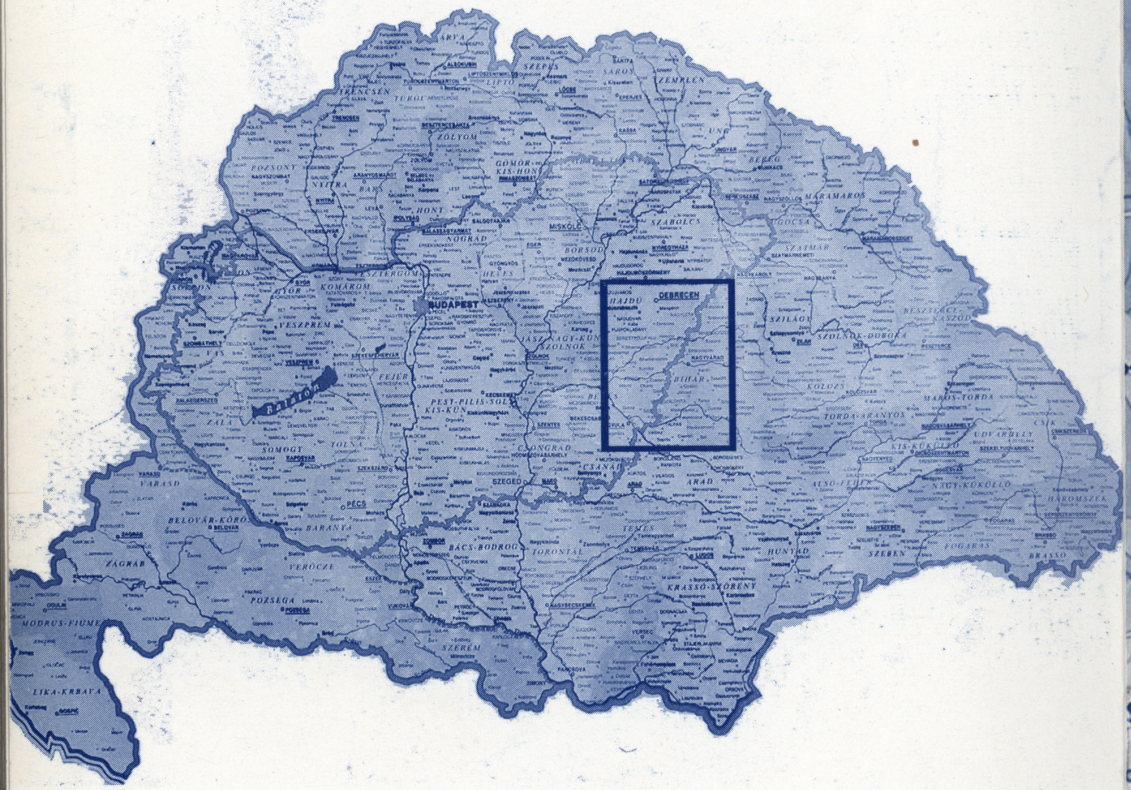
ספר זכרון

ליהודי בֶּרֶט'וואוּיפַאלוּ וסביבתה

BIHARI MÚZEUM
5676
KÖNYVTÁRA

ספר זכרון ליהודי ברט׳ואויפאלו וסביבתה

ספר זכרון ליהודי ברט'ואויפאלו וסביבתה

חיפה, 2001

עורכים:

ז'וז'ה גרו

דוד נשר

תרגום:

גבור בולז'

עריכה לשונית:

סופיה לייבוביץ

נעמי קורל

דן נשר

תמונות:

אריה לנצט

מוציא לאור:

ארגון יוצאי ברט'ואויפאלו הגרים בישראל

דוד נשר

על השער הקדמי:

בית הכנסת של ברט'ואויפאלו

תודות

ברצוננו להודות לשאנדור ליבשטיין [Liebstein Sándor], למייסד הארגון "ברט'ואויפאלו-דרצ'קה [Berettyóújfalu-Derecske] וסביבתה". בארגון היו חברים תושבי מקומות אלו שהגיעו לארץ. שאנדור ליבשטיין היה הנשיא, המארגן והנפש החיה של ארגון זה. במשך ארבעים וחמש שנים הוא עשה כל שעלה בידו על מנת שהמעטים מיהודי האזור ששרדו בשואה ועלו ממחוז ביהאר [Bihar], ימצאו קהילה חדשה בארץ ויוכלו לזכור ולהזכיר ביחד את מתיהם, אשר נרצחו בשל היותם יהודים.

אנו מודים לכל מי שסייע לנו באיסוף הנתונים, התמונות והמסמכים ובציונם בספר בצורה הדייקנית ביותר: צ'אבא קוצ'יש [Kocsis Csaba] מברט'ואויפאלו, רב קונשטליכר [Künstlicher], פרופ' שלמה שפיצר מבני ברק, יונא קולקא [Kulka Jóna] וקתלין שוורץ [Schwartz Katalin] מחיפה.

תוכן עניינים

שם הפרק	עמוד
קדיש	9
ג׳ורג׳ קונרד: פתח דבר	11
דוד נשר: תולדות ברט׳יואיפאלו וסביבתה מנקודת מבט יהודית	13
פטר טיבור נאג׳: נתונים סטטיסטיים על יהודי ברט׳יואיפאלו	17
חיבורים אישיים	21
פרנץ פאביאן: משפחה אחת משלוש מאות משפחות	23
ג׳ורג׳ קונרד - קרפל דליה: כמו חתול	25
אולגא קלור, מבית גרוס: ברט׳יואיפאלו	30
ברטא גרינבאום, מבית ליבשטיין: תולדות משפחתנו	33
יעקב מארקוביץ׳: תולדות משפחת מארקוביץ׳	34
מרים שחר: היום האחרון	37
קתלין שוורץ, מבית ריינר: על השואה	39
טיבור טארדוש: Hidó	41
ברט׳יואיפאלו – מעטים מתוך רבים	47
יוז׳ף אדלר-אטש, מדפיס	49
ד״ר יוז׳ף ברג, רב ראשי	51
משפחת הרבנים בלום	52
פרקש הרץ, קצב ושוחט	56
מרקוש-מרדכי הופמן, דיין-רב	58
משפחת קפש	59
ג׳ורג׳ קונרד, סופר	62
שאנדור-שמואל ליבשטיין	65
בלא שאלאמון, שחקן, מנהל בימת בידור	66
משפחת ווייס	67
טיבור טארדוש, סופר	69
אלה שעלו ארצה	71
פנחס גולן: האידובאגוש	83
משפחות יהודי באגוש	84
יעקב מארקוביץ׳: סוף דבר	90

קדיש

יתגדל ויתקדש שמה רבא. בעלמא די ברא כרעותה וימליך מלכותה. ויצמח
פורקנה ויקרב (נ"א קץ) משיחה. בחייכון וביומיכון ובחיי דכל בית ישראל.
בעגלא ובזמן קריב ואמרו אמן:
יהא שמא רבה מברך לעלם ולעלמי עלמיא:
יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ויתהדר ויתעלה ויתהלל שמה
דקודשא. בריך הוא. לעלא (בעש"ת ולעלא מכל) מן כל ברכתא ושירתא
תשבחתא ונחמתא דאמירן בעלמא ואמרו אמן:
יהא שלמא רבא מן שמיא וחיים (טובים) עלינו ועל כל ישראל ואמרו אמן:
עושה (בעש"ת ה) שלום במרומיו הוא (ברחמיו) יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל
ואמרו אמן:

פתח דבר

קריאה בחזרה

לפני מלחמת העולם השנייה התגוררו בעיר ברטיוֹאוּיפַאלוּ [Berettyó-újfalu] כאלף יהודים, ואילו כיום עד כמה שידוע לי, אין אף תושב יהודי אחד במקום. ניצולי השואה התפזרו בעולם. רובם התחילו מחדש את חייהם בישראל, כמה מהם חיים עוד היום; הם המחברים של הספר והם יהיו גם הקוראים המחכים בכיליון עיניים להוצאתו לאור. קבוצת אנשים זו ניסתה לשמר את זכרה של קהילה שנעלמה. לחלקם האיר המזל פנים והם ניצלו מהמערבולת הרצחנית של השואה. חלקם נולדו לאחר השואה, אך גם הם הגיעו כבר לגיל העמידה. הם ראויים לתודה ולהערכה על חיבוריהם היפים ועל עמלם המסור. התרגשתי בעת קריאת כל אחד מהחיבורים. אמנם הם לא נכתבו בידי סופרים מקצועיים, אך האמת שבהם הופכת אותם ליקרי ערך.

לא ניתן היה לכתוב ולהוציא לאור ספר זה ללא יזמתו ויגיעתו המתמדת של דוד נשר [Ács András]. הכרתי אותו באופן אישי רק בהיותו ילד קטן, אך הוריו זכורים לי היטב, במיוחד אביו, יוזף אדלר ז"ל [Adler József], ידיד הנפש של הוריי.

בשעה שאני כותב את שמו על הדף עולות בזיכרוני התמונות על החנות הזעירה לספרים וכלי כתיבה, ובירכתיה מרעישה מכונת הדפוס. בעל המקום, דוד יושקא [Jóska] נטש את המכונה רק כאשר ילד נכנס לחנות. ידיו היו מלוכלכות בשמן, אך הוא קיבל את פני הנכנס בלבביות ובחיבה יתרה. בחנות אחרת, קטנה יותר, עמד דוד מארצי גליק [Glück Marci]. הוא מכר ממתקים, בשמים וצעצועים וגם הוא חייך, כמעט תמיד חייך. הרבה יהודים נחמדים ומחייכים קיבלו את פני הקונים בחנויות של הרחוב הראשי. מקצוענות ואמינות היו שני המאפיינים של הסוחר היהודי, גם במקרה של אבי, יוזף קונרד [Konrád József]. תושבי אויפאלו, הכפר לשעבר שהפך לעיר, זוכרים אנשים אלה כחלק ממורשת המקום. כשהגיע זמנם של תושבי הכפר להפוך מאיכרים לאנשי עיר, הגיע גם זמנם של היהודים, והם הפכו לדוגמה מובהקת לשינוי זה. עד היום אני שומע מדי פעם אזכור של הסנדלרייה של יאנקו קרטס [Kertész Jankó]. אבי איים עלי שישלח אותי לשם כסנדלר מתלמד אם לא אלמד כראוי. אמנם הייתי תלמיד טוב, אך אמירה זו הייתה עבורי יותר פיתוי מאשר איום, משום שחיבבתי מאוד את הסנדלרייה. במקום היו חיי חברה תוססים, גם הידיים וגם הפיות היו זריזים, ומצב רוחו העליז של בעל המלאכה השפיע לטובה על כולם.

בבית הספר היסודי היהודי תלמידי כל הכיתות למדו באולם אחד. הילדים לידם ישבתי בכיתה, נשלחו על-ידי מנגלה [Mengele] יימח שמו, הרופא הרוצח, ברמפה של אושוויץ שמאלה, דהיינו בכיוון תאי הגז. חלק מהגברים הצעירים יותר, שחזרו מעבודות הכפייה, נוכחו רק בעת שובם לדעת מה עלה בגורל נשיהם וילדיהם שנשארו בבית. עם שחר הם יבבו בבתיהם הריקים, בהסתירם את פניהם בכריות. אט אט מילאו מחדש את חנויותיהם

בסחורה, אך אז הלאימה המדינה את כל קניינם הפרטי - את החנות, את הבית ואת כל רכושם. זאת הייתה המכה השנייה, שלבסוף מחקה את כל שרידי הקהילה היהודית בברט'יואויפאלו. מכה זו גם עצרה את תהליך התפתחות הכלכלה החופשית למשך חמישים שנה. "שתי החלאות האלה שדדו ממני הכל" – נהג אבי לומר. כוונתו הייתה לסטאלין ולהיטלר יימח שמם. מרצון או שלא מרצון, מתוך פחד או מתוך אינטרס, עובדה היא כי העיר התכופפה בפני "שתי החלאות" האלה, ובזאת גרמה אף לעצמה צרות רבות. נותר שם החלל - הסיפור שלא דיברו עליו די הצורך ואולי אף אי אפשר לדבר עליו די הצורך. נותרו הבושה והבלבול ורק עתה, לאחר שני דורות, מתעורר במידה מסוימת הרצון לשמור על זכרם של התושבים היהודים של ברט'יואויפאלו.

ברם, אף היום משמש בית הכנסת מחסן למוצרי מתכת, אף על פי שראש העיר הבטיח לי כבר לפני עשר שנים להופכו לאולם קונצרטים. בית הקברות היהודי זוכה אולי לטיפול קצת יותר מאשר בעבר, אבל עדיין הוא מוזנח. מהמצב העלוב של הרכוש היהודי הציבורי, אפשר להסיק מהי מידת הכבוד שרוחשים תושבי המקום לקהילה היהודית שנעלמה. היהודים, תושבים לשעבר, המבקרים במקום, מגיעים בדרך כלל למקום מגוריה של אישה בת שמונים בערך, הגברת אנוש ליסטש [Lisztes Annus]. היא דרה בבית הרב לשעבר ולא איבדה צלם אנוש אף בימים הקשים. על כך העידו מעשיה הטובים. "תבוא אלינו יותר, הרי אתה יליד המקום" הזמינה אותי בקיץ של אשתקד לאחר המפגש בין קוראים לסופר שנערך בעיר לכבודי.

בכל פעם שאני מגיע למקום, אני חש תחושה מוזרה. אמנם אני מצליח לחייך כפי שחייכו אבי וחבריו, אך אני רואה מול עיניי את פניהם של הילדים החפים מפשע אשר לא הזיקו לאיש וכוונו באושוויץ שמאלה. אני רואה אותם ורואה את עצמי, יושב ביניהם על ספסל בית הספר ולידי וורא קליין [Klein Vera], באבא בלאו [Blau Baba], יאנוש באומהול [Baumöhl János] ומיקי פיירשטיין [Feuerstein Miki].

בודפשט, 2000

תולדות ברט'יואויפאלו וסביבתה מנקודת מבט יהודית

העיר ברט'יואויפאלו נמצאת בחלקה המזרחי של הונגריה, במחוז ביהאר [Bihar], מדרום לעיר דברצן [Debrecen]. דעל-פי חוקרים אחדים, כבר בתקופה העתיקה ובימי הביניים היה במקום זה יישוב פורח. ידוע כי בתקופת שושלת המלכים הראשונה של הונגריה, בית ארפאד [Árpád], היו מספר כפרים במקום שבו נמצאת כיום אויפאלו. הכרוניקות מזכירות בפעם הראשונה את שם היישוב הרפאיי [Herpály]. שם נבנה במאה השלוש עשרה מנזר-כנסייה שמגדלו הדרומי עומד עד היום ומוכר בשם 'המגדל-הקטוע'. במסמכי אותה תקופה הוא מוזכר כ'נובא ווילה' [Nova Villa].

המושל, גאבור באתורי [Bátori Gábor] העניק ליישוב זכויות מיוחדות של בוקרים חמושים, ואז נעשתה אויפאלו לעיר בפעם הראשונה. משמעות הדבר הייתה קבלת אחוזות אדמה מחד גיסא, וקבלת תואר אציל מאידך. בשנת 1660 שמה התקפה תורכית קץ לתהליך ההתפתחות. על פי נתוני מרשם האוכלוסין, בשנת 1692 הייתה ברט'יואויפאלו, מבחינת מספר התושבים שבה, הרביעית בגודלה בין יישובי מחוז ביהאר. התגוררו שם שלוש משפחות אצילים וחמישים משפחות בוקרים חמושים[1].

יותר ויותר סוחרים יוונים ויהודים עברו לגור שם. הם שכרו את בתי המרזח והטחנות שהשתייכו לבעל האדמות. הם אף שכרו את החנויות ומלאו תפקידים אחרים שהטיל בעל האחוזה.

הנתון הוודאי הראשון הידוע לנו הוא משנת 1746, המציין את שמו של דוד מנאשש [Menasses Dávid] כרוכל. במחצית הראשונה של המאה השמונה עשרה היו רוב הסוחרים המקומיים יוונים. במשך תקופת מלכותה של מאריה טרזיה [Mária Terézia] רצו לשכנע אותם להצטרף לכת הנוצרית של האוניטריאנים[2], אשר קיבלו על עצמם את מרותו של האפיפיור. בעקבות סירובם להצעה זו, לעתים קרובות יותר החלו להתיישב באזור יותר סוחרים יהודים, אשר ברובם הגיעו מגליציה הקרובה.

על קיומה של הקהילה היהודית יש לנו נתונים וודאיים כבר משנת 1807, כאשר הקהילה התמסדה באופן רשמי. שמות המשפחה של חמישה עשר מנהיגי הקהילה הם: ארון [Áron], אסטאלוש [Asztalos], בלאס [Blasz], בראל [Brael], ברון [Brőn], דאטנר [Datner], דוד [Dávid], פארקש [Farkas], פלדמן [Feldman], פישר [Fiser], פרדנטס [Fredents], פראנקל [Frankel], פרידמן [Friedman], וגאצ'ס [Gács].

החל מתקופה זו ניתן לראות גידול במספר היהודים, הן על פי הרשימות השמיות והן על פי הנתונים הסטטיסטיים הדמוגרפיים. בין השנים 1839 לשנת ו-1850 עלה מספרם של התושבים היהודיים מ-145 ל-385, דהיינו כמעט שילש את עצמו.

יהודים רבים השתתפו במהפכה ובמלחמת החירות נגד אוסטריה. הם נלחמו בעד הקידמה כפרשים מגויסים. חלקם נספו או נפצעו, אחרים חזרו הביתה בגאווה על סוסיהם והרגישו שקיימו את חובתם כפטריוטים. מהפכת 1848 והתקופה שלאחריה הביאו פריחה כלכלית גם לאזור זה, ומגמה זו

---

[1] הבוקרים החמושים [hajdú] תיפקדו במאה ה-17 כפלוגה מיוחדת של שוטרים.

[2] כת נוצרית שאינה מאמינה בשילוש המקודש.

נמשכה עד סוף המאה ואולי אפילו עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה. תקופה זו אפשרה ליהודים השתלבות טובה יותר בחברה.

על פי הסיווג הרשמי של קהילות היהודים בשנת 1869, נחשבו יהודי אויפאלו לקהילה אורתודוקסית. הם הקימו חברה קדישא ואיגוד נשים. תפקיד האיגוד היה לסייע לנזקקים.

מלבד חברת הקדישא ואיגוד הנשים הוקמה גם אכסניה ובה ארבע עשרה מיטות לשימושם של עוברי אורח עניים. בשנת 1885 הצטרפו לקהילת ברטיסלאויפאלו הקהילות היהודיות של היישובים הסמוכים (למשל, יהודי ציוקמו [Csökmő]).

מנהיגי החיים הקהילתיים היהודיים היו מאז ומתמיד המלומדים ובעלי ההכשרה המקצועית.אל הרב, הדיין והמלמד פנו הכל בבקשת עזרה או עצה, בשאלות בכל נושא, מלידה ועד המוות, כולל גם ענייני חינוך ב"חדר" וייעוץ בענייני נישואין.

הרב הראשון של ברטיסלאויפאלו אודותיו מצאתי נתונים, היה נפתלי שמעון שפיץ. בשנת 1836 הגיע הרב לאויפאלו מהכפר צ'נגו [Csengő]. הוא חי שם עד מותו בשנת 1885 (תרמ"ה). יואל צבי רות [Roth] בא בעקבותיו, ותפקד כרב הקהילה בין השנים 1866 ו-1882. אז עבר ליישוב הוסט [Huszt], ועד מותו בשנת 1892 (תרנ"ג) היה שם רבה של הקהילה. תלמיד חכם ידוע, הרב עמרם בלום, היה רבה הראשי של ברטיסלאויפאלו עד יום מותו בשנת 1907 (תרס"ז). הוא נקבר יחד עם אישתו בברטיסלאויפאלו, ורבים עולים לקברו עד היום. מרדכי פרידמן (איש-שלום) היה הרב של אויפאלו משנת 1912 ועד פטירתו בשנת 1927 (תרפ"ח). בנו של הרב עמרם בלום, בן-ציון בלום ישב אחריו על כס הרב הראשי בשנת 1929 ומילא את תפקידו עד 1944. מהגטו של העיר נאגיוואראד [Nagy-várad] הועבר הרב בלום לגטו של בודפשט ונפטר שם מספר ימים לפני תום המלחמה. לאחר המלחמה הרב האחרון היה מרדכי הופמן שתפקד עד אז כדיין (כהונתו ארכה מ-1945 ועד 1948).

בית הכנסת הראשון נבנה בשנת 1790; הוא שופץ בין השנים 1840 ו-1866. בשנת 1903 שיפץ האדריכל, בלא וויסמן [Weiszmann Béla] את בית הכנסת והוסיף בו מקום למקווה. עבודות אלו בוצעו בזכות פעילותם המסורה ותמיכתם הכספית של ראש הקהילה יהודה פולופ [Fülöp Juda] שהיה בעל טחנה, ושל גיולא קליין [Klein Gyula] שהיה בעל מפעל לייצור חומץ.

בתום מלחמת העולם הראשונה, לאחר תבוסתה הצבאית המוחלטת של המונרכיה האוסטרו-הונגרית, העניקו האימפריות המנצחות את האזורים בהם הייתה אוכלוסייה אתנית מעורבת, לבעלי בריתם. ברטיסלאויפאלו הייתה לבירת מחוז ביהאר, שאף ממנו נלקח חלק.

בחלקה המערבי של המדינה עוצב משטר פאודלי של האחוזות הגדולות. באזורים המזרחיים היו יותר ערים בעלות מינהל מקומי עצמאי, וכן יותר שטחים פנויים שהבטיחו פרנסה. התפתחות המשטר הקפיטליסטי אפשרה לכלכלה להתקדם, והועילה באופן כללי למגמת הקידמה (ביטויי הקידמה היו למשל ויסות הנהרות באזור, ניקוז הביצה "שארטי" [Sárrét] וסלילת פסי רכבת). באזור זה של הונגריה, מקור הפרנסה הבלעדי לא היה עיבוד האדמות כמו באזורים מעבר לדנובה. היהודים שהתיישבו שם ניצלו ברצון את ההזדמנויות שנוצרו כתוצאה מהמצב, ותרמו את תרומתם להתפתחות המסחר והתעשייה בעבודתם החרוצה. מלבד חנויות הכל-בו המקובלות ביישובי האזור, נפתחה בשנת 1888 גם חנות האופנה של מארטון זאדור [Zádor Márton]. בשנה זו ייסד ינו פלדמן [Feldmann Jenő] בית מסחר לתבואה משלו (הוא, אגב, היה כבר בשנת 1927 בין מנהליו של הסניף

המקומי של הבנק האנגלו-הונגרי). לאחר זמן-מה התחיל למכור בבית המסחר שלו עצי הסקה ואבני-סיד. בתקופה זו חיברו גם את החשמל באזור זה, סללו כבישים ומדרכות אבן, והקימו בתי חולים ציבוריים.

הרחוב הראשי של ברטיסלאויפאלו, רחוב קושות [Kossuth] (מאוחר יותר נקרא על שמו של מיקלוש הורתי [Horthy Miklós]) היה המרכז המסחרי של העיר. כאן ישבו הסוחרים היהודים בחנויותיהם היפות והמודרניות.

מ"השנתון החגיגי לענייני תעשייה ומסחר של דברצן וסביבתה" ניתן ללמוד כי בשנת 1893 הוקם ועד תעשייתי שמרכזו היה בברטיסלאויפאלו. הוועד היווה תשתית לאיגוד התעשיינים והסוחרים שקם מאוחר יותר. בשנתון זה מופיעים בין היתר סוחרים ותעשיינים יהודים. נמנה אותם על פי מיקומם ברחוב הראשי של העיר: חנותו של בלא אסטאלוש [Asztalos Béla] לנוצות, לעורות בלתי-מעובדים ולצמחי רפואה, סיטונאות העצים של יוזיף פרקש [Farkas József] ושל זולטאן פאראגו [Faragó Zoltán], חנות הפרוות של יוזיף ברגר [Berger József], בית המלאכה של השען מיהאי פיש [Fisch Mihály], האטליז ובית השחיטה של פרקש הרץ [Hercz Farkas], מפעל לייצור חומץ של גיולא קליין [Klein Gyula], חנות לנוצות ולעורות בלתי-מעובדים של שמואל כהן הבן, בית האפנה לנשים של מארטון זאדור, בית המסחר לתבואה של אדה שטיין [Stein Ede] והמכולת היפה של ארמין ווייסברג [Weiszberg Ármin]. וזאת רשימת החנויות של היהודים ברחוב הסמוך: בית המסחר לתבואה של יוזיף בראון [Braun József], סיטונאות של יין ובירה של אלברט קפש [Kepes Albert], הסנדלריה של ינו קרטס [Kertész Jenő] ושל יאקאב אולמכר [Ölmacher Jakab], המספרה לגברים ולנשים של שאמו פאל [Samu Pál Schwartz], וחנות הבגדים והמתפרה לגברים של פאל שוורץ [Schwartz Pál].

בתקופה זו החלו לתסוס גם חיי התרבות. מבית הדפוס של יוזיף אדלר [Adler József] יצא לאור כתב העת החשוב הראשון של הזרם הספרותי והחברתי המכונה "הזרם העממי", שנקרא: "עם המזרח" [Kelet Népe].

הבה נביט אחורה לתקופה אחרי כשלון הניסיון להקים משטר קומוניסטי שנקרא "רפובליקת המועצות". נציגי הקידמה לא יכלו להימלט מהרדיפות אף באויפאלו. גזר הדין במשפטם של החברים במועצת העובדים שנתפסו (הקומוניסטים של אויפאלו) הוכרז בבית המשפט של דברצן בעשרים וארבע באוגוסט שנת 1920. בין אלה שנידונו למאסר אנו מוצאים שמות של יהודים: מור קרייסלר [Kreisler Mór] (נידון לשנתיים מאסר), ארמין ווייסברגר [Weisberger Ármin] (נידון לארבעה חודשי מאסר) וארנו גרוס [Grósz Ernő] (נידון לשמונה חודשי מאסר).

החיים הפוליטיים במקום התארגנו מחדש בשנת 1920. בתקופה שנקראה "הפיכת-נגד", מפלגת בעלי הקרקעות הזעירים הייתה בעלת השפעה רבה. המפלגה במנהיגותו של נאג'אטדי [Nagyatádi] הפכה לכוח פוליטי חשוב וידוע בכל המדינה, והתפתחות זו נראתה לעין בבחירות הפרלמנטריות של שנת 1920. מצבם הכלכלי הקשה של הפליטים שהגיעו מטרנסילבניה הטביע את חותמו על התפתחותם של החיים הפוליטיים במקום. אנשים אלה התאגדו בארגונים ימניים שונים, כמו 'ארגון תושבי מחוז ביהאר' ונאג'וואראד', או 'הליגה להגנה על הקרקעות של מחוז ביהאר'. התדרדרות המצב הכלכלי והחברתי הכללי היו לטובת המפלגות הימניות, ואף היוו קרקע פורייה לצמיחתם של הארגונים הימניים הקיצוניים. בשנת 1920 הוקם הארגון הקיצוני 'ההתעוררות ההונגרית' [Ébredő Magyarok]. התפתחויות אלו גרמו לקיפוח היהודים מחד, ולדיכוי הברוטאלי של ארגוני השמאל מאידך. בשנת

לקיפוח היהודים מחד, ולדיכוי הברוטאלי של ארגוני השמאל מאידך. בשנת 1934 ראש המנהל המקומי במחוז, שהיה מפקח גם על ברט'וואויפאלו, הודיע לסגן מושל המחוז כי 'מפלגת העובדים הנציונל-הסוציאלסטית ההונגרית' ארגנה הפגנה אנטי-יהודית. המפגינים שברו את חלונות בית הכנסת, הכו את הסוחרים היהודים והבהילו את ציבור הקונים. בנובמבר בשנת 1933 הוכו קשה שני יהודים תושבי המקום.

אז כתב פאל סאבו [Szabó Pál] באחד ממאמריו בהם הטיף מוסר בחריפות למעמד הבינוני: "בקשר לצניחתו הטרגית של הגורל ההונגרי מדהים חוסר-הידיעה המאפיין את נקודת מבטם של אנשי מעמד הביניים..." (כותרת חיבורו: 'כמו זרים זה ליד זה'). הוא היה אף מחברה של האנקדוטה הקצרה המתארת את התקופה בכרך הרביעי של יצירתו 'החיים הבלתי-רגועים': "פעם סעדנו יחד במסעדת 'ליסטש' [Lisztes] בעת הדפסתו של 'עם המזרח'. שם סעדו האדונים הנכבדים של המחוז, ואף חברי לשם, פאל מ. סאבו מהיישוב הנצידא [Hencida]. לפתע הוא התחיל להשתולל, והיה מנצח את כל המחוז עם חרב שלופה אילו הייתה לו אחת. אך לא הייתה לו. אם כן, הוא הצליח רק לחמם את האווירה, עד שלבסוף הסתלקו אדוני המחוז. וכל זה כדי שיושקא אטש [Ács Jóska] (שמו אז היה יושקא אדלר) יוכל להראות שהוא מחזיק מעמד באומץ לב רב."

על אף המצב המתוח, שלא הבטיח עתיד טוב, היחסים בין התושבים הגויים לבין יהודי המקום היו טובים ואנושיים. רוב החנויות ברחוב הראשי של העיר היו בבעלותם של היהודים (כפי שמנינו אותם לעיל). ברם, היהודים לא עסקו במסחר בלבד. היו ביניהם גם בעלי מלאכה (נגרים, נפחים וכו') ואף איכרים. כמובן שהיו יהודים גם בין נציגי המקצועות החופשיים, בין עורכי הדין ובין הרופאים. היו ביניהם מספר בעלי בית חרושת ובעלי מפעלים (בית חרושת לייצור מלט, מפעל לייצור חומץ, מפעל לעיבוד בשר, מפעל לייצור אלכוהול) ואף בעל אחוזה גדולה.

בבחירות של שנת 1939 הובסה 'המפלגה העצמאית של בעלי הקרקעות הזעירים' ו'מפלגת הממשלה' ניצחה. לאחר ההחלטה השנייה בווינה (בשנת 1940) עברה בירת המחוז ביהאר לעיר נאג'ווארד, ועמה עברו גם הפקידים ובעלי התפקידים המנהליים.

בשנות מלחמת העולם השנייה התאפיינו החיים הפוליטיים במקום בהיסטריה מלחמתית. האווירה הורעלה בהסתה מיליטנטית ובתעמולה אנטי-יהודית שהתחזקה יותר ויותר. בשנת 1942 התחילו ההעברות, והגברים היהודים נאלצו לצאת לעבודות כפייה. קודם לכן מנתה הקהילה כאלף ומאה נפש, אולם מהסיבות שלעיל, היו שם על פי רישומי המשטרה מאפריל 1944 רק תשע מאות שבעים ושמונה יהודים. הם הועברו ברכבת לנאג'ווארד, שם סבלו שבועות מספר בגטו הצפוף. משם נשלחו ברכבת לדרכם האחרונה, לאושוויץ.

תהליך זה איפשר את ריכוז הקהילה בגטאות, ואת הגלייתם והשמדתם של רוב בני הקהילה, אשר הייתה בעלת עבר של כמעט מאתיים שנה במקום.

לאחר המלחמה רק מעטים שבו. בני משפחותיהם של רוב הניצולים נספו. מעטים ניסו להתחיל חיים חדשים, אך היו שלא חזרו יותר לעיר מולדתם כי אם ניסו להכות שורשים חדשים במקום אחר בתבל. הם חיפשו מקום בעל עבר פחות מכביד על הלב. חלקם חיפשו תרופה לפצעיהם חסרי המרפא בארץ האבות, שהייתה אז תחת המנדט הבריטי ובמדינת ישראל של היום.

חיפה, 2000

פטר טיבור נאג' [Nagy Péter Tibor]

נתונים סטטיסטיים על יהודי ברט'וואויפאלו ומחוז ביהאר

חלוקת האוכלוסייה על פי השתייכות דתית

בשנת 1920 השתייך הרוב המכריע של תושבי ברט'וואויפאלו (כשבעים וחמישה אחוזים מכלל האוכלוסייה) לכנסייה הקאלוויניסטית. שני המיעוטים הדתיים היו הקתולים (כשנים עשר אחוזים) והיהודים (כעשרה אחוזים).

מספר הילדים

הגידול במספר היהודים במחוז היה תוצאה של הגידול הטבעי של האוכלוסייה. אם נתבונן בדור המבוגר יותר נראה מהנתונים, כי בעקבות תמותת הילדים הנדירה יותר ותוחלת החיים הארוכה יותר במשך דור אחד היה גידול האוכלוסייה בקרב היהודים מאה שישים ואחד אחוזים, בעוד שבקרב האוכלוסייה הלא יהודית היה גידול של מאה ושבעה עשר אחוזים בלבד.

בין המבוגרים מספר המשפחות בלי ילדים או עם ילד אחד התאים בדיוק למספר המשפחות הדומות בקרב כתות אחרות. נתון זה מראה לנו כי הייתה קבוצה שהשתלבה בתהליכי המודרניזציה אף מבחינה זו.

בקרב הדור הצעיר יותר ילדו הנשים היהודיות בממוצע 4,36 ילדים ואילו הנשים הנוצריות רק 3,82. בדור זה היה מספר הלידות בקרב הקהילה האורתודוקסית, הגדלה בקצב מהיר יותר, גדול יותר ממספר הלידות בקרב הגויים. הבדל זה גדול עוד יותר אם נתייחס למספר הילדים שנשארו בחיים אחרי הלידה: בקרב יהודים 3,32 ובקרב הגויים 2,37.

הנשים היהודיות חיו יותר שנים בממוצע מהנשים הלא-יהודיות. העובדה כי הגברים היהודים התאלמנו בגיל מבוגר יותר מהגברים הנוכרים תומכת בנתון זה. הגיל הממוצע של האלמנים הקתולים היה חמישים ושבע שנים, של הקאלוויניסטים שישים ואחד שנים, ושל היהודים שישים ושבע שנים. מספר היהודים שחיו מעל לגיל שישים היה גבוה יותר ממספרם של המשתייכים לכל דת אחרת.

אורבניזציה

הקהילה היהודית של ברט'וואויפאלו הייתה מהקהילות החשובות באזור. רוב שטחו של מחוז ביהאר נלקח מהונגריה לאחר מלחמת העולם הראשונה. שליש מיהודי מחוז ביהאר המקוטע התגוררו בברט'וואויפאלו.

כל יהודי העיר מלבד ארבעה גרו באזור המרכזי של העיר. הנטייה של היהודים להתיישב בעיר הייתה דומיננטית, אפילו באזור המזרחי של המדינה, שם רוב היהודים היו אורתודוקסים. אחד עשר אחוזים מתושבי הערים היו יהודים וביחס לאוכלוסייה הכללית של המחוז מספרם היה פחות משלושה אחוזים.

הערים היו מאז ומתמיד הזירה החשובה ביותר של תהליך ההונגריזציה. רוב תושבי הערים הצהירו כי שפת האם שלהם היא הונגרית. בקרב היהודים היה מספר דוברי ההונגרית כשפת אם גבוה במיוחד, אפילו בין תושבי הכפרים. השפה ההונגרית שמשה שפת אם רק לחמישים ושלושה

אחוזים מהתושבים הגברים במחוז, ואילו בקרב היהודים – היא שמשה כשפת אם עבור יותר מתשעים ושישה אחוזים מהם. עשרים ושניים המורים ושתי המורות שעבדו בבית הספר היהודי דיברו הונגרית כשפת אם. אין פלא אפוא, כי תושבי הערים היהודים הניאולוגים היו דוברי הונגרית, אך מפתיעה העובדה שמספר היהודים האורתודוקסים דוברי הונגרית כשפת אם לא היה קטן יותר. לעובדה זו הייתה חשיבות רבה עבור המדיניות הלאומית של הונגריה. בני הדור בסביבות שנת המילניום הדגישו פעמים רבות כי בקרב תושבי הונגריה יש רוב לדוברי הונגרית כשפת אם רק בזכות היהודים שהצהירו על הונגרית כשפת אם במקום השפה הגרמנית. כל זאת למרות העובדה שאפילו בשליש האחרון של המאה התשע עשרה היה מספר גדול מאוד של דוברי גרמנית בקרב היהודים: בערך ארבעים ושניים אחוזים בעוד שבאוכלוסיית הלא-יהודים פחות מארבעה אחוזים דיברו גרמנית. בשנת 1920 מספר היהודים ששפת האם שלהם לא הייתה הונגרית היה זניח. בכל המחוז נרשמו רק שלושים ואחד איש ומתוכם רק שלושה לא ידעו הונגרית כלל. אולם בערך שליש מהיהודים דיברו שפה נוספת מלבד הונגרית (מספר זה נחשב גבוה מפני שבין הקתולים למשל רק **עשרה אחוזים דיברו בשפה זרה**).

חינוך

עובדה ידועה היא, כי מספר היהודים הניאולוגים שלמדו בבתי ספר תיכוניים היה גבוה בהרבה ממספרם בכלל האוכלוסייה. שאלת התפוצה של החינוך הכללי בקרב היהודים האורתודוקסים זכתה לפחות תשומת לב.

כאמור, רוב תושבי ברטיסלאבה השתייכו לכת הקאלוויניסטית, לכן מובן שרק מעטים מהם היו בעלי תעודת בגרות - שלושה אחוזים בלבד. אחוז היהודים בעלי תעודת בגרות היה גבוה יותר - כמעט שמונה אחוזים. למרבה הפלא, בין חברי הקהילה האורתודוקסית אנו רואים מספר גבוה מן הצפוי של בעלי השכלה גבוהה.

מהנתונים אפשר להסיק כי היהודים העדיפו את בתי הספר התיכונים המותאמים לצורכי מעמד הביניים. בבתי הספר האזרחיים היה מספר היהודים כמעט פי שלושה ממספרם בכלל האוכלוסייה.

ככל שאנו מתרכזים פחות במוסדות החינוך של אליטת המשכילים ומתמקדים יותר במוסדות החינוך המועדפים על המעמד הבורגני, אנו יכולים למצוא נוכחות יהודית בולטת יותר. בין בוגרי המכללות אנו מוצאים פי שמונה יותר קתולים מיהודים, בין בעלי תעודת בגרות היתרון של הקתולים פוחת ועומד על פי אחד וחצי, ואילו בין בוגרי בתי ספר תיכונים בלי בגרות יש פי אחד וחצי יותר יהודים מקתולים.

נתון מעניין יותר הוא, שבקרב האוכלוסייה המבוגרת הקתולית היו שישה עשר אחוזים שלא ידעו קרוא וכתוב, ואילו בין היהודים רק שלושה עשר אחוזים (במקרה של היהודים הכוונה לאלה שלא ידעו לקרוא ולכתוב הונגרית, כי הם הכירו כמובן את האלף-בית העברי, לעומתם באוכלוסייה הקתולית הכוונה לאנאלפביתים מוחלטים). בין הצעירים הקתולים ירד בהדרגה אחוז האנאלפביתים ואילו בין היהודים הצעירים לא נמצאו כאלה כלל.

ידוע כי באוכלוסייה הקתולית היו הרבה פקידי מחוז שהועברו לברטיסלאבה ממקומות אחרים. הנתונים מראים שהקתולים שלמדו בבתי ספר תיכוניים היו כמעט כולם ילדים להורים בעלי השכלה תיכונית. לעומת זאת, בקרב האוכלוסייה היהודית – רובם היו ילידי המקום ולמספר רב של תלמידים היו הורים פחות משכילים.

אחד המאפיינים החשובים של מעמד הבורגנים הוא רמת ההשכלה של הנשים. ארבעה אחוזים מהנשים הקתוליות למדו בתיכון, לעומת אחוז אחד מהיהודיות. גם כך מספר בוגרות התיכון גבוה יותר ממספרן בכלל האוכלוסייה. בבתי ספר תיכונים ברמה נמוכה יותר גדל מספר היהודיות, אך לא עבר את מספרן של הקתוליות. בקרב הדור הצעיר מתחזקת מגמה זו, כי בין הגילים 15-19 כבר יותר מרבע מהיהודיות למדו לפחות ארבע שנים (מתוך שמונה) בתיכון, בעוד שרק שביעית מהקתוליות עשו זאת.

מקצועות

המקצוע האופייני ביותר ליהודים היה ניהול מסעדה, ולמרבה הפלא גם סנדלרות. מלבדם היו פקידים וחקלאים רבים.

מחקר שעסק במקצועות שבהם מספר היהודים היה גבוה בהרבה ממספרם בכלל האוכלוסייה, גילה ממצאים מעניינים במיוחד: כל שוכרי האדמות בגודל מאה הקטאר ועד חמש מאות הקטאר היו יהודים. עובד הבנק היחידי **בעיר** היה יהודי. מבין **שישה** מדפיסים, חמישה היו יהודים. מבין **עשרים ושישה בעלי בית מרזח שמונה עשר** היו יהודים. מסיבות דתיות, גם בין הקצבים **חיו חרבה** מאוד יהודים. עוד כדאי לציין את המספר הגבוה של החייטים היהודים.

לצערנו, הנתונים על המשכילים של ברטיסלאבה הושמדו ולכן אנו יכולים לסמוך רק על הנתונים של מחוז ביהאר כולו. ידוע כי לא היו עובדי מדינה יהודים משכילים רבים. רק כחמישה אחוזים מהמורים היו יהודים ואף הם הועסקו בעיקר מטעם הקהילה. בין אנשי הדת (כמרים, מטיפים נוצרים ורבנים) שבעה אחוזים היו יהודים.

בין המשכילים העובדים בשוק החופשי היו יהודים רבים. עשרה אחוזים מהרוקחים היו יהודים. בעוד שבבתי הספר הממלכתיים המורים היהודים לא היו רבים, בין המורים הפרטיים הגיע מספר היהודים לעשרים אחוזים. ארבעים אחוזים מעורכי הדין היו יהודים, ובקרב הרופאים והווטרינרים מחציתם היו יהודים.

עבודת הנשים לא הייתה אופיינית יותר ליהודים מאשר לבני דתות אחרות, אך בין הפקידות המסחריות יש מספר גבוה של יהודיות.

לסיכום אפשר לקבוע כי אמנם בהשוואה לקהילות הניאולוגיות של הערים הגדולות תהליך הבורגניזציה היה איטי הרבה יותר, אך ביחס לכלל האוכלוסייה המבנה החברתי של הקהילה היהודית היה מתקדם יותר.

בודפשט, 2000

חיבורים אישיים

משפחה אחת משלוש מאות משפחות

קיבלתי על עצמי לתאר בקצרה את תולדותיה של משפחתי, משום שמדובר במשפחה ממוצעת כמעט מכל הבחינות. סיפורה של משפחה זו יכול להדגים בקווים עיקריים את סיפורה של כמעט כל אחת משלוש מאות המשפחות היהודיות שהתגוררו בברט'יואויפאלו.

אמי, לאורה מארקוביץ' [Markovits Laura] הייתה ילידת ברט'יואויפאלו. היא נולדה בשנת 1890 במשפחה ברוכת ילדים. אביה, דוד מארקוביץ' היה שען. בזכות מומחיותו ויצירתיותו, שהתפרסו לתחומים מעשיים רבים, היה סבי מוכר ומכובד בכל הסביבה. שיטתו לגביית שכר טרחתו הייתה אגדית. אמנם בית המלאכה שלו היה בברט'יואויפאלו, אך רק חלק קטן של התיקונים נעשה שם. באותה תקופה, בכפרים, רק למעט אנשים היה שעון כיס, ושעוני היד היו בלתי-מוכרים כמעט. בדרך כלל שעון קיר, ובעיקר שעון מטוטלת, הראה את השעה באחוזות של בעלי האדמות ובבתים המבוססים יותר. סבא היה מסתובב עם תיק הכלים הקטן שלו בכפרים הקרובים ובחוות באזור, ועשה את רוב התיקונים במקום. את שכרו היה מוכן לקבל רק כאשר חזר מהנסיעה ולאחר שווידא כי השעונים המתוקנים עדיין עובדים כהלכה.

אבי, מיהאי פיש [Fisch Mihály], נולד בעיר קולוז'וואר [Kolozsvár] בשנת 1887. שם למד להיות שען. בתור מתמחה צעיר עבד במספר ערים במונרכיה האוסטרו-הונגרית. הוא הגיע לברט'יואויפאלו בשנת 1910, התחתן וקיבל את בית המלאכה של סבי. מנישואין אלו נולדו להם בן בשנת 1912 ובת בשנת 1914. כותב שורות אלו נולד רק שש שנים מאוחר יותר, בשנת 1920.

מלחמת העולם הראשונה גרמה לשינוי ניכר בחיי המשפחה שלנו. לאחר גיוסו, שירת אבי זמן מה בנאג'ווראד [Nagyvárad], ולכן התאפשר לאמי ולשני ילדיהם להיות קרובים אליו. לאחר מכן הוא הגיע לחזית הרוסית, וחזר הביתה רק בתום המלחמה. במלחמה גם אבי וגם אמי איבדו את. לאחר המלחמה התמוטטה הכלכלה, המצב הפוליטי היה מבולבל ולעתים מסוכן. בתנאי המשבר הכלכלי הכללי התפרנסה משפחתנו בקושי, והתמודדה עם בעיות שונות. אבי עבד הרבה ושמח אם הייתה עבודה. לאחר ההבדלה בצאת השבת, הוא התחיל לעבוד מיד. אף ביום ראשון הוא המשיך לעבוד, אף על פי שזה היה יום חופש רשמי ומחייב. הוא עבד לאור המנורה, מאחורי תריסי החנות המוגפים. איני זוכר שום יום שבו לא עבד, לא מחמת מחלה ולא משום סיבה אחרת. הוא הקפיד מאוד לבצע בצורה מושלמת את העבודות לתאריך שנקבע. בינתיים הוא למד גם את מקצוע האופטיקה.

אבי נבחר להיות חבר בוועד המנהל של איגוד בעלי המלאכה. שמו ומקצועיותו נעשו מוכרים יותר בזכות פרסומיו בכתב העת של בעלי המקצוע. בתחילת שנות השלושים הוא קיבל תעודת הוקרה וציון לשבח מהאיגוד הארצי של בעלי המלאכה. הוא היה אחראי על הטיפול השוטף ועל התיקונים המזדמנים בשעון המגדל של הכנסייה הקאלוויניסטית המקומית. מדי פעם לקח אותי אבי עמו למגדל, ואני זוכר עד היום את הפטיש של המערכת הענקית מכה בקול רם בפעמון בכל רבע שעה. הנוף שנפרס לפני מהמגדל פיצה אותי על הבהלה שהרעש גרם לי. מהמגדל היה אפשר לראות את הכפרים שמסביב, ובמזג אוויר בהיר אף את ההרים של ביהאר [Bihar].

מהמגדל הזה יש לי גם זיכרון מאוחר יותר: לקראת סוף שנת 1944, לאחר שלוש שנים של עבודת כפייה הגעתי הביתה. הבית שלנו נשדד והיה ריק,

כמו בתיהן של כל שלוש מאות המשפחות שנלקחו להשמדה. לכל הכפר היה מראה עלוב. באזור היו קרבות כבדים, ויחידות משוריינות של הנאצים ניסו לעצור את הכוחות המתקדמים של הסובייטים. רבים מהבתים נפגעו מירי התותחים ומהפצצות. נפגע גם מגדל הכנסייה עם השעון. השעון לא עבד והפעמון לא צלצל בכל רבע שעה. הדממה הפכה את העצב למדכא יותר. בחצר הכנסייה פגשתי את הכומר הקאלוויניסטי ששמו היה האידו [Hajdú].

- בני, האם אתה יכול לעשות משהו? – הוא שאל אותי, מפני שידע כי אבי לימד אותי את המקצוע.

- אנסה, אדוני הכומר – אמרתי בלי ביטחון עצמי.

מלאכת הוצאתם, תיקונם והחזרתם של המרכיבים הפגועים ארכה כמעט שבוע. העוזרים שלי בעבודה היו דוד פישטא [Pista] הפעמונר וידיד אחד שלי מהחדר ומבית הספר שחזר מעבודת הכפייה והיה מסגר מנוסה. השעון פעל שוב, הראה את הזמן, ולשמחת כל הכפר הוא שוב צלצל בכל רבע שעה. בימים העצובים ההם ראינו בכך את התקווה החוזרת לחיים.

הכומר הקאלוויניסטי קרא לי:

- כמה אנחנו חייבים לך?

- שום דבר, אדוני הכומר. עבדתי במקום אבי.

- אתה בחור ישר, כמו אביך. – הוא אמר והניח את ידו על הכתף שלי.

בכל זאת קיבלתי גמול יקר ערך - ביום ראשון שלאחר מכן, הוא הודה לי על העבודה מעל בימת הכומר באוזני קהל המתפללים.

קפצתי קצת בזמן בסיפור זה. עתה ברצוני לחזור למשפחתי. הוריי ייחסו חשיבות רבה לכך ששלושת ילדיהם ילמדו בבית ספר כללי, אך הם לא שכחו גם את החינוך היהודי. ניהלנו בית כשר למהדרין, שמרנו בקפדנות שבת חגים וימי צום. אבי היה חבר בהנהגת קהילת הקודש. הוא היה היושב ראש של ועד בית הספר במשך שנים רבות. התמיכה בחולים ובעניים הייתה חשובה לו. כאשר אירע אסון למשפחה ענייה, הפסיק אבי את עבודתו ומיהר להפעיל את האנשים שהיה אפשר לצפות מהם לעזרה ולתרומה כספית מיידית.

אבי הקים את איגוד ביקור חולים לתמיכה בחולים. חברי האיגוד הצטרפו על בסיס התנדבותי לחלוטין וקנו את כרטיסי התמיכה מדי שבוע או מדי חודש. את הכרטיסים הפיק המדפיס, יוזף אדלר [Adler József], שהיה מוכן תמיד לפעולות של גמילות חסדים. איגוד ביקור חולים פעל עד שנת 1944, אז נסתתמו גם המקורות האחרונים של גמילות החסדים.

בעצם כאן מסתיימות תולדותיה הייחודיות של משפחתנו. הגטו בברטיסלאבה ובנאגיסלאראד, ולבסוף אושוויץ, שייכים כבר להיסטוריה המשותפת. זהו סיפור המשותף לשלוש מאות המשפחות היהודיות של ברטיסלאבה ולשש מאות אלף אחינו היהודים אשר חיו בכל שטחי הונגריה.

אוסיף רק מספר דברים כדי להשלים את תולדות משפחתנו: בעת ההגליה רק הוריני חיו עוד בברטיסלאבה. אנו, שלושת הילדים, כבר התפזרנו. אחי התחתן עם בחורה מהעיר מאקו [Makó] ונהרג בעבודת כפייה באוקראינה. אחותי התחתנה בבודפשט ומשם הועברה לברגן-בלזן. היא חזרה משם בקיץ 1945. בעלה, כמו אחי הגדול, נהרג בעבודת כפייה במחנה ריכוז של הגרמנים.

אני נלקחתי לעבודת כפייה כבר בשנת 1941.

בודפשט, 2000

כמו חתול[3]

ג'ורג' קונרד נערץ בארצו גם כאיש רוח וסופר וגם כלוחם-חירות, מהמתנגדים הוותיקים למשטר הקומוניסטי. ספריו תורגמו לשפות רבות ושמו נזכר פעמים אחדות כמועמד לפרס נובל. שם המשפחה המקורי של קונרד היה כהן, ובאחרונה ביקר בישראל (לא בפעם הראשונה - יש לו קרובים כאן), כדי להתראיין בפרויקט 'מלים ודמויות'.

במערב זכה ג'ורג' קונרד להערכה כבר לפני עשרות שנים, וספריו תורגמו לשפות רבות. ספרו הראשון, 'המבקר', ראה אור בשנת 1969 ומבוסס על חוויותיו של המחבר כעובד סוציאלי. 'המבקר' גרם שערורייה.

"אחר כך התפרסם הספר במדינות רבות, וכעבור כארבע שנים, כשנעצרתי ונודיתי, התמלוגים מ'המבקר' פירנסו אותי". ספר אחר של קונרד, 'המובס', הופיע גם בעברית (1985), לאחר שארבע שנים לפני כן הופץ ברשת מחתרתית בהונגריה.

שיחתנו עם קונרד התקיימה במרפסת של 'משכנות שאננים'. הוא לגם כל הזמן יין לבן, חיסל סיגריות בשרשרת אבל טען שהוא מעשן רק בראיונות. שישה רומנים כתב עד כה, וכן מאמרים רבים שכונסו בספר. שנים אחדות היה גולה: בשנת 1977 הציעו לו שלטונות הונגריה הקומוניסטית להגר, והוא ביקש שמלבד אשתו וילדיו תורשה גם אהובתו לצאת אתו. התנאי התקבל, קונרד יצא עם נשותיו וילדיו לפריז, האשה והילדים התיישבו שם והאהובה המשיכה לניו-יורק. לאחר כשנתיים הורשה לחזור. לפני שעזב את צרפת פגש סטודנטית שלו לשעבר מבודפשט. "היא הציעה לי כוס קפה, ומאז אנחנו יחד. זו הפעם הראשונה שאני נאמן לאשה שאני נשוי לה".

ג'ורג' קונרד נולד בשנת 1934 בעיר קטנה במזרח הונגריה, ושמה ברטיסלאבה. הוריו רוזה (לבית קליין) ויוסף כהן, היו עשירים – למשפחה היה עסק למסחר במתכות ובציוד ברזל לתעשייה ולחקלאות. הם גרו בבית גדול עם משרתים, לג'ורג' ולאחותו אווה היו אומנות ומטפלות. קונרד: "אבי בחר לשנות את שמו ל'קונרד' כדי שהשם יישמע הונגרי, אבל משום מה בחר שם שנשמע גרמני דווקא". המשפחה השתייכה לקהילה הרפורמית ופקדה את בית הכנסת רק בחגים. קונרד זוכר שהיה עומד שם ליד אביו, מול הארון עם ספר התורה, מכוסה בטליתו של האב שהייתה עשויה משי וזרועה פסי זהב. אחת המטפלות לילד הובאה במיוחד מאוסטריה. "דיברתי גרמנית מצוינת בילדותי, והמטפלת הזאת הייתה אהבתי הגדולה הראשונה. אבל היא איכזבה אותי: אני אהבתי אותה ואילו היא אהבה את היטלר, והייתה נצמדת לרדיו להאזין לנאומיו. אני זוכר את הקול הצווחני שהיה בוקע מהרדיו, ואת הפנים שלה נעטפות נהרה, לשמע הקול הזה. הייתי בן חמש, ושנאתי את הקול הצווחני ברדיו. אני זוכר שהבנתי מהנאומים שהפיהרר לא אוהב יהודים ושאלתי את אמי מי זה ההיטלר הזה והיא אמרה: "הוא יהרוג את כולנו". אמי הייתה אשה חכמה. לא עבר זמן רב והמטפלת נעלמה מביתנו, ואני החלטתי שיותר לא אדבר גרמנית. למעשה שכחתי את השפה. בשנת 1977 הייתי בביקור בגרמניה ואז קרה לי דבר מוזר, השפה חזרה אלי, כמו מתוך ערפל".

עד 1944 נשארה המשפחה בביתה. בחודש מרץ נכנסו הגרמנים. ג'ורג' היה בן אחת עשרה ואחותו בת ארבע עשרה. אבי המשפחה נעצר ראשון. "זינדארמים באו הביתה ועצרו את אבא, מפני שעסק באספקת ציוד מתכת

[3] חלק מהראיון שהופיע לראשונה בעיתון הארץ ב-17.11.1995

ובגלל מעמדו החשוב בקהילה". קונרד זוכר היטב את יום המעצר, ואף כתב על כך בספרו 'חגיגה בגן'. בראיון שיחזר חלק מהאירועים: "לאחר שאבי נעצר, אמי הלכה להקים קול זעקה אצל השלטונות ההונגריים. הפקיד ההונגרי היה נבוך, טלפן למפקדה הגרמנית ושאל מה אפשר לעשות. לאחר שעה קלה אמי נעצרה גם היא, ברחוב. אני ואחותי נשארנו בבית הגדול, יחד עם שני בני דודים, שגם אביהם נעצר, ועם המטפלת של בן-דודי בן החמש".

אמך הספיקה להדריך אתכם מה לעשות במקרה כזה?

"היא הראתה לנו איפה מוחבא כסף, בשולחן העבודה של אבי, מאחורי המגירה. היה שם סכום גדול מאוד, כשבעת אלפים דולר, שהספיק לקנות בית באותם ימים. הייתי בן אחת עשרה ואני זוכר כמה פחדנו. מבחינה פוליטית היינו בוגרים למדיי, הבנו מה פירושו של כיבוש גרמני. לאחר כמה ימים קיבלנו מכתב מקרובים בבודפשט, שהזמינו אותנו לבוא אליהם. התייעצנו מה לעשות, לא היינו בטוחים שכדאי לעזוב את הבית הגדול. היו לנו גם קרובי משפחה בכפר סמוך, שהציעו לנו לא לנסוע. אבל אני חשבתי שבודפשט היא עיר גדולה ושם נוכל ללכת לאיבוד ולהתחבא. החלטתי שניסע. הייתה רק בעיה אחת, היינו זקוקים לאישורי מעבר כי ליהודים היה אסור לנסוע ברכבת, ומובן שענדנו את הטלאי הצהוב. כדי להשיג אישורי מעבר, הלכתי לעורך דין הונגרי שהיה מזוהה עם הימין".

אתה, הילד, בחרת דווקא בו.

"כן. ידעתי מאבי שהאיש בעל קשרים טובים עם השלטונות, והכרתי אותו כי היה קונה אצלנו בחנות. האיש אמר לי שהיתרי נסיעה לבודפשט יעלו כסף רב, ושאל 'כמה יש לכם', סיפרתי לו, והוא אמר שהסכום מספיק והעניין יסודר, נתתי לו חצי מהכסף וסיכמנו שאשלם את היתר עם קבלת האישורים. אני זוכר את היום שהלכתי לקבל את האישורים. הוא אמר לי שאני חייב תודה למנהל בית הספר שלי, שעזר לנו הרבה. למחרת נערך משחק כדורגל חשוב בעיר, ומארגן המשחק היה איש צעיר ונחמד שהועסק בעבר על ידי דודי. אותו צעיר ליווה אותנו ברכבת עד בודפשט, בחמישה ביוני בשנת 1944. הנסיעה לא הייתה קלה. 'נדארמים חזרו ושאלו אותו מה הוא עושה עם הילדים היהודים האלה ברכבת, והוא הצליח להסתדר. זה היה המזל שלנו. למחרת רוכזו כל היהודים של עיר הולדתי לגטו בעיר סמוכה, ומשם נשלחו לאושוויץ. כל חברי מבית הספר, חוץ משניים, נרצחו בתאי הגזים."

הוריו של ג'ורג' קונרד נשלחו במקרה לאותו מחנה עבודה, ומצאו שם זה את זה. הם וחבריהם למחנה הועלו על רכבת לאושוויץ, אך בשל תקלה או טעות הרכבת שלהם הגיעה משום מה לווינה. לאחר מכן נודע שהרכבת שהייתה מיועדת לווינה, הגיעה לאושוויץ. קונרד: "מראה העיר ווינה ההרוסה היכה אותם בהלם. שלחו אותם לגור בחווה חקלאית, ומשם יצאו בכל בוקר לעבוד בשיקום הריסות העיר. לאחר זמן מה ארגנה אמי חמישה עשר אנשים שהצליחו לנצל פירצה בשמירה, לקפוץ מעל הגדר ולברוח ברגל ליער."

"הם חיו שם במשך כמה שבועות. באותו יער היו גם חיילים גרמנים שהסתתרו והייתה שם אפילו פלוגה של חיילי אס-אס. היהודים הציגו את עצמם כפליטים גרמנים מטרנסילווניה, והגרמנים נתנו להם אוכל. לבסוף התגלתה זהותם של הבורחים, והם נעצרו שוב. זה היה באפריל בשנת 1944, בשלהי המלחמה. הוריי וחבריהם הושמו במחנה לזמן קצר עד שהחיילים הבריטים הגיעו. לימים סיפרה לי אמי שבין המשחררים היו חיילים יהודים מפלסטינה."

ואתם הילדים הייתם כל הזמן בבודפשט. איך הרגשתם שם, אצל הקרובים?

"שני ילדים שנופלים לפתע משמיים על קרובי משפחה, ולו הנחמדים ביותר, זה לא סיפור שיכול להיגמר נעים. בהתחלה הם היו טובים אלינו ואחרי זמן מה שינו יחס. התקופה הקשה הייתה בחורף של שנת 1944. פשיסטים הונגרים מתנועת 'צלב החץ' נהגו אז לתפוס יהודים ברחובות בודפשט, להצעיד אותם אל הדנובה ולירות בהם שם. יום אחד הם הגיעו לבית שלנו, והוציאו אותנו החוצה. אני זוכר שאנשים במדי קצונה של הצבא הגרמני וההונגרי, אולי יהודים, אני לא יודע, צעקו על הפשיסטים לעזוב אותנו. לתדהמתנו הם עשו כמצוותם. באותו יום החלטנו שאם ניעצר שנית, ויביאו אותנו לדנובה, כולנו, כל חמשת הילדים (אני ואחותי ובני הדודים), נרוץ ונתפזר לכל עבר, כך שכמה מאיתנו יירו וכמה יינצלו. יום אחד באו אנשי 'צלב החץ' שוב לבניין ועשו סלקציה ובחרו חלק מהדיירים. אותנו הם לא לקחו, משום מה. הייתה אתנו אשתו השנייה של דודי, צעירה יפהפייה, מעצבת בגדים במקצועה. אני זוכר שהייתי בטוח שיופיה השפיע עליהם."

אתה מספר את כל זה בטון שקט לגמרי, די מרוחק.

"כן, אבל את צריכה להבין שכבר אז, כילד, המוות היה בשבילי אפשרות יום-יומית, וחייתי עם זה. בכל זאת, לכתוב על התקופה ההיא לא יכולתי עד שנות השמונים, כשהייתי כבר מעל גיל חמישים. היו לי רגשות מעורבים כלפי מה שהיה אז בבודפשט, ואני אספר לך עכשיו את סוף הסיפור. כמה ימים לפני שהרוסים הגיעו לבודפשט, בינואר 1945, הייתי קרוב מאוד למוות. אנשי 'צלב החץ' החלו לירות ביהודים קשישים שעבדו מול הבניין שלנו בהקמת מחסום אבנים. בכניסה לבניין הייתה דלת ברזל, ואני הוצבתי לשמור עליה. הצצתי החוצה וראיתי שאחד היהודים הקשישים הוציא רובה ציד וירה לעבר הפשיסטים, אחר כך הוא רץ אל הבית שלנו. אני פתחתי את הדלת והוא נכנס מהר פנימה, ניסיתי לסגור אותה אבל הפשיסט דחף אותה הצליח לפתוח אותה, ירה בקשיש וכיוון אלי, היה רגע של שקט. הוא הביט בי, מכוון את הרובה אל הראש שלי, ופתאום הוריד את הקנה ויצא. אולי היה עייף מדי."

כמה ימים לאחר מכן יצאו ג'ורג' ואחותו אווה בדרך חזרה הביתה. הם מצאו בית ריק והרוס, והם היו שני הילדים היהודים היחידים בעיר הקטנה. יותר ממאתיים גברים מגיל שמונה עשרה עד ארבעים וחמש חזרו הביתה ממחנות העבודה בחזית, רק כדי לגלות שבני משפחותיהם אינם. "הם אהבו אותנו, אבל לא יכלו לשכוח שאנחנו בחיים, ואילו הילדים שלהם לעולם לא יחזרו."

את ההורים פגשו הילדים מחדש בבוקרשט. בן דוד מבוגר גר שם, ובא לקחתם אליו. "שנה עברה עד שגם הוריי הגיעו לבוקרשט, ובשנה הזאת אני ואחותי הפכנו לאנשים מבוגרים לכל דבר."

בגיל תשע עשרה החל קונרד לכתוב, תחילה מאמרים. אחר כך למד ספרות באוניברסיטה בבודפשט, וזמן מה לימד בבית ספר תיכון. בקיץ 1956 הוציאו הוא וחבריו ביטאון ספרותי. "כאשר פרצה המהפכה בהונגריה, אנחנו, בני העשרים, ניסינו להשתלט על הביטאון, שהיה מנוהל על ידי קשישים בני שלושים וחמש-ארבעים." קונרד, כחבריו הסטודנטים, שירת במשמר הלאומי והסתובב בעיר עם רובה. "הסתובבתי כשאני מחזיק את הרובה כמו מטרייה." הוא היה בן עשרים ושתיים כשהטנקים הסובייטיים נכנסו להונגריה.

באותן שנים החליף כמה מקצועות, בין השאר היה עובד סוציאלי וגם עבד בבית חולים לחולי נפש. שמונה שנים עבד כסוציולוג במכון לתכנון אורבני. הוא וחברו, פירסמו ספר מחתרתי בשם 'דרכם של האינטלקטואלים לכוח מעמדי'. הספר ראה אור בשנת 1978 ועורר את זעמם של השלטונות

הקומוניסטיים (היום חברו עומד בראש המחלקה לסוציולוגיה באוניברסיטת לוס אנג'לס). כאשר הופיע הספר סולק קונרד מעבודתו במכון לתכנון. בדירות שלו ושל חברו הושתלו מיקרופונים ולאחר זמן מה הם נעצרו וקיבלו הצעה לעזוב את הונגריה. קונרד שעזב עם נשותיו וילדיו חזר, ואילו חברו נשאר בארה"ב.

קונרד: "יש לי חברים שישבו חמש-עשרה שנים בכלא. חמש שנים בבתי כלא פשיסטיים, חמש בבתי הכלא של המשטר הסטליניסטי וחמש שנים בבתי הכלא של המשטר הפוסט-סטליניסטי. יש לי הרבה סיפורים מחייהם, מבית הקברות של חייהם. אני כאילו חי אותם, אף על פי שלא עברתי מה שהם עברו". "בכלל", הוא חוזר ואומר, "אני תמיד נשאר. כמו חתול שצמוד למקור המזון שלו."

איזה תפקיד ממלאת הכתיבה בחייך עכשיו?

"זה אמצעי שמירה על שפיות. מימי נעוריי, תמיד, כתבתי רשימות ביומן, זו הייתה הדרך שלי להבין בעיות ומצבים. רק כאשר אני כותב עליהם, אני מבין אותם. אני זקוק לעיסוק היום-יומי בכתיבה, לפעמים ממש לעצם הפעולה הקאליגרפית. אני כותב קודם בעט ואחר כך מעתיק למחשב ומשכתב, ואחר כך שוב משכתב ביד. המשפט על הנייר שונה מהמשפט על המסך. כתיבה היא סוג של מחלה, או להיפך - פעולה היגיינית. אם לא אצחצח שיניים ארגיש טעם רע בפה. לכתוב זה טקס יום-יומי של המוח. כמו רחצה. מה אני צריך בשביל לכתוב? אני נוהג לצטט בעניין הזה משורר הונגרי שאמר שכדי לכתוב עמוד טוב הוא זקוק לשמונה שעות שינה ולארוחת בוקר טובה."

יש לך חמישה ילדים. זו מין התמודדות עם הזיקנה?

"זה אצלי אמצעי איזון - מול הצורך המתמיד שלי שיעזבו אותי במנוחה; שלושה מילדי עוד בבית והקטנה בת תשעה חודשים. אני מקווה ששני ילדיי הבוגרים יביאו בקרוב נכדים. אני מאוד אוהב ילדים, להיות אתם זו שמחה. הם מצחיקים ואני מבין אותם. אני לא כל כך מבין מבוגרים. ואני מתפעם בכל פעם מחדש כשאני רואה עד כמה ילדים שונים זה מזה. לכל אדם יש תכונות אינדיווידואליות, מהבכי הראשון. אנחנו צריכים להרשות לכל ילד להתפתח בכיוון שלו, ולא לערבב בכך את רצונותינו, אבל אני לא מצדד בחינוך שמסיר כל גבולות. ילדים אוהבים חופש, אבל אוהבים גם חובות. זה ממלא אותם גאווה."

אין אתה משמר את עצמך כסופר?

"כל הסידורים, מתשלום מסים ועד בעיות אינסטלציה, מטופלים על ידי אשתי וכך זה היה תמיד. אני מחזיק במודל משפחה שבו הגבר דואג להביא את הכסף, אבל בבית הוא האדם השני בחשיבותו."

מעמדך בהונגריה כיום הוא של סופר נערץ או לוחם חירות?

"אני נחשב למין אבא. בשנת 1990 הייתי הסופר הראשון מארץ קומוניסטית לשעבר שנבחר לתפקיד יושב ראש פא"ן העולמי, האיגוד הבינלאומי של סופרים, משוררים ומסאים. שנה לאחר מכן הוענק לי ביריד הספרים בפרנקפורט 'פרס השלום'. היה לי תפקיד פוליטי באופוזיציה הדמוקרטית והייתה לי השפעה מסוימת בזמנו, אבל פרשתי מפוליטיקה פעילה. כשאני אומר שאני 'אבא' זה גם באירוניה עצמית - בחברה יש אנשים שהם בעלי סמכות והם נאהבים על ידי חלק מהאנשים ושנואים על ידי אחרים. אני פוגש אנשים ברחוב שמברכים אותי ומתעניינים בי, אבל יש אחרים - שמסתכלים בי כאילו ראו את השטן. לכן בחרתי לגור בכפר קטן של כורמים, והם בדרך כלל אנשים נעימים וחייכנים, אני כבר לא כל כך צעיר, ואני זקוק בעיקר לשלווה."

יהדות היא חלק מהזהות שלך?

"אני לא אוהב הגדרות כאלה, הגדרות מזהות הן הפיכת החיים לפשטניים. במקום לדבר על היסטוריה, על אופי, על מסורת ועל פוליטיקה, משתמשים במלה המפוקפקת 'זהות', שהפכה אמצעי בידיהם של פוליטיקאים. הם המפלצות של הזהות. אידיאולוגיית הזהות מביאה הרבה רע. למה אנשים ביוגוסלוויה, אנשים הגונים ותרבותיים, התחילו להרוג זה את זה? בגלל שהם לקחו ברצינות את הדיבורים המטופשים על זהות.

אני יהודי, ואני מצהיר על זה. הרי הפשיסטים ראו בי יהודי. אני גם הונגרי ושפתי הונגרית. חוץ מזה אני מכיר הרבה הונגרים ואוצר במוחי הרבה סיפורים והרבה מחשבות כך שיש לי בעצם כמה זהויות. בגרמניה אמר לי פרופסור גרמני - 'רק לסכיזופרנים יש ריבוי זהויות'. אמרתי לו - 'מה, אתה לא יודע שאני מטורף?'

אם תרשי לי לחזור לילדותי, היה לנו בית יפה ומאחוריו היה גן ובסופו ניצב בית הכנסת. נהגתי להסתכל לשם, מחלון חדרי, וראיתי יהודים הולכים לבית כנסת בחגים ובערבי שבת. משפחתי הייתה בורגנית, אני ובן-דודי נשלחנו ללמוד בבית הספר בעיר בעוד בני גילנו הלכו ללמוד ב'חדר'. כמובן שלא לבשתי ציציות ודי מהר התחילו לקרוא לי 'שייגץ'. הרגשתי 'אאוטסיידר', משום שהייתי שייך למעמד גבוה יותר. בעיצומה של מלחמת העולם השנייה הבית שלנו היה מוגן על ידי הממשלה השווייצרית. למעשה, קיבלנו דרכונים שווייצריים. זה אמנם לא היה יעיל כי מחצית האנשים נהרגו ומחציתם נותרו בחיים, כולם מדברים על ראול וואלנברג וצריך לומר שהיה איש יקר נוסף, קרל לוץ שמו, שווייצרי, שהיה גיבור והציל יהודים באמצעות מסמכים שווייצריים. לוץ הגן עליי וגם זה היה סוג של פריווילגיה של בני המעמד הגבוה. החרדים ושומרי המסורת לא זכו לסיוע כזה והם הלכו לגטאות.

אז בסופו של דבר הייתי מגדיר עצמי יהודי, אינדיווידואליסט, קוסמופוליט. אני לא לאומני ולא אוהב להיות מוגדר במסגרות, לא ההונגרית ולא היהודית, במובן הזה אני אנרכיסט."

תל אביב, 1995

ברט'ואויפאלו

הרכבת המהירה דוהרת על גשר הברזל של נחל ברט'ו [Berettyó], כבר מקרוב רואים את המגדל הקטוע. הנה הגענו לתחנה – בין עצי השיטה העלובים עומד בניין קטן, על חזיתו כתוב: ברט'ואויפאלו. עד היום לבי פועם מהר יותר כאשר אני נזכרת בשמחה ובקוצר הרוח שהרגשתי בכל פעם כאשר הגעתי הביתה.

אני עוברת את הבניין הקטן, ואויפאלו נמצאת לפניי. אני נזכרת בעבר, כאשר מבניין התחנה דרך הגן העממי ועד טחנת נ'ירי [Nyíri] הכל היה כיכר אחת גדולה. הצעירים בוודאי בקושי יכולים לזכור זאת. זה מעלה אצלי את הזיכרונות הקסומים משבת אחרי הצהריים של ילדותי. בבגדי השבת שלנו ברחנו לכאן לשחק בין הפרפרים והפרחים הרבים.

הכפר התרחב והתפתח גם בכיוון הזה, במיוחד כאשר ברט'ואויפאלו **נחייתה לבירה של המחוז המקושט ביהאר [Bihar]. אולם, הרחוב הראשי של הכפר נשאר כפי שהיה, קצת מיושן, כביכול איזו רוצה להתחשב בעולם החדש שבנה סביבו. שם היו בתיהם של המשפחות היחודיות**, ותיקי המקום. הם לא בנו בתים חדשים, הם סברו שהבתים שנבנו בידי אבותיהם עדיין יפים, טובים ובטוחים.

קרוב לתחנת הרכבת היו הבתים של משפחת קפש [Kepes]. באמצע הבית הארוך והנמוך של ההורים וסביבו הבתים של הבנים. מולם עמד ביתה של משפחת שאפר [Schafer]. פנימה יותר שכן מחסן העצים הגדול של יוז'ף פרקש [Farkas József], אחריו עמדו בית-רותבאר [Rothbar] ובית המרזח של כץ. מול בית המרזח ישב פולופ [Fülöp] כץ הקשיש ובפיו המקטרת הארוכה שממנה אף פעם לא נפרד. הילדים הקטנים של מוריץ [Móricz] פרקש יצאו מביתו הגדול והמכובד, והוא שיחק עמם כל היום. לידו עמד בית ההורים של משפחת ליבשטיין [Liebstein]. צעירי המשפחה גרו בקצה השני של הכפר.

שם היה הכל-בו הגדול של מארטון זאדור [Zádor Márton] עם חלונות הראווה הגדולים. בעינינו הוא הענק אופי של עיר גדולה לרחוב הראשי. צמודים לחנות גדולה זו היו הבית של שאנדור פלדמן [Feldmann Sándor] ושאנדור פודור [Fodor]. מולם נמצא בית בן מספר קומות, הבית היהודי היחיד שנבנה מחדש – ביתו של כהן, בעל החנות למוצרי מתכת. דרך החצר של משפחת כהן אפשר היה להגיע לבית הכנסת ישר מהרחוב הראשי. בית הכנסת היה יפה, מודרני, עם מקום לחמש מאות אנשים. לפני שישים שנה הטיף הרב בלום, התלמיד החכם המפורסם, לאהבת הבורא ואהבת הזולת מעל בימת בית הכנסת. לאחר מותו של הרב הגדול ירש אחד מבניו את מקומו. מול בית הכנסת עמד בית הספר היהודי. במשך שנים רבות היה המלמד ווייס סמל הסדר, הידע והקפדנות. כאשר המלמד ווייס לימד, כולם שאפו לכבוד הגדול ביותר - לזכות במקום ישיבה בשורה הראשונה. אי-הקשבה קלה או טעות בקריאה מהסידור וכבר מישהו אחר ישב בשורה הראשונה. המלמד לימד את האותיות העבריות לתלמידים ביסודיות רבה כל כך, עד כי אפילו אני, שהרבה שנים לא ראיתי אותיות כאלה, זכרתי אותן בשובי הביתה – לארץ ישראל.

אני עוצמת את עיניי וכעת כבר ברור לי כי גם אז ראיתי זאת יותר עם לבי מאשר עם עיניי - אפילו היום רואה אני לנגד עיניי את הבתים עם הקירות הסדוקים והבלויים, המדרכה עם האבנים הגדולות, הכביש שהיה תמיד מלא עפר או בוץ, והם – יהודי אויפאלו.

ליד בית העירייה היה השוק ובו הבאר עם המים המינרליים החמים והריחניים. כל חיי הרגשתי בפי את טעם המים האלה, כל הזמן חשקתי בטעם הזה. היו יהודים שהתגוררו בחלקים אחרים של הכפר. בדאסקאש [Deszkás], בסלש [Szeles], באולאווארוש [Oláhváros] ואפילו בהרפאיי [Herpály]. אזכיר רק כמה משמות הוותיקים – דיושי [Diósi], פלדמן [Feldmann], גליק [Glück], פאראגו [Faragó], פודור [Fodor], גוטפריד-סקיי [Gottfried-Székely], אדלר [Adler], אסטאלוש [Asztalos], שנר [Schner], רות [Róth] ורבים אחרים. הם היו רבים, הרי רק בברט'ואויפאלו התגוררו יותר מאלף תושבים יהודים.

אני מתקשה להאמין שכבר עשרים ושתיים שנה הם אינם אתנו. הרי אנו מרגישים אותם חזק כל כך כאילו הם נמצאים בינינו, אתנו ולידנו. לפני עשרים ושתיים שנה הם נלקחו בכוח והעולם צפה בכך. אותו עולם, שזועק בראותו בעל חיים מתענה, שתק כאשר רצחו המוני בני אדם בשיטתיות מדעית.

בכפר גדול זה שנאת היהודים מעולם לא הייתה דבר בלתי-מוכר. האצולה הקטנה שאיבדה את כל רכושה במשחקי הימורים והתפרנסה מחלוואות, הקרינה תמיד שאט נפש, קינאה ושנאה כלפי היהודים. היהודים האמינו שכך הדברים צריכים להיות. **לשנוא אותם לחם לשתים קרובות הוא משנת 1919, הם המשיכו להאמין, אפשו מספוקים שחוכיחו שלכמה מהם אפילו** הסבא רבה היה יליד המקום, ושאבותיהם שירתו בצבא כבר במלחמת החירות של שנת 1848. הם הרגישו שייכים לעם ההונגרי, הם הצהירו על כך בגאווה, הם התנהגו כהונגרים לכל דבר – אך העם ההונגרי דחה אותם.

הגיע היום הנורא, התשעה עשר במרץ, ולאחר מכן הדברים התרחשו כבר במהירות טרגית. ז'אנדרמים חמושים הובילו אותם באכזריות מביתם לגטו של נאגיווארד [Nagyvárad] ומשם נלקחו בקרונות לאושוויץ. הם קיבלו דלי מים וכלי ריק כמתנה לדרך מהעם ההונגרי. כך הם עברו בחוסר אונים ובסבל נפשי וגופני כל הדרך בחום הרצחני.

אישה זקנה שנסעה לבדה, בלי משפחתה ישבה בפינה בשקט וחייכה. מכיריה חשבו שאולי יצאה מדעתה. שאלו מה היא עושה.

- אני מתפללת ומודה לקדוש ברוך הוא שרק אני נאלצת לעבור את הנסיעה הזאת וילדתי היחידה נמצאת בביטחון בארץ הקודש.

זה רק מקרה שהאישה הזקנה הזאת הייתה אימא שלי. כולם היו כאלה, טהורים, טובים ומאמינים. החטא היחיד שלהם היה שהם נולדו לאימא יהודייה.

אחרי הנסיעה הנוראית, ההגעה לגיהינום של אושוויץ הייתה הקלה. אולי זה היה מחסדי הקדוש ברוך הוא, שעד הרגע האחרון הם לא ידעו מה מחכה להם כאשר היו צריכים ללכת שמאלה.

הבה נזכור זאת ונזכיר לכולם. הגידו זאת לילדיכם ולנכדיכם! ספרו להם איך נרצחו על קידוש השם! אל לכם לדאוג לשלוות נפשם, חובת **אי-הסלחנות** מצדיקה אתכם. השמדתם תהא לנו לאזהרה לעד שאיש לא ישכח מה קרה בשנות הארבעים ליהודי הונגריה שחיו בין הגויים.

לאחר השואה חזרתי שוב מישראל, במאי בשנת 1948. לא הגעתי הפעם מכיוון גשר הברזל ולא ראיתי את המגדל הקטוע. היה ערב חשוך ומעונן. כשירדתי מהרכבת הרחתי את הריח של עצי השיטים, הבושם של הכפר הקטן הזה באלפולד [Alföld].

- האם זה אפשרי? עצי השיטים פורחים כמו פעם?

הבטתי בבתים – הגם הבתים עומדים עדיין? הבתים שהיו מלאים בשמחתנו ובצערנו, בפחדינו ובתפילותינו? האם לא התמוטטו כאשר המפלצות

הנוראיות האלה - הז'אנדרמים ההונגרים הרעבים לדם הוציאו מבתיהם את החפים מפשע?

בבתים היה גם אור, הייתכן שהיו אנשים שלא התביישו לעבור לשם? האם יש אדם שמסוגל לישון בין קירות אלה? האם יש אימא שיכולה ללדת כאן? האם יש הורים המסוגלים לחנך כאן את ילדיהם לציווי "לא תרצח"?

רצתי בין הבתים כדי לא לראות דבר, אפילו לא את הבית שנולדתי בו. זה לא ייתכן שנולדתי שם. אני נולדתי כאן, בתל אביב, לפני עשרים ואחד שנה כאשר ידיים מבורכות הובילו אותי לארץ מולדתי האמיתית.

תל אביב, 1966

ברטא גרינבאום, מבית ליבשטיין [Grünbaumné Liebstein Berta]

תולדות משפחתנו – ברט'וואויפאלו

סבי, משה ליבשטיין, ורעייתו, זלי פיש [Fisch Záli], נולדו שניהם ביישוב אויפהרטו [Újfehértó], אך בשנת 1870 הם כבר גרו בברט'וואויפאלו.

אבינו, אליעזר ליבשטיין נולד שם, ובשנת 1897 נשא לאישה את בתו של הרב מניראצ'אד [Nyíracsád], את לאה רוזנבאום [Rosenbaum].

אחותו של סבי, רחל ליבשטיין, נישאה ליהודי עשיר בעל אחוזה, ליונאש מיליצר [Militzer Jónás]. גם הוא היה תושב ברט'וואויפאלו. לא נולדו להם ילדים ובהמלצת סבי העניקה אחותו לתלמוד תורה כחמישים הקטאר אדמה. מההכנסות של האדמה הזו קנו שתי דירות לשני המלמדים וממקור זה כיסו את שכרם. אינני בטוחה, אני רק סבורה, שמהכנסה זו נשאר כסף להוצאות אחרות. מור אסטאלוש [Asztalos Mór], הגבאי של החברה קדישא, היה הממונה על העניינים הכספיים. בן נוסף של אח אחר ממשפחת ליבשטיין הגיע לאויפאלו לביתה של רחל מיליצר. שמו היה לאיוש [Lajos] ליבשטיין.

מלבדי היו לאליעזר ליבשטיין שני בנים, יוז'ף [József] ויונאש. יונאש חלה ונפטר במלחמת העולם הראשונה. יוז'ף התחתן עם בחורה שהייתה ילידת קאשא [Kassa]. הזוג, יחד עם שני ילדיו, הוגלה לאושוויץ.

בברט'וואויפאלו הייתה קהילה יהודית גדולה, חברים היו סוחרים אמידים בעלי חנויות יפות וגדולות, בעלי מלאכה ובעלי אדמות: מארטון זאדור [Zádor Márton], איגנאץ פלדמן [Feldmann Ignác], אנטאל [Antal] פלדמן ושאנדור פודור [Fodor Sándor] היו בעלי חנויות לבגדים, איגנאץ כהן היה סוחר מוצרי מתכת והרמן שטארק [Stark Hermann] היה סיטונאי של תבלינים. בין סוחרי העצים החשובים היו בנו פלדמן [Feldmann Benő] ויוז'ף פרקש [Farkas József].

בשנת 1900 התלמיד החכם הגדול, עמרם בלום, היה הרב הראשי. הוא ארגן סביבו ישיבה גדולה, בה למדו הרבה בחורים מבתים טובים שהגיעו מטראנסילבניה. דודי סיפר לי שסבי הלך אל הרב, וביקש שישדך את בתו היחידה לבחור הלמדן ביותר.

גם בניו וגם חתניו של הרב בלום היו תלמידי חכמים. לאחר מספר עשורים ירש בנו, בן-ציון בלום, את משרת אביו עד הגליית הקהילה.

בית הכנסת היפה והמרווח של הקהילה נבנה בין השנים 1905 ו-1907. עזרת הנשים הייתה בקומה השנייה משני צידי בית הכנסת.

כדאי להזכיר במספר מילים את הקרנות של היהודים:

1. מהקרן של שאלאמון [Salamon] מיליצר ורעייתו קיבלו בכל שנה תרומה שתי בנות יהודיות עניות למימון חתונתן. היה צריך להגיש בקשה מראש והחתונה הייתה אמורה להתקיים ביום השנה של התורמים.
2. מהקרן של יונאש מיליצר ורחל ליבשטיין הייתה אדמה בשטח של כחמישים הקטאר. קרן זו כבר הוזכרה קודם לכן.
3. הקרן של אליעזר ליבשטיין ולאה הייתה מגרש אדמה וחצר המיועדים לבניית בית כנסת קטן עם בית מדרש. שלוש משפחות בנו את המוסדות, מור פרקש [Farkas Mór], ג'ולא [Gyula] קליין, והרמן שטארק.

חיפה, 1980

תולדות משפחת מארקוביץ'

סבי, דוד מארקוביץ', היה חבר מייסד בקהילה היהודית של ברטיואיפאלו. הוא נולד בוואמושפאלווא [Vámosfalva] בשנת 1862. הוריו ואבותיו, שני דורות לפחות התגוררו בלושונץ [Losonc]. כאשר סבי היה בן ארבע הם עברו תחילה לנאגיראבה [Nagyrábé] ולאחר מכן לשאריתאודוואר [Sárrétudvar]. אביו היה חייט והלך לעולמו בשנת 1875 כאשר סבי היה בן שלוש עשרה. אמו שלחה אותו להיות עוזר לשען יהודי אדוק. הוא עזר לסבי היתום, לימד אותו מקצוע וחינך אותו להיות יהודי טוב. הוא לא ניצל אותו כמו שרבים אחרים נהגו עם יתומים. במשך היום לימד אותו שענות ואת הערבים הם ייחדו ללימודי קודש. הוא היה בן שמונה עשרה במות עליו מלמדו. לפי בקשת אמו הוא נשא לאישה את פאני רייך [Reich Fanni] שהייתה תושבת המקום.

הזוג הצעיר לא מצא פרנסה בשארטאודוואר והם התיישבו בברטיואויפאלו בסוף שנת 1882.

תעודה שהונפקה בשנת 1882 ביישוב נאגירבה [Nagyrébé] העידה שסבי היה תושב בלי דופי ושילם את כל המסים שהוטלו עליו. הוא קיבל אישור לעזיבת היישוב לפי בקשתו. תעודה אחרת, שהונפקה בשלושים בדצמבר בשנת 1882, מעידה כי הוא התקבל על ידי נציגי היישוב ונהיה לתושב רשמי של ברטיואויפאלו.

סבי פתח את חנות השעונים שלו ברחוב הראשי של אויפאלו. בשנת 1882 הוא מצא קהילה יהודית פעילה בברטיואויפאלו. בכפר גרו בערך עשרים משפחות אשר מנו בסך הכל כמאה ועשרים נפשות. במקומו של בית הכנסת הוקם לימים המקווה. היה שם גם תלמוד תורה. במקום מגורם של שני השוחטים הוקם מאוחר יותר בית השחיטה.

בבית הספר היהודי היו ארבע כיתות, ולאחר זמן מה נבנו במקומו בית הספר לתקופת החורף והמזכירות. באותה תקופה הרב עמרם בלום הצעיר היה הרב.

לסבי נולדו תשעה ילדים - שלוש בנות ושישה בנים. הוא הצליח בניהול החנות ופרנס יפה את המשפחה הגדולה. הוא היה פעיל בחיי הקהילה וזכה לכבוד רב כאחראי על ענייני הציבור. בניו למדו בישיבה עד גיל שמונה עשרה ובינתיים למדו גם את מקצוע השענות. בחנות עבד גם עוזר. היו שתי בנות גדולות במשפחה, והעוזר כמובן התעניין בשתיהן. גם הבנות התאהבו בעוזר.

סבי וסבתי לא התנגדו שהבת הגדולה יותר תתחתן אתו. לאחר החתונה הזוג הצעיר הפליג לאמריקה. הבת השנייה, לאורה [Laura] נכנסה לדיכאון כי לא היא התחתנה. היו צריכים למצוא לה חתן בדחיפות. הבעיה הייתה שלסבי לא היה כסף לנדוניה, כי מהכנסות החנות הוא היה צריך לפרנס משפחה גדולה. באותה עת הנדוניה הייתה גורם חשוב אם המשפחה רצתה חתן רצוי מכל הבחינות. עבור סבי בריאותה ואושרה של בתו היו החשובים ביותר ולכן הוא רצה למצוא חתן טוב. הוא נפגש עם הרבה אנשים ואסף מידע, עד שנודע לו שלשוחט בקולוז'וואר [Kolozsvár] בשם פיש [Fisch] יש בן, איש מקצוע מצוין, שלמד בוינה ושהוריו מחפשים עבורו כלה. הוא בירר על המשפחה ושמע כי המשפחה דתית, טובה ומכובדת והבחור יפה תואר וגבוה. סבי לא אמר מילה לאיש, עלה על רכבת ופגש את משפחת פיש בקולוז'וואר. הציג את עצמו ועבר מייד לנושא החשוב. לאחר דיון קצר הזמין אליהם את

הבחור. הצעירים נפגשו והתאהבו ממבט ראשון. הדיכאון של לאורה חלף לאלתר. הבעיה הייתה, שלא יכלו לתת נדוניה, והיה חשש שבחור כזה מוצלח לא יישא בחורה ענייה. סבי החליט לעשות צעד חשוב וחריג: לוותר על חנותו לטובת החתן החדש. הייתה לו חנות משגשגת בעלת וותק של שלושים ושתיים שנה. חנות זו הייתה פרנסת המשפחה. סבי היה רק בן חמישים ושתיים. הבנים כבר גדלו, היה להם מקצוע, אך באחריות ההורים הייתה הילדה הקטנה, בת הארבע עשרה. השאלה הגדולה הייתה מה יעשה סבי אחר כך? הדבר החשוב ביותר עבורו היה אושרה של לאורה. מאחר שהוא היה אחראי בקהילה כבר מספר שנים, והשתתף באופן פעיל בעבודת המנהיגות שארגנה את חיי הקהילה והביאה להתפתחות הקהילה, הוא ביקש מחברי המנהיגות להתאסף לישיבה. בישיבה הוא ביקש את העסקתו כשמש בית הכנסת. בקשתו התקבלה ובכך הובטחה לו פרנסת משפחתו.

החתונה התקיימה, דודתי לאורה ודודי מיהאיי [Mihály] נישאו זה לזו. למחרת החתונה עמד סבי בהבטחתו ומסר לחתנו את מפתח החנות והתחיל לעבוד כעובד הקהילה. בניו התפזרו והתחילו בחיים עצמאיים, רק הילדה בת הארבע עשרה נשארה עם ההורים.

בשנת 1914 פרצה מלחמת העולם הראשונה. שני בניו של סבי וחתנו התגייסו. בשנת 1915 קיבלה המשפחה מכה כואבת: הבן הבכור שלהם, יאקאב [Jakab], נפל בחזית הסרבית. נותרו אחריו אלמנה ושני ילדים קטנים. הילד הגדול יותר היה בן חמש וסבי ביקש מהאלמנה הצעירה שתיתן לו לחנך אותו זמן מה. האלמנה הסכימה וזולי [Zoli] הקטן עבר לגור בבית סבי. סבי היה איש קפדן, בכל בוקר בשעה חמש, הוא לקח את הילד הקטן להגיד קדיש. הוא לא ויתר אף בחורף בימים המושלגים ביותר. לאחר שנתיים ביקשה האם להחזיר את בנה וחזרה אתו הביתה לסאניסלו [Szaniszló], שהייתה שייכת לרומניה אחרי הסכמי השלום. הם התנתקו כמעט לחלוטין מהמשפחה.

מלכה, הילדה הקטנה, גדלה בינתיים והגיע הזמן להשיא אותה. סבי וסבתי לא יכלו לתת נדוניה, ולכן היה קשה למצוא חתן רצוי בעיניהם.

למי יהודי דתי יכול לפנות לבקש עצה? כמובן לרב. סבי הלך לרב של אויפהרטו [Újfehértó], הרב שמע את דבריו ואמר לו שביישוב שלו יש משפחה ענייה אך מכובדת, יש להם בן, בחור שקט ונחמד שלמד להיות נגר. הכירו בין החורים, הצעירים נפגשו ומלכה שהייתה בחורה יפה מאוד, התחתנה. לצערנו לא היה לה מזל רב. בעלה מניוש [Menyus] היה איש חרוץ, אך החיים בהונגריה שלאחר המלחמה היו קשים מאוד. נולדו להם שני ילדים, הבן מארטון [Márton] והבת הרמינה [Hermina].

אבי, מארטון מארקוביץ' התחתן בשנת 1919 עם אמי, הרמינה לוי. היא הייתה ילידת האידובאגוש [Hajdúbagos] ובאה ממשפחה טובה. למשפחתה הייתה חנות כל-בו, מפעל למי סודה ואדמה קטנה לגידול ענבים.

אבי פתח חנות שעונים בנאגילטא [Nagyléta]. אמנם קיבל נדוניה יפה מהוריה של אשתו, אך המשבר הכלכלי והאינפלציה הקשו עליהם את תחילת דרכם.

לאחר זמן מה, הוא קיבל הזמנה מהקהילה בסגהאלום [Szeghalom] להיות מלמד, רשם ומזכיר הקהילה. הוא מילא את המשרה שמונה שנים ומשפחתנו בילתה שם שמונה שנים יפות. הקהילה השתייכה לזרם הניאולוגי, ולפי האידיאולוגיה שלהם הגורם העיקרי לאנטישמיות היה ההופעה החיצונית המתגרה של היהודים. על פי הסיסמה שלהם "היה יהודי בביתך ואדם בצאתך!" זו הייתה שנת 1935.

הרבנים הניאולוגים קיבלו תואר דוקטור, ובלבושם היו דומים יותר לכמרים הנוצרים. אבי, מורה דת בתיכון היהודי המקומי, עם הלבוש היהודי המסורתי שלו, לא התאים ל"דרישות הזמן". הוא פוטר ואת משרתו קיבל רב צעיר בעל תואר דוקטור.

כך הגיעה משפחתנו בשנת 1936 לברטיסלאווה, אבי פתח שם חנות כשרה, בעיקר למוצרי בשר. אלה היו זמנים קשים. שנתיים מאוחר יותר סבתי חלתה במחלה קשה ונפטרה. בעקבות זאת סבי נשבר, הרגיש בודד והציע לנו לגור אצלו. היה לו בית גדול ומשופץ שהתאים לקלוט משפחה בת שבע נפשות. הוא שמח שלא היה לבד ולנו היה בית נאה. אמי טיפלה בו כאילו היה אביה. בשנת 1941 הוא חלה והחזיר את נשמתו הטהורה לבוראו. בזכותו ובזכות אבותיו ריחם עליו הקדוש ברוך הוא ולקח אותו אליו לפני שנת 1944. הוא היה איש נחמד וישר, אהב להתבדח עם זרים אך היה קפדן עם בני משפחתו.

לאחר מותו הקריאו לנו את צוואתו הכתובה ביידיש. היא הייתה אצל הרב בן-ציון בלום. הוא נפרד בהתרגשות מכל אחד מילדיו וביקש ותבע מהם לשמור בקפדנות על דרכי אבות.

יהי זכרו ברוך.

אני נפרד בזאת מבני משפחתי האחרים, מהוריי היקרים, מאחיי, ממשפחתה של אמי בהאידובאגוש ומשש מאות וחמישים יהודי אויפאלו שנפלו קרבן לרשעותם של הנאצים הגרמנים וההונגרים.

יהיה זכר כולם ברוך.

חיפה, 2000

היום האחרון

אפריל, שנת 1944. בתחנת המשטרה של ברטיסלאווה הכינו רשימה שמית של היהודים הגרים בכפר.

שמועות מפחידות הופצו, לבם של כל היהודים התמלא בפחד. בתחנת הרכבת עברו קרונות חתומים ובהם יהודים מטרנסילבניה. איש לא ידע את מטרת נסיעתם. בעשרים ושניים במרץ הגיעו פלוגות חמושות לכפר והתושבים היהודים ארזו את חפציהם והתכוננו להתפתחויות הצפויות. התחילה הגלייתם של מנהיגי הקהילה ושל חבריה האמידים ביותר. בהם היו גם הסיטונאי בלא זאדור [Zádor Béla], עורך הדין טארדוש [Tardos] ויוזף קפש [Kepes József]. הם קיבלו חמש דקות להתכונן ולהתייצב. כל זה התרחש בעת פלישת הכוחות האנטי-פשיסטיים בנורמנדיה, בכל רגע הייתה צפויה הפצצת הערים הגרמניות וההונגריות.

באווירה זו הגיע חג הפסח. בבתים יהודים רבים התכוננו לליל הסדר. בבית מספר תשע ברחוב טלקי [Teleky] ישבה המשפחה סביב השולחן החגיגי והמורה גרינוולד [Grünwald] קרא בקול חזק את ההגדה: "הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא". לבבותינו התמלאו בפחד – האם זה יהיה הגורל שמצפה לנו? נשאלה גם השאלה הנצחית: "מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות?" שוב חוסר תקווה ואי-וודאות; האם נקבל תשובה לשאלתנו? האם הקדוש ברוך הוא יהיה עמנו? האם נוכל לחגוג את חג החירות גם בשנה הבאה?

בתקופה זו יהודים כבר לא הורשו לצאת לרחוב בלי הטלאי הצהוב, ואסור היה להם לעלות על הרכבת ללא אישור.

אנוש קפש [Kepes Annus] הגיעה לבודפשט באישור, כדי לעזור לבת שלה, בורישקא [Boriska]. לאחר הלידה הגסטפו עצר אותה והיא הוגלתה קודם לקישטארצא [Kistarcsa] ומשם לאושוויץ. הבנות שנשארו בכפר נרשמו לעבודה בשדה, אף על פי שלא היו רגילות לעבודה פיזית קשה. הן קיוו שתצלחנה לשנות בזאת את גורלן. כמובן, שום דבר לא עזר. הנשים היהודיות אפו עוגות, הבחורות תפרו תרמילים.

יום אחד קיבל המורה גרינוולד בשורה רעה: אחותו, שגרה קרוב לגבול עם סלובקיה, הוגלתה עם יהודים אחרים. המצב התדרדר גם בברטיסלאווה. למחרת חג השבועות המלמד גרינוולד יצא מביתו ובצהריים חזר מושפל, לאחר שבריונים גילחו את זקנו בכוח. בתו, שראתה בפעם ראשונה את אביה בלי זקן, התפרצה בבכי. מספר ימים לאחר מכן, נכנס לבית מנהל בית הספר ופניו רציניות מאוד:

- עמיתי היקר, יש לי בשורה עצובה. מנהיגות הכפר החליטה שההגליה תתבצע מחר. אני מציע שתהיו מוכנים, תארזו את חפציכם ותישנו טוב. אינני יודע יותר פרטים, אבל אני מבטיח לך, אדוני המורה, שאודיע לך על כל דבר שייוודע לי. המצב הפוליטי משתנה, בעלי הברית התחילו בשחרורה של אירופה, אני מקווה שהגרמנים לא יחזיקו מעמד הרבה זמן בלחץ ההפצצות המתמידות.

- אדוני המנהל, אני מודה לך על ביקורך – פנה אליו המורה גרינוולד – אינני בטוח אם טוב לנו לדעת מראש את גורלנו. הלילה בוודאי לא נישן הרבה.

- שהאל ישמור עליכם – נפרד מאתנו המנהל.

הם ארזו שוב את החפצים ואת דברי המאכל והלכו לישון. למחרת התעוררו לקול תוף. מזכיר הכפר הכריז שחל איסור מוחלט על כל יהודי, ילד

ומבוגר, לעזוב את ביתו מאותו רגע ועד שהמרכבות או הרכבים יגיעו. היהודים יועברו בכלי רכב אלו למקום האיסוף בבית חרושת ללבנים.

הרכבים הגיעו רק בשעות הצהריים ובמהומה הגדולה המשפחה לא ידעה מה לקחת ומה להשאיר.

- גברתי הצעירה – אמר ז'נדארם אחד בעל לב טוב – שייקחו כלי רחצה ודלי למים. זכרו את עצתי, זה יהיה הדבר החשוב ביותר.

זה היה יום יפה בחודש תמוז, הרחובות היו ריקים כאשר המסע יצא לדרכו. כל יהודי ברטיואויפאלו – המבוגרת ביותר בהם, אלמנת מארטון אדלר [özv. Adler Mártonné] והצעיר ביותר, תינוק שנולד רק חודשים אחדים קודם לכן, אנדרה גרוס [Grósz Endre] – הלכו בלב קשה אחרי המרכבות לדרכם העצובה שממנה רובם לא חזרו.

המורה גרינוולד המשיך בהגדה: "עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאנו ה' א-להינו משם ביד חזקה ובזרוע נטויה". האם הקדוש ברוך הוא יגאל אותנו גם הפעם מההשפלה הזאת ומהסבל הזה כמו בימי אבותינו?

פצועה ומלאה בכאב ניסיתי לשחזר את היום האחרון, ניסיתי להעמיד זיכרון ולהביע כבוד לאלה שלא חזרו מהדרך הזו.

יהי זכרם ברוך. אמן.

קתלין שוורץ, מבית ריינר [Schwartz Reiner Katalin]

על השואה
הייתי אז בת שמונה

תמיד קשה לכתוב על הכאב. אפילו אחרי חמישים שנה קשה וכואב לכתוב על השואה. לא עובר יום בלי שאזכר במחנות העבודה, במסעי המוות ובבני המשפחה והחברים שנספו. כמה עשורים עברו מאז ששחררו אותי מהמחנה בגינשקירכן [Günskirchen] בהיותי בת תשע בחמישה במאי בשנת 1945. זיכרונות העבר תמיד עומדים מול עיניי.

בילדותי היינו תושבים בקונהגיש [Kunhegyes]. כפר קטן זה היה מקום נחמד וחביב בחיק הטבע. עבורי, הכל התחיל כאשר אבי האזין לרדיו בעת שהיטלר, יימח שמו ויאבד זכרו, הכריז על המלחמה. אני כילדה קטנה לא הבנתי הרבה מדברי הקריין, אך היה ברור לי כי מכנים אותנו בשמות גנאי, ושנצטרך לסבול מהפליה לרעה. כמובן לא הבנתי עדיין שנלקחה ממני הזכות להיות הונגרייה, ושכל יהודי הפך לאזרח סוג ב'.

הגרמנים פלשו להונגריה בעשרים ותשעה במרץ, ומשפחתי, יחד עם שאר היהודים, הוגלתה לגטו של קונהגיש ומאוחר יותר של סולנוק [Szolnok]. כאשר אילצו אותנו לעזוב את ביתנו, הוריי בכו ואני, הייתה לי הרגשה מוזרה שלעולם לא נחזור הנה. לצערי חששי התממש.

בגטו של סולנוק נמצאו בצפיפות נוראית המוני היהודים מכל הגילאים, הם רוכזו לשם מכפרי הסביבה. מספר אנשים ניסו לברוח מהגטו אך נתפסו והוחזרו. את כולם הובילו לכיכר הגדולה ונאלצנו לצפות בתליית הנמלטים. בגטו הייתי עם הוריי, רק אחי הגדול בן העשרים לא היה אתנו. הוא היה בחור יפה תואר וגבוה, הצטיין בלימודיו ובספורט, במיוחד בשחייה. הוא קיבל את תעודת הבגרות בגימנסיה של קישקונהאלאש [Kiskunhalas] ותכנן ללמוד הנדסה. מחמת הגזרות נגד היהודים הוא לא הצליח לממש את חלומותיו. זאת ועוד, כבר בתיכון נאלץ לסבול את התעללויותיהם והשפלותיהם של הנאצים ההונגרים הצעירים.

בבוקר אחד התחילו הז'אנדרמים לרכז את האנשים ליד הקרונות. הוכנסנו לקרון בצפיפות ובחום בלתי-נסבלים, היה רק חלון קטן אחד, לא היה די אוויר, כולם הזיעו והתחילו להתפשט. המים שהבאנו אתנו אזלו, כולם סבלו, במיוחד הילדים והקשישים. הרכבת עצרה בכמה תחנות והתחננו לז'אנדרמים שליוו אותנו לקבל מים, אבל הם צעקו עלינו שנתרחק מהחלון. הרכבת עצרה עוד לפני שופרון [Sopron], הדלתות נפתחו. ז'אנדרמים עלו וצעקו שבגבול יעבירו אותנו לרשות הגרמנים, אך קודם דרשו שנמסור להם את הכסף והתכשיטים. אמרנו שכבר לקחו מאתנו את הכל. שוב התחננו לקבל מים, אך נדחינו בגסות. בשופרון העבירו אותנו אל הגרמנים.

הרכבת נסעה לכוון אוסטריה. הועברנו דרך שטראסהוף [Strasshof], קרוב לוינה, לאברגאסינג [Ébergassing]. שם כולנו, גם הילדים, עבדנו בשדה בעבודת פרך מעלות השחר ועד השעות המאוחרות של הלילה. עבודה זו נמשכה מספר חודשים, אך היו ימים שלקחו אותנו לוינה כדי לסקל אבנים. פעמים רבות היו אזעקות, אולם ליהודים היה אסור להיכנס למקלטים. אנחנו אפילו שמחנו, כי בזמן האזעקות יכולנו להפסיק לעבוד - הרי השומרים ברחו למקלטים.

כאשר התעוררתי בוקר אחד ראיתי שאמי בוכה ותופרת משהו על ממחטה. היא ענתה לשאלתי, כי הוא תופרת את השם שלי משום שהגיעה גזרה

להעביר את כל הילדים למחנה בטרזיאנשטאדט [Teresienstadt]. אכן העלו אותנו למשאית ונלקחנו. אני זוכרת שאבי עמד בדלת והתפלל. אינני יודעת מה קרה, אך לאחר מספר ימים החזירו אותנו ומשפחתנו שוב הייתה ביחד. זה אחד מהפלאים בסיפור ההישרדות שלי.

מאוחר יותר הוליכו אותנו למחנה במאוטהאוזן [Mauthausen]. היה בערך חודש נובמבר, צעדנו בקור, בבוץ ובגשם. מי שלא קם מיד אחרי המנוחה הקצרה – נורה למוות לאלתר. החזקתי את ידה של אמי, ופחדתי מתי יפגע בי הכדור. כך הגענו למחנה במאוטהאוזן. הייתה שם צפיפות נוראית, עד היום אינני מבינה כיצד ניצלנו מתאי הגז. זכור לי שפתאום היינו בקור, בשלג – כמעט לא לבושים כלל. רק בגד פסים ונעליים צבאיות היו עלינו. מפאת הצפיפות לא נותר לנו מקום בביתנים, והעבירו אותנו לאוהלים. ישנו על האדמה בשלג ובבוץ. בחודשים הבאים סבלנו רבות מהרעב, מהקור, מההתעללויות ומהעינויים, וכמובן מהניסויים שביצעו בנו. כולנו היינו חולים. אמי במסירות נפש מוחלטת חילקה לי ולאחותי את מעט המזון שקיבלה. היא עמדה בעול הקשה ורק בזכות אהבתה וכוחה הנפשי הצלחנו לשרוד.

באמצע חודש מרץ בערך הוציאו אותנו במסע המוות לכיוון מחנה הריכוז בגינשקירכן. מתוך מאות, מעט האנשים שנשארו בחיים, היו רזים כשלד ובקושי הצליחו ללכת. השומרים האכזריים זירזו אותנו כל הזמן. הגשם ירד, היה ערפל ואנו צעדנו במאמצים בלתי רגילים. נפלתי כמה פעמים אך אמי הרימה אותי. כאשר לבסוף הגענו לגינשקירכן אבי היה כבר חולה מאוד במחלת הטיפוס, ואלה היו הימים האחרונים שלו. חרף כל איסור הלכתי לחפש אותו וראיתי אותו בפעם האחרונה. הוא שכב בין אנשים אחרים בלכלוך, הוא היה רזה וכבר לא זיהה אותי. מעולם לא ראיתיו שוב, הוא נפטר שם בתנאים תת-אנושיים יחד עם יהודים רבים אחרים.

גם אמי חלתה בטיפוס, אך בכוחותיה האחרונים תמכה בי ובאחותי הגדולה. כל הזמן בכיתי שאני רעבה. יום אחד ברוב ייאושה היא לקחה אותי למפקד המחנה לבקש אוכל. מאוחר יותר היא אמרה שצעד זה היה מסוכן מאוד ויכולנו להיהרג שתינו.

בוקר אחד מישהו התפרץ לביתן שלנו וצעק: "אנחנו חופשיים, השומרים הגרמנים לא נמצאים במקום!". תחילה לא יכולנו לתפוס את משמעות המשפט, ומאוחר יותר כשיצאנו ראינו חיילים מחלקים אוכל. בארבעה במאי בשנת 1945 חיילים אמריקאים שחררו אותנו. אט אט החלמנו ממחלותינו.

החוויות הנוראיות של הילדות משפיעות עליי עד היום, סבלתי מנאורוזה, ולא יכולתי ללדת מחמת ההלם בגיל הצעיר.

העיר שחזרתי אליה כבר לא הייתה כמו פעם. רציתי לשמוח שאני רואה את הבית ואת הנוף המוכר, רציתי ליהנות מריח פרחי הלילך, רציתי לפגוש מכרים – אך העיר שלי כבר הייתה עבורי בערפל מתמיד ובצל הנרצחים.

חיפה, 2000

Hidó[4]

ברובע הסטודנטים בפריז היו אכסניות נוער זולות רבות. נכנסתי עם מזוודתי דרך דלת המלון הקטן שנקרא: Hotel des Carmes. בעלת המלון – בת ארבעים לערך, נראתה אז בעיניי כגברת מבוגרת מאוד. היא התכוננה למלא את טופס הקבלה:

- Oú étes-vous né?[5]

היא חיכתה לתשובתי בעודה מחזיקה את העט בידה. מעומקו של הלובי הקטן והחשוך, הביטו שני זוגות עיניים במתרחש. היו אלה בעלה, בעל רגליים קצרות וראש שמן, וידיד נפשם הגבוה יותר שהיה בעל פנים ארוכות. שניהם בגיל העמידה, לבושים בכותונת בית, פניהם אדמוניות-חייכניות בהשפעת השתייה. היום אני כבר יודע שבעלת המלון לא שאלה דבר מסובך כל כך. אפילו אז, יכולתי לנחש שמשמעות ה"oú" היא היכן, וגם לא הייתה סיבה שאבהל מצורת השאלה של הפועל להיות: "étes-vous".

אולם מהביטוי "Oú étes-vous né" ה"né" היה החלק הנורא. וכמובן בעלת המלון שיננה דווקא את החלק הזה בעקשנות רבה ובעצבנות הולכת וגוברת: "Né, né, né, né, né?"

היא הביטה אחורה לאפלה, לקהל הגברים, כביכול אומרת להם: "אוי, לא פשוט להתגבר על קשיי המקצוע של בעלת מלון בין-לאומי." היא התחילה להראות בידיה למה היא מתכוונת:

"Né, né, né". ידה התחילה קרוב לרצפה, עלתה יותר ויותר," né, né, né" וידיה כבר הגיעו לגובה הראש, ובסוף השאלה כבר לא עמד סימן שאלה, כי אם סימן קריאה עצבני מאוד. הצורה "Né, né, né" נגזרת מהפועל "naitre" שמשמעו להיוולד, ומשמשת גם כשם תואר בזמן עבר. ומה שהיא ניסתה להסביר בידיים: האורח גדל מילד קטן לאיש גדול, הוא נולד ומתבגר.

זאת אומרת: "היכן כבודו נולד בבקשה?"

שני הגברים, אדמוניים משתייה, שכביכול יצאו ברגע זה ממחזה קומי, נשענו איש על רעהו והשמיעו קולות של ינשוף.

כן, זה היה המצב. הייתי אז בשנות העשרים לחיי, וכפי שאמרו אז "מבית מבוסס היטב". עוזר רוקח, בעל תעודה, שהגיע מהונגריה וכרגע לא עזרו לו השיעורים הפרטיים הרבים בצרפתית שלקח תוך כדי לימודים בבית הספר התיכון. נכשלתי במשפט הראשון בצרפתית.

לא הגעתי כדי להיות תייר במדינה היפה ההיא, אלא ברחתי מפני המלחמה, בזכותו ובעזרתו של אבי, עורך דין מצליח. אפשר היה לדעת מראש שהמלחמה תפרוץ, ואפשר היה גם לנחש מה יהיה אופיה עבור בחורים בגיל הצבא: נורא, מגואל בדם וסופני. מה שכותבי ביוגרפיה שטחיים המציאו כדי להסביר את המפנה הזה בתולדות חיי, דהיינו שכיהודי ברחתי מפני הפשיזם נוסח הורתי [Horthy], הוא שקר וכזב. את המונחים "פשיזם נוסח הורתי" ו"בריונות נוסח הורתי" המציא מאתיאש ראקושי [Rákosi Mátyás][6] בהשראה

---

[4] משחק מילים בלתי-ניתן לתרגום אשר מבוסס על שינוי האות הראשונה של המילה "יהודי" בהונגרית.

[5] - היכן נולדת?

[6] ראש המפלגה הקומוניסטית ממוצא יהודי שכיהן בתפקיד זה בתחילת שנות החמישים.

רוסית. כמו כן, את השקר התעמולתי האחר: "הורתי, בן בריתו האחרון של היטלר". הבה נראה מה הייתה בעצם ה"בריונות נוסח הורתי"...

למשל אנו, התלמידים הקטנים, שלמדנו בבית הספר האזרחי של ברטיואיפאלו, אהבנו מאוד את כבוד המושל מיקלוש הורתי. הוריי רכשו כבוד רב לראש הממשלה, לגרף אישטוואן בטלן [Bethlen István] שהיה קרח ובעל אף גדול. בכל הקריקטורות ציירו אותו עם סיגריה ארוכה בפיו. חיינו שני עשורים תחת שלטונם, ועשורים אלה היו מזהירים הודות לגאונותם של הסופר ז'יגמונד מוריץ [Móricz Zsigmond] – החשוב לא פחות מצ'כוב הרוסי – והמלחינים בעלי השם העולמי: זולטאן קודאיי [Kodály Zoltán] ובלא בארטוק [Bartók Béla]. הם האירו את השנים הללו במוסיקה החדשנית שלהם. לכל מי שרצה הייתה האפשרות לקרוא את כתב העת המעולה "המערב" [Nyugat]. בגיליונות "הערב" [Est] היה אפשר למצוא את שיריו של לורינץ סאבו [Szabó Lőrinc], ואת המאמרים הסטיריים המקוריים והעשירים בהומור של קרינתי [Karinthy] ושל קוסטולאני' [Kosztolányi]. כולם יכלו לשמוע את אטילא יוז'ף [József Attila] ואת ג'ורג' פאלודי [Faludy György], שבקול רועם קראו את שיריהם מהבימה בסלונים הספרותיים. לבבות רבים של הונגרים – ביניהם לבבותיהם של יהודים הונגרים – התחילו לפעום מהר יותר, כי אלה היו יצירות הונגריות אמיתיות.

כמובן נכון הדבר, שחברי הפלוגה המיוחדת של השוטרים, בעלי כובע מקושט בנוצה של תרנגול, קיבלו פקודה לתפוס את הקומוניסטים, להכות אותם קשות בכף הרגל, ובסופו של דבר אף הורשו לרצוח אותם. הם אכן עשו זאת, לדוגמה במקרה של פורסט [Fürst] וחברו. ההוצאה להורג לא הייתה "התפרעות פשיסטית", אלא סתם מעשה אימה.

בסופה של מלחמת העולם הראשונה, למדינות המערביות שניצחו לא היה עם מי לדבר בהונגריה, שנשארה לבדה לאחר פירוקה של המונרכיה האוסטרו-ההונגרית. המדינות המערביות – ולא היטלר או מוסוליני – בחרו בקצין מהצמרת הצבאית, שאותו יכלו לאלץ לשאת בעולו של הסכמי השלום בטריאנון[7]. תפקידו של הורתי היה, בין היתר, למנוע את הפיכתה של הונגריה למדינת לוויין של רוסיה במרכז אירופה. במשך שנתיים יחידותיו הצבאיות דיכאו ורצחו את מי שנראו להם משתפי פעולה או אוהדי ניסיון המהפכה הקומוניסטית. לאחר שנתיים של פורענויות התחיל משטר חדש. המושל פרק את הארגון "התעוררות הונגרית" [Ébredő Magyarok], אשר שימש כזרוע מבצעית של "הטרור הלבן". כך הגיע לבית ספרנו סרן לשעבר, בשם לאסלו באצ'קאי [Bácskai László], המורה לחינוך גופני החדש בבית ספר אזרחי לבחורים באויפאלו. על אף קומתו הנמוכה, הוא היה שרמנטי בקנה מידה עולמי, חייכן ובעל חוש הומור. הוא קרא בכינוי מצחיק אף לנוצת האווז הצבועה שקישטה בחגים את כובע הבוצ'קאי [Bocskai] שלנו. זה היה התכשיט היקר ביותר בעולם כולו עבור כל ילד כפרי מתרגש. נהנינו ללטף את הנוצה שחלקיה נדבקו זה לזה, הרחנו אותה על אף שלא היה לה ריח.

השנה הייתה אז שנת 1927. הייתי בן תשע (רשמו אותי לבית הספר היסודי שנה אחת לפני הגיל המקובל, ולכן הגעתי לבית ספר אזרחי כבר בגיל זה). בכיתה שלנו הרוב היו ילדי איכרים, וגם מספר ילדי פקידים. היה למשל פרי באצ'י [Bacsy Feri], שסבל מנקע בירך. הוא היה חריף ביותר, הגאון של הכיתה, בנו של מפקד הרשויות המקומיות של המכס. נעשינו חברים כה טובים,

[7] בתום מלחמת העולם הראשונה בארמון טריאנון שבצרפת נחתמו הסכמי השלום שבעקבותיהם הונגריה ההיסטורית איבדה כ-60 אחוז משטחיה.

עד שהפכנו לבני בית זה אצל זה. היו בכיתה מספר יהודים. למשל לאלי הרץ [Hercz Lali], שאביו היה שוחט וקצב, וכל יום הביא נקניקיות נפלאות, ולאחר מכן שמח להמיר אותן עמי בלחם בחמאה הפשוט שהבאתי מהבית.

הוריי היו מודאגים בשל המורה החדש, באצ'קאי. מנהל בית הספר, הדוד יאנוש קלמן [Kelemen János], היה ידיד מסור של אבי עורך הדין – שעד כמה שידוע לי ייצג אותו בעניין כלשהו. ובכן, הדוד יאנוש קלמן ניסה להרגיע אותו:

- אל דאגה, הוא בן אדם הגון ומורה טוב. אצלנו איש אינו אוכל את בני ישראל, ואף הוא לא יוכל לאכלם. הוא לא הרג איש מעולם. יש אצלנו מורה לספרות וללשון הונגרית, המורה דאק [Deák], אף מוצאו הוא כמו שלך, ידידי הנריק [Henrik], והוא נהנה מכבוד כללי. אומר מספר מילים לבאצ'קאי, בנוגע לבנך, אתה יכול להיות רגוע לחלוטין.

המורה לחינוך גופני היה כאמור נמוך, אך בעל מבנה שרירי ביותר ויפה תואר. הוא הסתכל אליי במבט חשדני עם חיוך מתגנב. הייתי לבוש בסוודר חדש שקיבלתי לתחילת שנת הלימודים.

- בוא הנה, צא מהשורה. בוא הנה.

הוא הביט בי מכל הצדדים, כביכול מעולם לא ראה יצור מופלא כמוני.

- עמוד דום!

- כן, המורה.

- סתום את הפה. פנה ימינה!

פניתי ימינה בסגנון צבאי עלוב.

- פנה שמאלה! פנה אחורה!

הביט בי והנהן בראשו.

- רגל אחת שלך פונה ימינה והשנייה שמאלה. אצלכם זה נקרא עמידת דום? התאוששי!

התאוששתי.

- עמוד קרוב יותר אליי! עוד יותר קרוב. התקדם עוד צעד.

צייתי לו. הוא הרים את סנטרי, ועם יד ימינו שהייתה מכוסה בכפפת עור לבנה סטר סטירת לחי קטנה אך מכאיבה בלחיי השמאלית.

- פנה אחורה! חזור לשורה!

זה היה אפוא המצב. מיד לאחר מכן, הוא התחיל ללמד את הכיתה שלנו את צורות העמידה והפניות הצבאיות. אני יכול להעיד, כי אין זה דבר פשוט. בעיטות קטנות כדי לתקן צורת עמידה וסטירות לחי קטנות היו כלי ההוראה שלו כאשר רצה להדגיש משהו. המורה באצ'קאי לא צעק כלל. אדרבא, הוא תמיד חייך במצב רוח טוב שהביע קצת שאט נפש כלפינו. הוא הצליח לחנך את חבורת הילדים המפונקים שהיינו, להיות כיתת טירונים כמעט.

בסופו של יום הלימודים הוא תפס אותי בשער. משך בסוודר החדש שלי בגובה של המותן.

- אתם עשירים, נכון?

לא ידעתי מה לענות על כך.

- טוב, בסדר, פנה אחורה, לך הביתה. צעד קדימה!

הוא עשה זאת בתנוחת גוף אלגנטית ומעוררת קנאה של מעצב גוף מקצועי. פניו שחשפו את שיניו הלבנות והיפות הזכירו לי יותר חשיפת שיניים של כלב מאשר חיוך אנושי.

בשיעורים לחינוך גופני הוא ערך לנו מצעדים דרך כל העיר עד מגרש הכדורגל הן בסתיו והן בחורף. כאשר יצאנו משער בית הספר, נכנסה רוח תזזית בסוס שהיה רתום למרכבה שהמתינה ליד המדרכה והוא בעט בחזה שלי.

- בוא הנה, - אמר המורה לחינוך גופני – קרה לך משהו?
- אני בסדר, המורה.
הוא נגע במעיל החורף העבה שלי, העשוי לבד.
- אם הבעיטה הייתה פוגעת בילד צועני לבוש חולצה קרועה, יכולנו לקחת אותו לבית הקברות. פנה אחורה, חזור לשורה.
בדרך למגרש הספורט, היה המצעד שלנו צריך לעבור מול בית הבושת. כל ילד מתבגר ידע: שם זה בית הבושת, שם גרות הזונות. כולם צחקקו או צחקו בקול. לא נאסר עלינו לצחוק בקול. המורה באצ'קאי לא אמר מילה. על אחד מבני הכיתה הטיל לסחוב רובה קל, לפתע סימן לו ביד שהוא רוצה את הנשק. הוא הניח את אצבעו על פיו. דממה. כולם השתתקו. הוא טען במהירות את הרובה והצמיד אותו לכתפו. קול קטן של ירי. רגע אחר כך נפל עורב גדול מענף של עץ רחוק.
- ילד עם התרמיל, רוץ, הביאו!
היה ילד נושא רובה, היה ילד נושא תרמיל.
- לא מסתכלים, שמים אותו בשק.
הוא עוד מוסיף: - מרק עורב טעים, למשפחת צוענים שאני מכיר. כן, כן, מבשלים שתים עשרה שעות, והעורב כבר מוכן לאכילה.
המורה באצ'קאי יפה התואר, יחד עם ידידו הטוב, וטריינר צעיר בשם זיגוויץ' [Zsugovics], חגגו עם מוזיקת צוענים וחיזרו אחרי כל בחורה בכל המחוז המקוטע.
בירת המחוז המקוטע ביהאר [Bihar] נהייתה ברטיואויפאלו, במקום נאגיווראד [Nagyvárad] שכבר הייתה שייכת לרומנים. כמובן, גם היישוב נאג'סאלונטא [Nagyszalonta], המקום שבו נולד אבי. הוא היה גם מקום מגוריה מדורי דורות של משפחת טארדוש. אחותו של אבי הייתה רעייתו של אופה, ובלילות ישנתי בכלי מיטה שהונחו בתוך הארגז המיועד לחיטה. סבי מצד אמי היה תופר שמלות נשים מפורסם, והגיעו אליו כל הנשים המכובדות במחוז שעדיין לא היה מקוטע אז. במאה שעברה עפו לכאן יוני העצים (דהיינו משפחת טורטלטאוב [Turteltaub]), הם הגיעו מגליציה לעיר קאשא [Kassa], לעיר סולנוק [Szolnok], לעיר בקשצ'אבא [Békéscsaba] ולעיר ג'ולא [Gyula]. בערים היפות הראשונות היו הסבים סוחרים, בשתיים האחרות היו עורכי דין מתלמדים, ומאוחר יותר עורכי דין לעניינים כלליים ולענייני שטרות - כפי שניתן היה ללמוד מהשלט אשר שימש כקישוט בביתו של אבי בברטיואויפאלו ואשר היה מהודק לקיר במסמרים.
הבה נאמר מספר מילים על חיי היום-יום של עשרת אלפים התושבים שגרו בברטיואויפאלו! העיר נמצאת באזור השפלה הגדול ביותר של הונגריה הנקרא "אלפולד" [Alföld], ובין תושביה ההונגרים היה ייצוג לכל המעמדות החברתיים, אף על פי שהרוב היו איכרים. בין יותר מאלף היהודים שהתגוררו שם היה ייצוג לכל המעמדות החברתיים, אף על פי שהרוב היו אנשים דתיים ועניים. אלה מתושבי המקום שהיו בקשר מתמיד עם היהודים והיו בעלי רגישות יתרה, ביטאו את המילה ההונגרית "zsidó", דהיינו יהודי, עם שינוי האות הראשונה: "hidó". כל זאת כדי להימנע מהמשמעויות השליליות הנלוות הקשורות במילה זו. כך נהג לומר את המילה גם השכן הקרוב ביותר, ד"ר לאסלו קאדאר [Kádár László], עורך דין, ידידו-עמיתו המובהק של אבי, וכך הגה את המילה גם בנו, לאצי [Laci] שהיה לי חבר קרוב מאוד. כאשר שלחנו להם בחבילה גדולה מצות כחלק ממתנת חג פסח שלנו, הם אמרו "אוי הנריק, אוי טיבור שלי, אנו קיבלנו בתודה את ה"hidópászka" הטעים". כתמורה, בכל שנה בחג המולד הייתי אצלם, ישבתי על הרצפה בסלון ביתם הגדול, ליד

עץ האשוח. אנחנו לא נהגנו להעמיד עץ אשוח. שיחקתי במתנות של לאצי, של קאטי [Kati] או דווקא של מוצי [Muci] כשרק הוציאו אותן מנייר האריזה. אכלתי מהסוכריות התלויות על העץ, דפדפתי בספרים בעלי האיורים היפהפיים. לאצי, שהיה צעיר ממני בשנתיים, הקשיב לי בפה פעור, כאשר פירשתי מתוך דמיוני את פרקי חייו של ישו המתוארים באיורים. סיפרתי לו על השנים הקשות שבהן הגואל עבד ככורה, והזכרתי לו כמה מהרפתקאותיו במגרש מרוצי הסוסים. אני הייתי הילד הגדול, בעל הידיעות הנרחבות, שהרי הייתי אז לפחות בן חמש או אולי אפילו שש.
מספר מילות פרידה בסוף הפרק. את ידיד נפשי, לאלי הרץ ואת אחיו הגדול, שחטו כמובן בעת היותם בעבודת כפייה. איני יודע מה עלה בגורלו של לאצי קאדאר. שמא נהרג אף הוא במלחמה? כן, נזכרתי: הוא היה קצין בשירות קבע, והיה עליו להיהרג בברך דון [Don-kanyar].
אמי, שתי אחיותיה, סבתי, בני דודיי – כולם נרצחו בתאי הגז בפולין. כמוהם, נרצחו כך כל יהודי אויפאלו. אבי ואחי? הם נלקחו יחד עם מספר בני דתנו העשירים קרוב לווינה - במטרה להחליף אותם בשבויים גרמנים. התכניות לא יצאו לפועל, אבי בא הביתה ברגל בתום המלחמה, וכך גם אחי, שבינתיים נלקח לעיר בור [Bor].
מה קרה למורה לספרות דאק בבית הספר האזרחי? הרי דתו לא הייתה ברורה ומוצאו היה זהה לשלנו. הוא הכניס לראשינו במכות חזקות את שיריהם של פטופי [Petőfi], וורושמארטי [Vörösmarty], ארני [Arany] ומיהאי טומפא [Tompa Mihály] (עד היום אני זוכר אותם בעל פה), ושהקדוש ברוך הוא יברך אותו על כך, יהיה גורלו אשר יהיה. איני יודע מה באמת קרה לו. הוא לימד אותי לכתוב, הוא קרא בקול את חיבוריי בעיניים זוהרות, הוא תיקן את התחביר שלי והוציא את המבנים הלשוניים שהיו תוצאה מהשפעת השפה הגרמנית. הלוואי שהיה כאן אף היום והיה מתקן בעט אדום את הטעויות הרבות בסגנון הכתיבה שמופיעות בכתבות ובמאמרים של תקופתנו.
ומה עלה בגורלו של המורה באצ'קאי? האם הוא נסחף בהתלהבות הנאצים ההונגרים וחזר להיות איש טרור כמו שהיה עשרים שנה קודם לכן? זאת הייתה ההתפתחות הנדרשת על פי ההגיון העיתונאי. אולם לא זה מה שקרה, כי אם תורת המוסר והאמונה של מפיקי הסרטים היהודיים שהגיעו מבודפשט להוליווד הן שקבעו את גורלו. זה היה הריאליזם שבמרכזו שם את התועלת הגדולה ביותר של עידן הזורתי, שעל פי ראקושי קיבל את שם תגינוי פשיסטי. המורה באצ'קאי התחתן עם בתורה חצי-יהודיה חמודה, מנומשת עד קודקוד ראשה. היא הייתה בתו של בנקאי בשם סאטמארי [Szatmári] שהיה, דרך אגב, קרוב משפחה רחוק שלנו. נולד להם בן, שחום עור וחזק. ראיתיו בטיול לעיר אגר, הוא היה עם סבו בהר הארמון, הסב ישב לנוח על ספסל, ולאצי הקטן התרוצץ לפניו וצרח:
- בוא אתי סבא, בוא אתי!
יהי רצון שהשם ישמור אותם בחיים, או ליתר דיוק, אני מקווה שהם זכו לעת רצון והצורר סאלאשי [Szálasi][8] וחיילי האס-אס הגרמנים לא הספיקו לרצוח את לאצי הקטן בגלל היותו רבע-יהודי. הרי בעיניהם זה היה חטא הראוי לעונש מוות.

פריז, 2000

[8] מנהיג הנאצים ההונגרים.

ברט'ואויפאלו – מעטים מן הרבים

יוז'ף אדלר-אטש [Adler-Ács József]
מדפיס

מקום ושנת לידה: ברטיואויפאלו, 1904
מקום ושנת פטירה: בודפשט, 1979

הוא היה הבן הקטן של המדפיס בלא [Béla] אדלר. סבו, יוז'ף [József] אדלר (נולד בשנת 1836) הגיע מהיישוב הנצידא [Hencida] לברטיואויפאלו. סבא רבה שלו, משה אדלר (נולד בשנת 1810), היה רוכל בהנצידא.

אמו, אטלקא רוזנבאום [Rosenbaum Etelka] נרצחה באושוויץ. אחותה, ארז'בט [Erzsébet] (נולדה בשנת 1900, שמה לאחר נישואיה: רעיית דז'ו פסטרנאק [Paszternák Dezsőné]), נפטרה בגיל צעיר, בשנת 1936. אחותה האחרת, אולגה [Olga] (נולדה בשנת 1903, שמה לאחר נישואיה: רעיית אנדראש לוצ'י [Lőcsei Andrásné]). היא חזרה מאושוויץ, אך בעלה נרצח שם.

בגיל צעיר למד יושקא אדלר את המקצוע של אביו, והיה למדפיס. אביו, בלא, נפטר בשנת 1925 וחתנו, דז'ו פסטרנאק, ירש את בית הדפוס שלו. יושקא היה איש חרוץ במיוחד והקים בית דפוס עצמאי. זה היה בית הדפוס הרביעי בברטיואויפאלו. מכיוון שכבר בגיל צעיר זכה לפופולריות ולכבוד כללי, נהפך בית הדפוס שלו, בזמן קצר, לרווחי ביותר. הוא פתח חנות לכריכת ספרים ולמכירת כלי כתיבה ודברי נייר. כבר בשנות השלושים הנהיג את השירות העצמי - כל אחד רשאי היה לקחת כל מה שרצה ובצאתו היה צריך לשלם.

יוז'ף אדלר השתתף בהוצאה לאור של כתב העת שנקרא "שדה הבוץ" [Sárrét] כאשר עוד עבד בבית הדפוס של אביו. בשנת 1934, כבר כמדפיס עצמאי, הוא התחיל להוציא לאור שבועון מדיני-חברתי בשם "קומאדי ואזורו" [Komádi és vidéke]. הדבר התאפשר לו בזכות ידידותו עם הסופר פאל סאבו [Szabó Pál] מהיישוב ביהאראוגרא [Biharugra]. בשנת 1935 יצא לאור הגיליון הראשון של כתב העת "עם המזרח" [Kelet népe] מבית הדפוס אדלר. המדפיס הנועז מעיר השדה לקח את הסיכון של הוצאת כתב עת ספרותי-אומנותי חדש, שהפך להיות בעל חשיבות ארצית. כתב עת זה הפך בתוך זמן קצר לערוץ הביטוי החשוב והמכובד ביותר של זרם הסופרים העממיים. הודות לסופרים רבים, ובהם פאל סאבו, דנש בארשי [Barsi Dénes], זולטאן נאדאנ'י [Nadányi Zoltán], אישטוואן שינקא [Sinka István] ואולי אחד מן המפורסמים ביותר, פטר וורש [Veres Péter] זכה כתב העת לתשומת לב רבה בכל רחבי הונגריה. אמת הדבר, שכתב העת עלה לדרגה כזו בעיקר בזכות פאל סאבו, אך לא בכדי הוא כתב את ההקדשה הבאה בספרו 'בדרך האפשרית' [Ahogy lehet]: "ליוז'ף אטש-אדלר, לזכר מאבקינו המשותפים, היפים והישנים, ידידך פאל סאבו."

כמדפיס שמר יוז'ף אדלר על זהותו היהודית, הצטרף למחנה המתקדמים, וגינה את המשטר הישן. הוא תמך בכל רעיון מתקדם והומניסטי. באמצעות ההוצאה לאור של כתב העת הוא זכה לידידותם ולהוקרתם של סופרים ופוליטיקאים, יהודים ונוצרים, סוציאליסטים וקומוניסטים, בעלי קרקעות ואיכרים. כולם כיבדו את כוונותיו הטהורות ואת פעילותו המסורה. בשנת 1938 לאחר הופעת הגיליון החמישי או השישי, הועבר כתב העת "עם המזרח" ללא כל גמול לבודפשט לרשותו של העורך החדש. הוא, ז'יגמונד מוריץ [Móricz Zsigmond], הסופר המהולל, המשיך לערוך את כתב העת עד מותו בספטמבר 1942.

אדלר, כמו רבים מהכפר, שירת בעבודת כפייה בין השנים 1942 ו-1944. הוא נפצע מירי בכתפו אבל הצליח לברוח משם. בפשט ידיד טוב שלו, העיתונאי ד"ר אהרון גאבור [Gábor Áron], נתן לו מחסה והסתיר אותו בדירתו ברחוב גזא [Géza]. אדלר התיידד עם האיש האמיץ הזה עוד באויפאלו. עתה, אהרון גאבור הסתיר אותו יחד עם עוד שישה יהודים, ואף דאג למזונם, אף על פי שסיכן בכך את חייו. בתום המלחמה חזר אדלר ממקום המסתור לברט'יואויפאלו, ששם בעיניו "אפילו האוויר היה שונה". בשנת 1945, לאחר השחרור, הוא מצא את בית הדפוס שלו הרוס. הוא ארגן מחדש את בית הדפוס והתחיל לעבוד מיד. בהזמנת המפלגה הסוציאל-דמוקרטית. הוא הוציא לאור את כתב העת "עם הביהאר" [Bihar Népe]

הוא התחתן בשנת 1947, ועד הלאמת כל קניין פרטי בשנת 1949 הוא גר בברט'יואויפאלו עם אישתו, ג'ורג'י [Györgyi]. בין השנים 1945 ו-1950 היה יושב ראש האיגוד המחוזי של התעשיינים הזעירים. לאחר שהמדינה הלאימה את כל הרכוש שהשיג במשך חייו, הוא עבר לגור בבודפשט. שם הוא התפרנס בתנאים קשים כמלווה נהגי משאיות בחברת "FÖSPED". מאוחר יותר עבד בבתי דפוס, כיוצא ספרותי. בנו, אנדראש [András], נולד בשנת 1951.

בשנת 1966 נבחר למזכיר הראשי של הנציגות הארצית של היהודים בהונגריה (MIOK) והקהילה היהודית של בודפשט (BIH). בתפקיד זה ניסה לשפר את גורלם של היהודים הקשישים, הנרדפים לשעבר. הוא עשה מאמצים כדי שאת בתי הכנסת הנטושים בעיר הבירה ומחוצה לה יהפכו למוזיאונים ולספריות. בתוקף תפקידו הייתה לו האפשרות לסייע לועדת הנרדפים על ידי הנאציזם בעבודתה. הוא יצא לפנסיה מחמת מחלתו בשנת 1970.

בארבעה בנובמבר בשנת 1979 הספיד אותו מנהל בית המדרש לרבנים, פרופסור שאנדור שייבר [Scheiber Sándor] במילים אלו:

"שמרו אותו בזיכרונכם, את האיש שתמיד חייך, תמיד היה מוכן לסייע, היה כמעט שפל רוח, רצה לחיות עבור אחרים, תמיד רצה לשמח אחרים."

עשרים שנה לאחר מותו של יוז'ף אדלר (וחמישים שנה אחרי שעזב את ברט'יואויפאלו), בקיץ 1999, יצא לאור – בגיליון החמישי של "גיליונות ביהאר" [Bihari Füzetek] – בהוצאת העירייה ובעריכתו המצוינת של צ'אבא קוצ'יש [Kocsis Csaba] חיבור יפה מאוד לזכרו שנשא את הכותרת:

בית הדפוס המפורסם של ברט'יואויפאלו.

ד"ר יוז'ף ברג [Berg József]
רב ראשי

מקום ושנת לידה: קוניאר, [Konyár] 1904

מקום ושנת פטירה: נתניה, 1983

קיבל סמיכה לרבנות בבית מדרש לרבנים בבודפשט. באותה הזדמנות הוענק לו תואר דוקטור בתחום השפה העברית. למד גם מתמטיקה ופיזיקה.

היה רב ראשי בעיר אסוד [Aszód] ובקישפשט [Kispest]. בתחילת שנות הארבעים הופיע ספרו הפופולרי בתחום פילוסופיית הדת בשם: "עשר שיחות אתך".

בשנת 1944 בבודפשט הוא הקים מקלט ליתומים שנותרו לבדם לאחר שהוריהם נלקחו.

יחד עם משפחתו עלה לארץ בשנת 1950. עבד בתחום החינוך בירושלים ובנתניה. היה הרב ההונגרי היחיד שארגן קהילה משלו, קודם בירושלים ולאחר מכן בנתניה. היה בעל ידע בתחומים רבים, אישיותו הקרינה רוח של הוראה וחינוך.

בישראל, בכנסים השנתיים לזכר ברט'יואויפאלו וסביבתה, פעל בתפקיד הרב, אמר קדיש לעילוי נשמת הנספים והתפלל לעתיד הניצולים.

הבה נצטט את האמרה שהייתה שגורה בפיו:

"האדם יכול למות פעמיים: פעם כשהוא נפטר ופעם נוספת כאשר הוא נשכח."

עמרם בלום [Blum Amram]
רב ראשי

מקום ושנת לידה: האידושאמשון [Hajdúsámson], 1834 (תקצ"ד)
מקום ושנת פטירה: ברטיואויפאלו, 1907 (תרס"ז)

בני משפחת בלום הם מצאצאיו של המהר"ל מפראג האגדי.
אביו, הרב *יצחק יעקב*, היה רבה של האידושאמשון ומאוחר יותר נבחר לאב בית דין של נאג'קארוי [Nagykároly].
סבו, *עמרם רוזנבאום* [Rosenbaum] היה רבן של שתי עיירות, אירשא [Irsa] ומאד [Mád]. בזכות יושרו ואהבתו כלפי רעיו כינו אותו בני דורו "חסיד".
עמרם בלום התחיל את לימודיו בבית מדרשו של רב שמעון סופר, הרב של היישוב נאג'מארטון [Nagymárton], מאוחר יותר המשיך ללמוד בבודפשט אצל הרב חיים סופר. לבסוף, סיים את לימודיו בישיבת פרסבורג, אצל הרב שמואל בנימין סופר.
אשתו הראשונה הייתה בתו של רב משה לייב מבאגאמר [Bagamér]. אשתו השנייה, *שרה*, הייתה מצאצאי הרב המפורסם של קראקוב, כהנא-הלר, בעל תוספות יום טוב.
בשנת 1858 נבחר הרב בלום להיות רב באלמושד [Álmosd].
בשנת 1864 נבחר להיות רב בהג'אליא-מאד [Hegyalja-Mád]. בשנת 1881 התמנה כרב בעיירה הוסט [Huszt].
משנת 1883 ועד 1907 (שנת מותו) היה הרב המפורסם של ברטיואויפאלו. הוא נטמן שם.

בניו המשיכו את דרכו. בנו הבכור, הרב *בן-ציון בלום*, נבחר להיות הרב באויפאלו. בנו השני, הרב *יצחק יעקב בלום* היה דיין בברטיואויפאלו. בניו האחרים כיהנו כרבנים מקומיים ביישובים אחרים: הרב *יהודה צבי בלום* בהאנושפאלווא [Hanusfalva], הרב *משה נחום בלום* היה רבה של נאג'ווארד [Nagyvárad], הרב *מאיר בלום* בבאלזאמאיווארוש [Balzamújváros], *קטריאל* בגרמניה.

גם חתניו היו רבנים: הרב *גרשון שטרן* [Stern] במארושלודאש [Marosludas], הרב *יוסף בצי סופר* בהאידושאמשון [Hajdúsámson], הרב *יוסף חיים פישמן* [Fisman] במזוטלגד [Mezőtelegd] והרב *מנשה קליין* בעיר דברצן [Debrecen].

עבודתו החשובה ביותר של הרב עמרם בלום הייתה השו"ת **בית שערים**. יותר משבע מאות תשובות מעידות על ידענותו העצומה בתלמוד ובספרות ההלכה. לדאבוננו, חלק ניכר מכתבי היד שלו נהרס בתקופת השואה.
הרב עמרם בלום היה אדם כן במיוחד, ושנא כל דבר שקר.
ידיעותיו היו מפורסמות בעולם היהדות, ועד היום הוא זכור כאחד מחשובי הדור.

בן-ציון בלום [Blum Ben Cion]
רב ראשי

מקום ושנת לידה: ברטיואויפאלו, 1880 (תר"ם)
מקום ושנת פטירה: בודפשט, 1945 (תש"ה)

בנו הבכור של הרב עמרם בלום. למד בישיבת פרסבורג. נשא לאישה את *גולדה*, בתו של הרב מטיגלאש [Téglás], פנט זאב ישראל. נולדו להם שישה ילדים, ארבעה בנים ושתי בנות: *שמואל יהודה, יוסף דב, אריה ויחזקאל, מרים ואתל*. בעלה של מרים, הרב *דוד שלמה פרנקל* היה דיין בברטיואויפאלו.
בעלה של אתל, הרב *משה אפרים שוורץ* היה ראש ישיבה בבודסנטמיהאי [Büdszentmihály]. אריה ויוסף דב חיים היום בברוקלין. אשתו של הרב בן-ציון, גולדה, נפטרה בשנת 1966 בניו יורק.
משנת 1929 היה הרב הראשי של ברטיואויפאלו. הוא נלקח בכוח מהגטו של נאג'ווארד [Nagyvárad] לגטו של בודפשט, שם הוא נפטר מספר ימים לפני שחרור העיר.

קטע ממאמר שהופיע בבודפשט אז:

קבלת פנים של רב בברטיואויפאלו

ביום ראשון, שמונה בספטמבר בשנת 1929, התקבל בחן ובהדר הרב הראשי החדש של ברטיואויפאלו, הרב הגאון בן-ציון בלום.
קבלת הפנים החלה כבר בפושפוקלאדאני [Püspökladány]. הגיעו למקום שליחים רבים שייצגו את הקהילה, את החברה קדישא ואת הש"ס חברה. ראש המשלחת היה אדולף בראון [Braun Adolf]. הנשיא, לאיוש ליבשטיין [Libstein Lajos] בירך במילים לבביות וידידותיות את הרב החדש, וגם הוא החזיר לו ברכה. בתחנה הקרובה המתינה להם משלחת גדולה של הקהילה היהודית של העיר סארוואש [Szarvas]. הרב בלום כיהן שם כרב עד היבחרו למשרת רב באויפאלו. בתחנת הרכבת של ברטיואויפאלו המתינו המונים לרב הראשי החדש.
כאן נאם עורך הדין הידוע, ד"ר אדה נאג' [dr. Nagy Ede] את נאום הפתיחה בלשון מליצית. הרב בלום הודה בהתרגשות על קבלת הפנים החמה. לאחר מכן, נשיאת איגוד הנשים, אלמנת מור קובאץ' [özv. Kovács Mórné], בירכה את הרבנית. דרכו הראשונה של הרב הראשי החדש הייתה לקברם של הוריו. שם נשא תפילה והתחנן שיזכה להיות יורשו הראוי של אביו בעל התחילה. לאחר מכן ליווה ההמון את הרב לביתו.
הקהל החוגג התאסף באוהל הענק שהוקם בחצר בית הספר, ושם המתין בהתרגשות לתחילת הטקס. מספר דקות לפני השעה ארבע הגיעו הנציגים הרשמיים של המחוז, של העיר, של הדתות האחרות ושל מוסדות רשמיים אחרים. משלחת שהורכבה מהחברים המכובדים ביותר של הקהילה יצאה לדרכה כדי להביא את הרב הראשי החדש.
הרב התקבל בקריאות שמחה ועידוד. בשם קהילת העיר ברטיואויפאלו ובשמן של הקהילות הקטנות בסביבה, בירך הנשיא הפופולרי והנמרץ, לאיוש קפש [Kepes Lajos], את הרב בנאום קצר אך בנוי היטב. הוא הדגיש כי מצפים ממנו "שיוסיף כבוד לתורה באמצעות חינוך הנוער לדרך ארץ". נאומו התקבל במחיאות כפיים סוערות. הרב הראשי בלום עלה לדוכן הנואמים המקושט

בפרחים, ובהתרגשות רבה הודה על קבלת הפנים החמה. הוא נאם בהונגרית ברורה ותקנית. הרעיון החוזר בנאומו היה שהוא רוצה להיות ראוי לאמון שקיבל, ובכל דבר הוא רוצה ללכת בעקבות אביו, שזכה לאהבה ולכבוד רב בקרב חברי הקהילה. הוא ביקש את עזרת השם למימוש תכניותיו. נאומו היה מלא באהבת המולדת ההונגרית ומילות הסיום שלו גרמו להתלהבות יתרה אף בקרב השומעים הנוצרים.

לאחר מכן הובילו את הרב לבית הכנסת, שם התקבל בשירה. לאחר תפילת מנחה נתן הרב דרשה יפה בגרמנית, ובהתרגשותו על כך שהוא מקבל לידיו את ירושת אביו, פרץ בבכי.

לאחר הטקס נערכה ארוחת ערב חגיגית לכבוד הרב, בה השתתפו שלוש מאות מוזמנים.

הרב יהודה צבי בלום

הוא נולד בשנת תרל"ב בעיר מאד [Mád], שם שימש אביו, הרב עמרם בלום, בעל החיבור "בית שערים", ברבנות באותה תקופה. למד תורה אצל אביו ובהיותו כבן שמונה עשרה הוסמך להוראה על ידי כמה מגדולי הרבנים המפורסמים בהונגריה.

נשא לאישה את רבקה אהרנפלד [Ehrenfeld], בתו של הרב ישעיהו אהרנפלד, נכד החתם סופר, שכיהן כאב בית דין בקהילות של היישובים ברזאוויץ [Berzevitz], שארושפאטאק [Sárospatak] ואחר כך כאב בית דין בנאגשוראני [Nagysurány]. הוא חיבר את הספר "שבט סופר" על התורה.

למד אצל חותנו מספר שנים, ובשנת תרנ"ז נתמנה לרב ואב בית דין של האנושפאלווא [Hanusfalva] והסביבה במקום הרב אליעזר חיים דייטש שחיבר את שו"ת "תבואת שדה".

עמד בקשר עם גדולי הדור שהעריכו וחיבבו אותו, וחיבה יתירה רחש לו הרב מרדכי ווינקלר [Winkler] בעל שו"ת "לבוש מרדכי" אב בית דין בעיר מאד. ניהל ישיבה בהאנושפאלווא והעמיד תלמידים הרבה.

במלחמת העולם הראשונה בשנת תרע"ז, מת ממחלה והוא בן ארבעים וחמש שנים בלבד.

השאיר אחריו חידושי תורה רבים ותשובות שרבות מהן הושמדו בשואה. בנו, הרב יוסף דב בלום, הצליח להציל מקצת מכתבי היד באורח פלאי, והביא אותם לדפוס. ספר השו"ת נקרא "שארית יהודה".

לאחר מלחמת העולם השנייה, ולאחר שחרור ירושלים, הובאו עצמותיו של הרב צבי יהודה למנוחת עולם בהר הזיתים על ידי בניו שהיו בחיים, יוסף דב בלום ז"ל ועמרם בלום ז"ל.

יוסף דב בלום. היה מנהל הג'וינט בבודפשט החל משנת 1940. היה פעיל בהצלת יהודים מאירופה, בין היתר הצליח לארגן משלוח ילדים פליטים מהונגריה, שהועברו ברכבות דרך טורקיה וסוריה לארץ ישראל. בשתי רכבות אלו ניצלו למעלה משש מאות ילדים. עד לשנת 1940 חי בטרנסילבניה והיה מנהל הבנק היהודי להלוואות.

לאחר פלישת הגרמנים להונגריה בשנת 1944, צורף לרכבת קסטנר, שעוכבה בברגן-בלזן, אך הגיעה בסוף 1944 לשוויץ.

עלה ארצה בספטמבר בשנת 1945. בין השנים 1946 ו-1950 שימש כמנהל בג'וינט בטורקיה, ביוון, באיטליה ובאוסטריה.

היה ממייסדי מלב"ן בישראל, ושימש במשך שנים כמנהל מוסד זה בירושלים, ועמד בראש המחלקה להלוואות קונסטרוקטיביות. אשתו, זלדה לבית דוקס, נולדה בטרנסילבניה, נינה לרב יוסף דוקס שזכה להערכתו הרבה של החתם סופר.

ליוסף דב בלום ולרעייתו נולדו בטרנסילבניה שלושה ילדים – יהודה, עמרם ולאה.

פרופ' **יהודה צבי בלום** יליד 1931. אביו, כאמור, היה מנהל בנק יהודי ונציג הג'וינט בכמה ארצות באירופה. עלה ארצה בשנת 1945 לאחר שניצל ממחנה הריכוז בברגן-בלזן. בארץ למד משפטים באוניברסיטה העברית בירושלים. לאחר קבלת תואר מוסמך יצא ללונדון, ושם קיבל תואר דוקטור במשפט בין-לאומי. משנת 1965 נמנה עם סגל ההוראה של האוניברסיטה העברית והיה מרצה אורח באוניברסיטאות שונות ברחבי העולם (סידני, ניו-יורק, מישיגן, אוסטין, דרום קליפורניה, ניו אורלינס, מיאמי). בשנת 1976 היה חבר משלחת ישראל לעצרת האו"ם, ובין השנים 1978 ו-1984 היה שגריר ונציג קבוע של ישראל באו"ם. השתתף במשא ומתן על הסכם השלום עם מצרים בקמפ דיוויד, והיה חבר משלחת ישראל בבוררות טאבה (88-1986).

פרסם ספרים ומאמרים רבים בסוגיות המשפט הבין-לאומי בעברית, באנגלית ובגרמנית. בין השנים 1973 ו-1978 היה העורך המשפטי של האנציקלופדיה העברית.

על פועלו ותרומתו הוענק לו תואר דוקטור לשם כבוד על-ידי ישיבת יוניברסיטי בניו-יורק.

בנו השני של הרב צבי יהודה הוא עורך הדין **מנחם עמרם בלום**, יליד 1933, שעלה ארצה יחד עם אחיו, בשנת 1945. בוגר האוניברסיטה העברית, שימש כיועץ המשפטי של משרד הסעד, ושירת בעת כהונתם של השרים ד"ר יוסף בורג ומיכאל חזוני. יזם וניסח כמה הצעות חוק חשובות, כגון חוק הפיקוח על מעונות סעד וחוק הגנה על החוסים. משנת 1973 ועד פרישתו לגמלאות בשנת 1944 שימש כאפוטרופוס הכללי וכונס הנכסים הרשמי במשרד המשפטים, ובתפקידו זה יזם תיקוני חוקים וחקיקת חוקים חדשים כגון חוק האפוטרופוס הכללי, תיקונים בחוק הירושה, ותיקונים בחוק לטיפול בחולי נפש.

ככונס נכסים הרשמי שימש כמפרקה הזמני של אל-על וכמפרקם הזמני של מספנות ישראל ואליאנס בחדרה. יזם סידרת תקנות בכל תחומי פעילותו של האפוטרופוס הכללי וכונס הנכסים הרשמי.

בתו של הרב צבי יהודה, **לאה**, נישאה לאיזידור ויטמן [Witman Izidor], אחד מהמהנדסים הראשיים ומנהל מחוז בבזק. הייתה עובדת סוציאלית ועסקה בעיקר בטיפול בקשישים ניצולי שואה. נפטרה בשנת 2000, מחמת מחלה קשה.

פרקש הרץ [Hercz Farkas]
קצב ושוחט

מקום ושנת לידה: ברטיואויפאלו, 1874
מקום ושנת פטירה: אושוויץ, 1944

אביו, יעקב הרץ (נולד בשנת 1840), ואמו, אסתר מונשיין [Monschein] הגיעו לברטיואויפאלו מהיישוב דרצ'קה [Derecske]. סבו, איזידור [Izidor] הרץ (נולד בשנת 1810), היה רוכל בדרצ'קה.

בגיל צעיר למד פרקש הרץ להיות שוחט וקצב. כבר בשנת 1892 קיבל את התעודה שלו ועבד בבודפשט ובברטיואויפאלו. בשנת 1899 פתח עסק עצמאי. הוא התחתן בשנת 1901 עם מריא גאצ'י [Gács Mária] (נולדה בשנת 1882 בברטיואויפאלו), ונולדו להם שישה ילדים.
במלחמת העולם הראשונה הוא נלחם בחזית הסרבית והאיטלקית ובחזית הרוסית בחטיבה השלישית של חיל הרגלים.

בשנת 1918 חזר הביתה. בינתיים, אשתו הצליחה מאוד בניהול העסק. האטליז שלהם, שהיה ממוקם במקום מרכזי, מול בית העירייה ברחוב הראשי, רחוב קושות (Kossuth utca 1.), שגשג. החנות, שהאביזרים שלה היו החדישים ביותר, נחשבה למודרנית מאוד בתקופה ההיא. כל המחוז התגאה בחנות עד ההלאמה. במפעל שלו התקין פרקש הרץ מנוע חשמלי מסוג הופר שראנץ [Hoffer Schrantz], בעל שניים וחצי כוחות סוס. היו לו שלושה עוזרים בחנות.

פרקש הרץ היה יהודי מודרני והשתייך לזרם הניאולוגי. הוא תרם רבות לקהילה היהודית. חינך את ילדיו להיות אזרחים טובים ויהודים טובים בו בזמן. היו לו יחסים מעולים עם כל סוגי האנשים. הוא נקלט אף בקרב אצילי המחוז. היה בעל אישיות נפלאה, הייתה לו רגישות חברתית והבטיח תנאי עבודה טובים לעובדיו. היה בין היהודים שתרמו להתפתחותה של ברטיואויפאלו. מילא תפקיד בכיר באיגוד התעשיינים. במשך זמן רב היה הקופאי בנציגות האזורית וחבר קבוע באיגוד הקצבים האזורי. היו לו הישגים לא רק במקצועו, אלא גם בתחום התזונה הציבורית.

בבעלות המשפחה היו בית שחיטה ומפטמה לבהמות. המפטמה השתרעה על שטח עצום, והמשיכה לפעול עוד בשנת 1990 כאשר הבעלות כבר עברה לחברה ממשלתית.

הבן הבכור, פרנץ [Ferenc] הרץ, קיבל תעודת הוקרה מהאיגוד המקצועי בזכות כישוריו המקצועיים המעולים. גם הבן השני, בלא [Béla] הרץ, וגם הבן הצעיר ביותר, לאיוש [Lajos] הרץ, עבדו במפעל הבשר. מאוחר יותר הקים בלא אטליז עצמאי.

פרקש הרץ עסק גם בקנייה סיטונאית של חיות. היו לו קשרים עסקיים בכל שטחי המחוז, והוא מכר את בעלי החיים לתברות שונות בהונגריה ולמדינות זרות. במשך השנים הוא ומשפחתו נעשו אמידים. הבן האמצעי, בלא, היה שחקן פופולרי בקבוצת הכדורגל המקומית.

הגזירות נגד היהודים גרמו צער רב ובעיות רציניות אף למשפחה זו. פרקש הרץ נלקח לקישטארצ'ה [Kistarcsa] והוכה באכזריות. הוא שוחרר בתנאי שימסור את כל דברי הערך שלו ואת כל הכסף המזומן שלו לרשויות. שניים משלושת בניו, לאיוש ופרנץ, גויסו בשנת 1942 לעבודת כפייה. הם נלקחו לאוקראינה ולא חזרו משם. בלא הרץ נלקח למחנות ההשמדה של דאכאו [Dachau] ושל בוכנוואלד [Buchenwald]. הוא חזר לאויפאלו בשנת 1945. יחד עם אחותו, רוז'י [Rózsi], הוא הקים מחדש את החנות ששגשגה עד ההלאמה. בשנת 1956 עלה בלא ארצה יחד עם אישתו ועם בנו הקטן.

בני המשפחה האחרים, רעיית פרקש הרץ (שמה לפני הנישואין מריא גאצ'י) ושתי בנותיהם, שאריקה [Sárika] הרץ והלן [Helén] הרץ, הגיעו לאושוויץ מהגטו של נאגיווארד [Nagyvárad] ולא חזרו.

רוז'י הרץ נלקחה מביתה בקונהגיש [Kunhegyes] לגטו של סולנוק [Szolnok] יחד עם שלושת ילדיה ועם בעלה, סוחר הבדים אלאדאר ריינר [Reiner Aladár]. משם הם הוגלו לאוסטריה ולמחנות הריכוז של מאוטהאוזן [Mauthausen] וגינשקירכן [Günskirchen]. אלאדאר ריינר נפטר במחנה גינשקירכן ממחלת הטיפוס.

בנו מנישואיו הראשונים, לאסלו ניול [Nyúl László], אמנם ניצל בשואה, אך זמן קצר לאחר מכן נפטר בנסיבות טרגיות.

רוז'י הרץ ושתי בנותיה, קתלין [Katalin] ריינר וטרזיה [Terézia] ריינר, ניצלו. האם נפטרה בישראל בשנת 1979 לאחר מחלה ארוכה.

קתלין ריינר נישאה בישראל לאישטוואן [István] שוורץ, היא אלמנה וגרה בארץ גם כיום. אחותה הגדולה, טרזיה (רעיית ד"ר שאנדור לוקאצ' [dr. Lukács Sándorné]), חיה בבודפשט.

מרקוש-מרדכי הופמן [Hoffmann Márkus-Mordechaj]
דיין-רב

מקום ושנת לידה: זנטא [Zenta], 1876 (תרל"ז)
מקום ושנת פטירה: בני ברק, 1978 (תשל"ח)

הוא היה תלמיד בישיבת פונ'וביץ. בתחילת המאה החדשה הגיע עם אשתו, ליבה רוזנברג [Rosenberg Liebe], לברט'וואיפאלו. היו להם עשרה ילדים - חמישה בנים וחמש בנות. חמישה מילדיהם נספו בשואה.

הוא היה דיין לצדו של הרב הראשי, בן-ציון בלום.

בזכות היותו תלמיד חכם ורודף צדק זכו הוא ובני משפחתו לכבוד ואהבה רבים.

בזכות קסטנר [Kasztner], הוא עלה מהגטו לרכבת "האחרת", והגיע יחד עם אשתו, שתי בנותיו ושני נכדיו לבודפשט במקום לאושוויץ.

בשלב האחרון של המלחמה הם שהו בגטו של בודפשט.

לאחר השחרור חזר לברט'וואיפאלו, והיה הרב הראשי של הקהילה הקטנה.

בשנת 1948 עלה לישראל, והתיישב בבני ברק בקרב משפחתו האוהבת (היו לו 27 נכדים). הוא נפטר בשנת 1974 ונטמן שם.

לאחר מותו הופיע ספרו: *אמרי מרדכי*.

משפחת קפש [Kepes]
סיטונאים של עור ובירה, בעלי מפעל לייצור רום וליקר.

אלברט קפש [Kepes Albert]

מקום ושנת לידה: וורטש [Vértes], 1851.
שנת פטירה: ברט'וואויפאלו, 1927.

בשנת 1893 הקים בברט'וואויפאלו את אחת מהסיטונאויות הגדולות ביותר של המחוז למכירת אלכוהול.
בזכות אישיותו המופלאה אנשים מכל השכבות החברתיות השתדלו לזכות בידידותו. הוא היה חבר בוועד המייצג את היישוב, כמו כן היה חבר מייסד וחבר הנהלת בעלי המניות בחברת החשמל במחוז ביהאר [Bihar].
כן היה חבר בהנהלת איגוד התעשיינים ובאיגוד סיטונאי האלכוהול.

הוא היה נשיא הקהילה ונשיא החברה קדישא.

בשנת 1883 נשא לאישה את אסתר פרקש [Farkas Eszter] ונולדו להם שמונה ילדים.
שמות ארבעת בניהם: יאקאב [Jakab], שאנדור [Sándor], יוז'ף [József] ולאיוש [Lajos]. שמות ארבע בנותיהם: אירמא [Irma], שארולטא [Sarolta], מאטילדא [Matilda] ומארגיט [Margit].
בשנת 1918 הכניס כשותף לעסק את בנו, יוז'ף. בשנת 1921 הכניס לשותפות אף את חתנו - יוז'ף דוד [Dávid József], שנולד ביישוב קולוז'נאג'ידא [Kolozsnagyida].

בניו:

יאקאב קפש, סיטונאי בנזין ונפט

מקום ושנת לידה: ברט'וואויפאלו, 1885.

בתיכון למד בישיבה המפורסמת של החתם סופר ובתיכון המסחרי בפרסבורג [Pozsony].
בשנת 1910 נשא לאישה את רוז'י פרידמן [Friedmann Rózsi], ונולדו להם שני בנים - אימרה [Imre] וארנו [Ernő].
הוא היה פעיל בחיי הקהילה היהודית.

מכתב משמואל הכהן וויינגרטן ז"ל לצבי קפש, בנו של יאקאב

א.נ.,

אביך המנוח למד בישיבת פרסבורג באותה התקופה שגם אני נמניתי כתלמיד הישיבה. על פי רוב נפגשנו בהרצאות השיעורים באולמות הישיבה. בפרסבורג לא היה נהוג כפי שזה היום שתלמידי הישיבה לומדים באולמות הישיבה, הנהוג בפרסבורג היה שכל תלמיד למד ביחד עם חברו לדירה בדירתם.

אני גרתי ברח' קאפוצינר מספר 3 והוא במספר 5 – שני הבתים היו ברחוב שאליו ירדו מרחוב קאפוצינר במדרגות רחבות (די ברייטע שטיגען). על פי מקרה יצא שחלון דירתי בקומה ב' היה מול חלון דירתו של אביך ז"ל בקומה ב' מספר 5.
לא פעם התקנאתי בו קנאת קודש.
לא השכמתי קום ולא היה אור מנורת הנפט (מי חלם עוד אז על חשמל...) נראה מאיר בחדרו, והוא רכון על ספר, על פי רוב גמרא. לא יכולתי לאחר בלילה שבו לא היה האור עוד מאיר.
שקידתו הייתה נפלאה.

עניין משותף היה לנו - השתייכנו לתנועת המזרחי, שנרדפה ע"י הישיבה.
זוכר אני עוד הביקור בוינה אצל ד"ר הרצל. על פי מיטב זכרוני גם אביך היה בין המבקרים.
באופן רשמי הייתה הישיבה רשומה אצל השלטונות כבית מדרש גבוה לרבנים ומשום כך היה התנאי להתקבל כתלמיד מן המניין, ארבע שנות בית ספר תיכון.
דבר זה גרם לכך שגם בהיותנו תלמידי הישיבה הקדשנו שעות ללימודים חילוניים בכדי להגיע לתעודת בגרות.
אביך ז"ל פנה לבית ספר למסחר ואני פניתי לגימנסיה.

אני עברתי ב"ה את שנות הגבורות ודברים רבים נשכחו ממני. הד"ר טומשוב היה ציוני ומשום כך תלמידי הישיבה הציוניים נמשכו אליו וביקרו רבות במעונו.

העליתי קצת זיכרונות ואשמח באם מצאת בהם עניין.

בכבוד רב ובהוקרה

שאנדור קפש, סוחר עורות

מקום ושנת לידה: ברטיסלאווה, 1892.

שם אשתו: הדוויג ווייס [Weisz Hedvig], נולדה להם בת אחת, אדית [Edit]. הוא היה נשיא בית הכנסת בבודפשט, ברחוב טומפא [Tompa].

לאיוש קפש, סוחר עצים, נשיא קהילה

מקום ושנת לידה: ברטיסלאווה, 1895.

בתיכון הוא למד בפרסבורג. לאחר זמן מה עבד אצל סוחרי עצים מטרנסילבניה ומגליציה. במלחמת העולם הראשונה היה חייל בפלוגת התותחים מספר שמונה בשם לוגושי [Iugosi]. הוא נעשה עצמאי בשנת 1919, והתחתן עם פירושקא אסטאלוש [Asztalos Piroska]. נולדו להם שתי בנות, מארגיט [Margit] וארז'י [Erzsi].

היה נשיא הקהילה בברטיסלאווה.

יוז'ף קפש

מקום ושנת לידה: ברטיסלאווה, 1897.

לאחר סיום לימודיו התחיל לעבוד בגרמניה, בפרנקפורט [Frankfurt], בחברת Süddeutsche Cognacbrennerei על מנת לצבור ניסיון.

בשנים 1917-1918 שירת בפלוגת התותחנים מספר שלושים וארבע בעיר נאג'ווארד [Nagyvárad].

בשנת 1918 נעשה שותף בעסק של אביו.

בשנת 1921 נשא לאישה את אנה קליין [Klein Anna], נולדה להם בת אחת, שמה בורישקא [Boriska].

היה סגן נשיא איגוד סיטונאי הבירה, וחבר בוועד המייצג את היישוב.

ג'ורג' קונרד [Konrád György]
סופר

מקום ושנת לידה: דברצן [Debrecen], 2 באפריל 1933

משפחת הסופר התגוררה בברט'ואויפאלו, וילדותו הייתה שלווה בקרב הוריו האוהבים ובני משפחתו הרבים. אבות המשפחה התגוררו בערים: דברצן, מישקולץ [Miskolc], בראשו [Brassó], קולוז'וואר [Kolozsvár] ונאג'ווארד [Nagyvárad]. שלוש הערים האחרונות היו שייכות להונגריה עד סוף מלחמת העולם הראשונה, אך לאחר המלחמה נמסרו למדינות השכנות. בשנת 1940 החזירו אותן הגרמנים להונגריה. חמישה מבני דודיו של הסופר נרצחו במחנות באושוויץ ובמאוטהאוזן [Mauthausen]. זה היה אף גורלם של שתי אחיותיה של אמו ושלושת אחיו של אביו. אחד מאחי אמו נורה למוות ברחובות בודפשט בידי הנאצים ההונגרים. הוריו נעצרו על ידי הגסטאפו והוגלו לאוסטריה. הם הצליחו לשרוד. קונרד היה אז בן אחת עשרה, ויחד עם שניים מבני דודיו ועם אחותו הגדולה, אווה [Éva], שהה אצל קרובי המשפחה בבודפשט וכך שרד. שאר הילדים היהודים של ברט'ואויפאלו נרצחו בחודש יוני בשנת 1944.

בברט'ואויפאלו התגוררו יהודים משלהי המאה השמונה עשרה. המתיישב היהודי הראשון של היישוב היה הסבא של סביו. שמו היה שאלאמון גוטפריד [Gottfried Salamon], והוא פתח שם בית מרזח וחנות כל-בו. הוא הוריש את רכושו לבנו, לשמואל גוטפריד. הייתה לו אחוזה בגודל כעשרים וחמישה הקטאר. הוא היה אדם בעל כוח פיזי וכבוד, ושמר על סדר קפדני בבית המרזח. לא הרשה לאיש לקלל, אך היה מוכן לשרת את השודדים הפרשים שהיו אהובים בקרב העם הפשוט בזכות הימנעותם מפגיעה בעניים. הייתה בו אהבת חיים יוצאת מן הכלל. לאחר שהתאלמן בגיל שבעים ושמונה התחתן שנית. מצבתו הגבוהה והעשויה שיש לבן עדיין עומדת בבית הקברות של ברט'ואויפאלו. חרוטות עליה רק אותיות עבריות. לפי הסיפורים, הסבתא מצד האם, קארולינה גוטפריד [Gottfried Karolina], הייתה אישה נחמדה ועגלגלה. אומרים שהיה לה חוש הומור מצוין. היא הייתה עקשנית ושלטה ביד רמה על בני ביתה, בפרט ליד השולחן, שם סעדו יחד בעל המלאכה ועוזריו. נולדו להם שלוש בנות ואחריהן נולד בן אחד, יוז'ף [József], אביו של ג'ורג' קונרד. בעל המלאכה, היינו הסב, איגנאץ כהן [Kohn Ignác], היה פחח במקצועו. הוא ועוזריו סיפקו לתושבי הסביבה דליים, כדי מתכת וגיגיות. מוצריו אמנם היו עבודת יד טובה, אך לא יכלו לעמוד בתחרות המחירים כאשר המוצרים של בתי החרושת הפכו נפוצים. כך נאלץ למצוא את פרנסתו החדשה בתחום המסחר. בשנת 1878 הוא פתח חנות לדברי מתכת, ובשנים האחרונות של המאה חנותו כבר הייתה הגדולה ביותר באזור. סבתו התביישה כאשר בגיל ארבעים ושלוש נכנסה שוב להריון. ככל הנראה היא חשבה שעליהם לשמור בסוד כי חרף גילם המתקדם טרם הופסקו חיי האהבה שלהם. לאחר תשעה חודשים נולדה מארישקה [Mariska] אחותו הקטנה והיפה של אביו. היא זכתה לפינוק רב מכולם.

בבית הקברות היהודי הנטוש והמוזנח של ברט'ואויפאלו לא הייתה לוויה כבר מספר עשורים. אבל עדיין עומדת שם מצבתם בגובה אדם, עשויה אבן שחורה. איגנאץ המשיך לחיות לאחר מות אשתו והורה לחרוט על המצבה בהונגרית: "את היית אושרי וגאוותי".

האב היה איש אמיד. הוא שילם את סכום המס הגבוה ביותר מבין שנים עשר אלף תושבי המקום. משפחת האם הייתה עשירה אף היא, בעיקר בזכות החוש המעולה של הסבתא לעסקים. הסב היה פחות מעורב בענייני עסקים, הוא העדיף לקרוא ספרים במקום לחשוב על השקעות. עשר שנים אחרי מות אשתו הוא התחתן שנית. חתנו היה איש מוכשר, בזכותו נפל בחלקה של המשפחה רכוש רב.

לפני השואה חי הדור השני של המשפחה חיים בורגניים פשוטים. בני דור זה כולם השתדלו להיות הונגרים-יהודים טובים. היו ביניהם סוחרים, בעלי מפעלים, רופאים, בנקאים, רוקחים ואופטיקאים. בחנות של אביו הייתה מזוזה על הדלת. תחת המזוזה היה לוח עשוי מתכת וחרותה עליו מפת הונגריה לפני מלחמת העולם הראשונה. השטחים שנלקחו מהמדינה לאחר המלחמה נצבעו בשחור ונחרט תחתם: "לא, לעולם לא!" היה נדמה לבני המשפחה שהם יכולים להיות גם הונגרים טובים וגם יהודים נאמנים בעת ועונה אחת.

בני הדור של אביו המשיכו ללמוד עד הבגרות. בני הדור השלישי, דורו של הבן, כבר הגיעו לאוניברסיטה. הם נעשו מהנדסים, ביולוגים, כימאים, כלכלנים, מתמטיקאים וסופרים.

בני הדור השלישי של המשפחה היו משכילים, בעלי תפיסת עולם ביקורתית. היה שם מהנדס שמאלני שארגן שביתה נגד אביו, היה סטודנט לרפואה שהורחק מהאוניברסיטה וארגן קבוצת פרטיזנים, כולם היו אנשי רוח מורדים. ג'ורג' קונרד למד בתיכון בדברצן ובבודפשט. במשך לימודיו בגימנסיה הוא הצטרף לאגודת התלמידים, אך בגלל אחת מכתבותיו הורחק מהאגודה בשנת 1949. מאוחר יותר הוחזר לאגודה ולאחר מכן הורחק שנית. בשנת 1956, שנת המהפכה האנטי-קומוניסטית, קיבל קונרד מכתב, שרוצים להחזיר אותו, אך הוא לא השיב. בגלל מוצאו הבורגני ובשל התנהגותו הורחק מספר פעמים גם מהאוניברסיטה, אך הודות לתמיכת מוריו, התאפשר לו בכל זאת לעבור את מבחני הגמר. בשנת 1956 קיבל תואר שני ותעודת הוראה מהפקולטה למדעי הרוח במחלקה לספרות ולשון הונגרית. הוא עבד מספר שבועות בכתב עת ביקורתי, אך אפילו המהדורה הראשונה לא פורסמה, משום שהייתה אמורה לצאת לאור בעשרים ושלושה באוקטובר בשנת 1956. ביום זה פרצה המהפכה. הוא הצטרף לכוח צבאי לאומי, היה בפלוגה ששמרה על בניין האוניברסיטה, אך מעולם לא השתמש בנשקו. לאחר כישלון המהפכה הוא קבר את הנשק באדמה. לאחר המהפכה היגרו המונים מהונגריה, אך הוא בשל היותו בעל משפחה, בחר להישאר. לדבר ולכתוב בשפת אמו, היה לו הכי נוח בהונגריה. לאחר המהפכה היה מובטל והתפרנס מעבודות מזדמנות. משנת 1959 עבד כעובד סוציאלי אחראי על ילדים במשפחות מצוקה. בחצי משרה עבד בהוצאת ספרים, וערך את כתבי הסופרים של הריאליזם הרוסי, בינם טולסטוי ודוסטויבסקי.

בין שנת 1965 לשנת 1973 עבד קונרד כסוציולוג ערים במכון לתכנון ובנייה עירונית. לא הייתה לו הכשרה לעבודה זו, אך הוא למד אותה מהחיים. בשנת 1969 יצא לאור הרומן הראשון שלו, אך מסיבות פוליטיות הרומן השני שלו כבר לא אושר לפרסום. בשנת 1973, עקב לחץ של המשטרה הפוליטית, פיטרו אותו מעבודתו. מלבד האיסור להעסיק אותו הוטל איסור אף על פרסום עבודותיו. איסור זה היה תקף עד שנת 1989. הוא היה חבר בארגון אופוזיציה פוליטית חצי-ליגלי. בשנת 1974, יחד עם ידידו ושותפו למחקר, איוואן סלניי

[Szelényi Iván], כתב ספר על תיאוריה חברתית. כתב היד הגיע לידי המשטרה והמחברים נעצרו. הציעו להם להגר. סלניי היגר, קונרד נשאר. בהונגריה לא קיבל עוד עבודה. עד שנת 1989 פרסם את הרומנים שלו אצל מוציאים לאור מחוץ להונגריה. בהונגריה עצמה הוא פרסם דרך בית ההוצאה הלא חוקית של האופוזיציה הדמוקרטית. בשנת 1988 הצטרף למפלגה הליברלית שהוקמה, ונבחר להיות חבר הנהלה. לאחר נפילת המשטר הקומוניסטי בשנת 1989 פורסמו חמישה מספריו. בשנת 1990 נבחר להיות יושב ראש ארגון הסופרים והעיתונאים הבינלאומי (P.E.N.). הוא קיבל מספר פרסים ספרותיים הונגריים ובינלאומיים. בזכות מלגות אוניברסיטאיות וספרותיות הוא בילה שנים מחוץ להונגריה ולימד באוניברסיטאות. בשנת 1997 נבחר לנשיא האקדמיה לאומנויות בברלין. פרסם רומנים ומאמרים רבים.

קונרד התחתן שלוש פעמים. בין השנים 1955 ו-1963 הוא חי עם וורה ווארשה [Varsa Vera], בין השנים 1963 ו-1979 היה נשוי ליוליה לאנג [Langh Júlia]. משנת 1984 הוא נשוי ליהודית לאקנר [Lakner]. שלוש נשותיו מורות לספרות. יש לו חמישה ילדים, אנה [Anna], מיקלוש [Miklós], אהרון, זיוזיאנה [Zsuzsanna] ויוזיף [József].

שאנדור-שמואל ליבשטיין [Liebstein Sándor-Smuel]

מקום ושנת לידה: ברטיואויפאלו, 1916.

אביו, לאיוש [Lajos] ליבשטיין, היה סוחר תבואה. הוא היה היושב ראש של החברה קדישא וחבר חשוב בקהילה.

אמו, פאני הלר [Heller Fáni], נפטרה בגיל צעיר, בהיותה בת שלושים.

האב גידל את שלושת ילדיהם. קלארי [Klári] נולדה בשנת 1915. שאניי [Sanyi] נולד בשנת 1916. ינו [Jenő] נולד בשנת 1918.

שאניי (שאנדור) ליבשטיין נהג ללכת עם אביו לבית הכנסת ובגיל צעיר מאוד נאלץ ללמוד לומר קדיש.

לאחר שנת האבל התחתן אביו שנית עם מארגיט פוש [Fusch Margit]. בשנת 1924 נולדה להם בת, יהודית. היא נספתה בשנת 1944 במסע המוות.

בשנת 1939 קישר עורך דין בשם ד"ר סילארד [dr. Szilárd] בינו לבין התנועה הציונית. לא עבר זמן רב והוא הגיע לארץ עם קבוצה של חמישה אנשים מאויפאלו. הם נסעו דרך בולגריה.

יחד אתו הגיעו לארץ: לאסלו אסטאלוש [Asztalos László] ורעייתו, אווה [Éva], האישה היחידה בקבוצה. היו אתם גם ארי קפש [Kepes Eri] וישראל דוד. באותה שנה הצטרפו אליהם אחיו הקטן, ינו, וחברו אימרה גרונוואלד [Grünwald Imre].

למרבה הצער, מעטים שמעו את "הקול הקורא" של הזמן, והעיזו לעזוב את הדרך המקובלת של אבותיהם שנחשבה אז לדרך הבטוחה.

תנאי החיים בארץ היו קשים, אך מאחר שכל העולים התחילו מאפס - האידיאליזם והציונות היו המרכיבים החשובים ביותר של חייהם.

בשנת 1948 נשא שאנדור לאישה את זיופי סאס [Szász Zsófi], היא הייתה לו שותפה נאמנה לחיים. נולדו להם שני ילדים, יהודית ויוני. תחילה הם חיו בטבעון, ומאוחר יותר החליטה המשפחה לעבור לחיפה. הוא עבד בחברת "בלו בנד" [Blu Band] ואחר כך בבנק הפועלים. משם יצא לפנסיה.

בשנת 1954 הוא ארגן את האזכרה הראשונה לחללי "ברטיואויפאלו וסביבתה". אירוע זה היה חשוב ביותר עבורו, כל שנה הוא ארגן את המפגשים ודאג לסידורים הנדרשים. האזכרות נערכו לסירוגין בבני ברק בבית הכנסת "אגודת ריים" ובירושלים מול מרתפי השואה.

הוא פעל בלי הרף לריכוזם של יוצאי אויפאלו, לאזכרת המתים ולסיוע לחיים, עד שנת 1998 - אז חלה.

כולם העריכו את עבודתו המסורה במשך ארבעים וחמש שנה, ונכתבו לו מכתבי תודה רבים ויפים.

למרבה הצער, מחמת פטירת האנשים ירד מספר המשתתפים באזכרות מדי שנה.

במשך השנים הוא קיבל עזרה רבה בארגון הפעילויות, בין היתר מהאנשים הבאים: אימרה צבי גרינוולד [Grünwald Cvi Imre], ד"ר יוזיף ברג [dr. Berg József], לאסלו אלטמן [Altmann László], יעקב מארקוביץ' [Markovits] ופאל שנר [Schner Pál].

בלא שאלאמון [Salamon Béla]
שחקן, מנהל בימת בידור

מקום ושנת לידה: ברגראקוש [Beregrákos], 1885.
מקום ושנת פטירה: בודפשט, 1965.

הלך לבית הספר היסודי בברטיואויפאלו בגיל שש. אמנם הוריו המשיכו לחיות ביישוב, אך הוא הגיע לבודפשט כבר בגיל שתים עשרה. התחיל את מפעל חייו כשחקן חובב ולא למד משחק בלימודים רשמיים כלל.

משנת 1914 התחיל להופיע בתיאטרון קטן, ושמו נעשה מוכר לכל בזכות תפקיד שקיבל במחזה קומי מפורסם.

בשנת 1923 הקים תיאטרון משלו וניהל אותו יחד עם ידידו, אנדרה נאגי [Nagy Endre].

הופיע כמעט בכל בימות הבידור של עיר הבירה. בשנת 1951 הוקמה בימת בידור בשם "הבימה העליזה" [Vidám Színpad]. תיאטרון זה נהיה למפורסם ביותר. שם הוא היה שחקן קבוע משנת ההקמה ועד יציאתו לפנסיה בשנת 1965.

בלא זכה לפופולריות בלתי-רגילה כי הצליח להעלות על הבימה במהימנות מוחלטת אבטיפוס של האיש בעל "ראש קטן". מלבד להראות את הצד הקומי של טיפוס זה, העז לתת קול אף לדאגותיו ולכעסיו. בימי המשטר הטוטליטרי הדבר נחשב למעשה אמיץ. הוא הופיע בכמה סרטים ופרסם הרבה כתבות סטיריות קצרות.

בלא שאלאמון היה ידוע כאוהד כדורגל נלהב ביותר. אף בשנים הקשות ביותר של הדיכוי הקומוניסטי הזדהה עם קבוצת הכדורגל שתומכיה ואוהדיה היו בראש ובראשונה יהודים. הוא נעשה סמל הקבוצה, ועד ימיו האחרונים המשיך ללכת לאיצטדיון כדי לעודד את קבוצת MTK.

המונים ליוו אותו לדרכו האחרונה וארון המתים שלו הונח על כתפיהם של שחקני קבוצת הכדורגל האהובה עליו.

משפחת ווייס

אבי המשפחה, **קלמן ווייס** [Weisz Kálmán], נולד בשנת 1891, אם המשפחה, **הלנה** [Heléna], נולדה בשנת 1895. הילדים, כולם ילידי ברטיואויפאלו: **ינו** [Jenő] נולד בשנת 1922, **ארנו** [Ernő] נולד בשנת 1928, **טיבור** [Tibor] נולד בשנת 1930 **ומגדה** [Magda] נולדה בשנת 1934. ינו נלקח עוד בשנת 1943 למחנה עבודה בהרי הקרפטים. בשנת 1944 נלקחו ההורים, יחד עם שלושת ילדיהם הנותרים, מדברצן [Debrecen] למחנה ההשמדה באושוויץ. הרכבת הייתה אמורה להגיע לאושוויץ, אולם בסלובקיה שינתה את כיוונה (בזכות משא ומתן שהתנהל בין הגרמנים לבין קאסטנר [Kasztner]), והגיעה בסופה של הנסיעה לווינה, למחנה העבודה ברובע פלוריסדורף [Florisdorf].

כעבור מספר חודשים נלקח האב מהמחנה לברגן-בלזן [Bergen-Belsen], שם הוא מת ברעב.

בתחילת שנת 1945 נלקחו היהודים ממחנה העבודה בווינה למחנה במאוטהאוזן [Mauthausen]. לפי הצעתו של ארנו, ברחה המשפחה בדרך, ומצאה מקלט אצל האיכרה הקתולית מריה גראוזנבורגר [Maria Grausen-burger] בכפר בשם גראפנוורת [Grafenwörth]. היא הסתירה אותם תחילה במרתף, וכעבור מספר ימים השיגה עבורם מראש הכפר תעודות מזויפות בשם הבדוי וורגה [Varga]. התעודות העידו שהם פשיסטים הונגרים שברחו מפני הרוסים. לקראת סוף המלחמה החזית התקרבה לגראפנוורת. הגרמנים אספו את כל הפליטים, שנמצאו מאחורי קווי החזית, מתוך חשש למרגלים, והעבירו אותם - יחד עם משפחת "וורגה" - למחנה השבויים בגנייקסנדורף [Gneix-sendorf].

במחנה התחיל ארנו לעבוד בהתנדבות בכתיבת שלטי הכוונה, וכך יצר קשר עם הסגל. יום אחד שאל אותו מפקד המחנה במה הוא יכול לעזור לו. ארנו ביקש לשחרר את משפחתו מהמחנה, משום שהם נמצאים שם בלי כל סיבה. המפקד השתכנע והוציא תעודה שאפשרה למשפחה לעזוב את מחנה השבויים. משפחת "וורגה" הפשיסטית והארית התחילה לצעוד בכיוון החזית הרוסית, עם שתי התעודות בכיסם וזוג תפילין מהם לא נפרדו כל הדרך - בתרמילם. המשפחה עברה בדרך את כל עמדות הביקורת של הצבא הגרמני, והגיעה בחזרה לגראפנוורת לביתה של מריה גראוזנבורגר. הם נשארו שם עד שהצבא הרוסי שחרר אותם.

בתום המלחמה הם חזרו לדברצן ושם נפגשו עם ינו. הם החליטו לעלות לישראל והגיעו למחנה המעבר "אדמונד" שבאוסטריה.

ארנו וינו התחילו לעבוד בזיוף תעודות במסגרת " עליה ב' " של ההגנה. תעודות אלו אפשרו את מעבר העולים מהאזור בשליטה בריטית לאזור האמריקאי בדרכם לאיטליה ומשם לישראל.

בשנת 1947 המשפחה הצטרפה לקבוצת עולים, וניסתה לעלות ארצה באנייה "מורדי הגטאות". בדרך הם נתפסו בידי הבריטים והוגלו לקפריסין. במחנה המעפילים בקפריסין, כחלק מפעילויות ה"העפלה" של הפלמ"ח, הקים ינו מעבדה מחתרתית לזיוף תעודות. הוא עבד באמצעים פרימיטיביים ומאולתרים שעמדו אז לרשותו. יחד עם ארנו עסק בזיוף תעודות, שאפשרו את כניסתם ויציאתם של שליחי הפלמ"ח, שעסקו בהברחת המעפילים לישראל ובאימונם הטרום צבאי.

בשנת 1948 עלתה המשפחה לארץ מקפריסין.

ינו (יעקב) התגייס למוסד מיד עם הקמתו. הוא המציא ופיתח שיטות ייחודיות בטכנולוגיות מודיעין ותיעוד. בשנת 1958 צוין לשבח על ידי דוד בן-גוריון. בשנת 1962 זכה בפרס בטחון ישראל. משנת 1971 עבד במוסד בביון ובתפקידים מיוחדים.

יעקב נפטר בשנת 1998 בתל אביב.

ארנו (שלום דני) התגייס למוסד ונשלח מטעמו לפריז, שם שהה עם אשתו שולה ועם שתי בנותיו, מיכה ומירב.

במסגרת תפקידיו עסק בין היתר בזיוף תעודות, אשר שימשו להצלת יהודים מארצות מצוקה והבאתם ארצה, וביניהם מאות מיהודי מרוקו. כאשר איסר הראל הורה לרפי איתן להכין את לכידת אדולף אייכמן בארגנטינה, נבחר שלום דני להיות אחד מחמשת סוכני המוסד שקיבלו את המשימה. בעבודתו הנמרצת בארגנטינה תרם תרומה חשובה להצלחת המבצע.

שלום התחיל לצייר כבר מילדותו, ונוסף על תפקידיו בפריז הוא גם צייר והשתתף בתערוכות, בהן הציג בעיקר ציורי נוף מצרפת, ספרד ומרוקו. בשנת 1962 זכה בפרס ראשון בתערוכה בין-לאומית בשם "מַעֲבָר לים", אשר התקיימה במוזיאון לאומנות מודרנית בפריז בחסות מלך מרוקו. הפרס כלל סכום כספי ושהייה של חודש ימים בארמונו של המלך. שם היה אמור לצייר עבור המלך. בשל היחסים העוינים בין ישראל למרוקו, שלום לא יכול היה ליהנות מהפרס. הוא גם למד ויטראז' במכון לאמנויות בפריז, המציא שיטה מיוחדת בתחום זה, ותרם את המצאתו למוסד שבו למד.

שלום נפטר בשנת 1963 בגיל שלושים וחמש.

טיבור (אריה) התגייס לחיל המודיעין. לאחר שירותו הצבאי הוסמך כרופא שיניים בתום לימודיו באוניברסיטת תל אביב. סיים את לימודיו במכון אבני לציור ופיסול בתל-אביב, ולמד ויטראז' באקדמיה לאמנות שימושית בווינה.

יצירותיו הוצגו בתערוכות ישראליות ובתערוכות בין-לאומיות רבות, ונמצאות באוספים של מוזיאונים בארץ ובחו"ל. הוא עיצב את אחד הוויטראז'ים בכנסיית סנט סטפאן [St. Stephan], אשר נבנתה בשנת 1200 בעיר אגנבורג [Eggenburg] באוסטריה. כמו כן, זכה באות צלב הכבוד האוסטרי לאמנות ומדע, בסיכת כבוד הזהב של העיר אגנבורג ובתואר פרופסור בתחום האמנות מטעם הרפובליקה האוסטרית.

אריה חי עם משפחתו ברמת גן.

מגדה (יפה) התחתנה בסיום שירותה הצבאי וחיה עם משפחתה בתל-אביב.

הלנה (חנה) נפטרה בשנת 1986 בתל-אביב.

ב"יד ושם" בירושלים ניטע עץ על שמה של חסידת אומות העולם, מריה גראוזנבורגר, שהצילה את המשפחה.

טיבור טארדוש [Tardos Tibor]
סופר החי בפריז

מקום ושנת לידה: ברטיסלאווה, 1918

אביו, ד"ר הנריק טארדוש [dr. Tardos Henrik] (נולד בשנת 1889), היה עורך דין פופולרי ובעל שם טוב.

אמו, רוזי כ"ץ [Katz Rózsi], נולדה בשנת 1890. אחיו, פטר [Péter] טארדוש, מלחין ותמלילן, נפטר בשיא הקריירה בבודפשט.

עד הבגרות למד טיבור בגימנסיה היהודית בעיר דברצן [Debrecen]. הוא קיבל תעודת עוזר רוקח באוניברסיטה בבודפשט. מאוחר יותר הוא למד גיאוגרפיה ומיפוי באוניברסיטת סורבון [Sorbonne] בפריז. את רוב שנותיו הוא חי בצרפת וכתב בצרפתית. הוא חי שם גם כיום.

הוא השתתף בתנועת הפרטיזנים הצרפתית. בשנת 1948 חזר לבודפשט והתמנה לעורך העיתון "עם חופשי" [Szabad Nép]. טארדוש קיבל פעמיים פרס ספרותי נכבד ע"ש אטילה יוזף [József Attila].

בגלל דעותיו הפוליטיות הוא נכלא בשנת 1956 יחד עם שלושה סופרים יהודים אחרים.

הוא נעשה מוכר בזכות הרומנים שלו, סיפוריו הקצרים ותיאוריו את חיי עובדי הכפיים.

משנת 1964 חי שוב בפריז כסופר צרפתי ידוע לטובה. פרסם את ספריו אצל מוציאים לאור מכובדים כמו גלימרד [Gallimard], לה סויל [Le Seuil], מספרו [Maspero] ועוד. כתבי עת צרפתיים גדולים שיבחו את עבודותיו. קיבל פרסים גבוהים מהמדינה.

היה בישראל בפעם ראשונה בשנת 1970 ופגש את חבריו מברטיסלאווה.

על ביקורו כתב:

"הדבר התרחש בנתניה, ליתר דיוק בשכונה החרדית ליד נתניה, בקרית צינז. נכנסתי לחדר. ראיתי את הילדים עם הפיאות ולפתע פרצתי בבכי. מדוע? הלוואי ויכולתי לענות... מעולם לא למדתי בחדר. אולי פתאום הבנתי כי היהדות היא דבר נצחי. הקשר ליהדות, כנראה, הוא חזק יותר מכפי שאנו חושבים בחמישים שנות חיינו הראשונות."

אלה שעלו ארצה

צבי אדם (רוזנפלד) [Rosenfeld]

מקום לידה: ברטיואויפאלו
אביו: אימרה רוזנפלד. סבו, הרמן רוזנפלד כבר התגורר באויפאלו.
לסבו הייתה חנות בדים, אביו היה נציג מכרה הפחם של שאלגוטאראיאן [Salgótarján].
אמו ואחותו נספו באושוויץ.
בשנת 1949 עלה ארצה. הוא עסק בטכנאות קירור.
הוא חי בקרית חיים עם אשתו ובתו.

לאסלו אלטמן [Altmann László]

מקום ושנת לידה: ברטיואויפאלו, 1913
מקום ושנת פטירה: ישראל, 1991
אביו היה סוחר עורות ונוצות בברטיואויפאלו.
הוריו, אחיו וילדי אחיו ואישתו הראשונה נספו בשואה. הייתה לו חנות לכלי זכוכית וחרסינה באויפאלו.
בשנת 1950 עלה ארצה עם אשתו השנייה, אירן [Irén]. עשרים ושמונה שנים עבד במפעל זכוכית בשם "פוניציה".
אשתו ושלושת ילדיו חיים בחיפה.

פאל אלטמן [Altmann Pál]

מקום ושנת לידה: ברטיואויפאלו, 1923
הוריו: אביו, מור [Mór] אלטמן, היה פקיד בבנק האנגלי-הונגרי. אמו, מרגיט פודור [Fodor Margit], הייתה מורה לפסנתר.
אמו נרצחה באושוויץ, אביו בדכאו [Dachau]. הוא שירת בעבודת כפייה יחד עם אחיו , אימרה [Imre]. בעת השחרור שהו בבודפשט. אימרה נשאר בהונגריה וכמהנדס כימאי היה קצין בכיר בצבא ההונגרי. נפטר בשנת 1982 בבודפשט.
בשנת 1948 עלה ארצה. מנישואיו הראשונים נולדו לו שני ילדים.
ארבעים שנה עבד באמקור כחשב כללי. הוא חי ליד ירושלים עם אשתו השנייה.
יש לו חמישה נכדים.

לאסלו אסטאלוש [Asztalos László]

מקום ושנת לידה: ברטיואויפאלו, 1914
מקום ושנת פטירה: ישראל, 1989
הוריו: אביו היה מיהאי [Mihály] אסטאלוש ואמו הייתה רוזא [Róza] וייס.
אחיו: מארגיט [Margit], אילונקא [Ilonka] ובארנא [Barna].
הוא למד משפטים בעיר דברצן [Debrecen]. התמחה ועבד אצל עורך הדין טארדוש [Tardos].
בשנת 1939 עלה ארצה עם אשתו אווה סקיי [Székely Éva].
הוריו ואחותו, אילונקא, יחד עם בעלה ושני ילדיה, נרצחו באושוויץ.
בשנת 1947 הם חזרו להונגריה עם בנם, אורי, שנולד בישראל. בשנת 1951 נולדה להם בת, אגי [Ági], בבודפשט. בשנת 1979 אורי חזר לארץ. בשנת 1980

גם אגי עלתה ארצה עם בעלה ווילצ'יק יאנוש [Vilcsek János]. בשנת 1981 לאסלו אסטאלוש ואישתו עלו ארצה בפעם השנייה.

מרדכי ברקת [Grünbaum László-Öcsi]

מקום לידה: קוניאר [Konyár]
אביו, לאיוש גרינבאום [Lajos], היה איש קוניאר, ואמו, ברטא ליבשטיין [Liebstein Berta], הייתה מברטיואויפאלו.
הוא ברח לחזית הרוסית מעבודת הכפייה, שם היה שלוש שנים בשבי.
בשנת 1948 עלה ארצה, שירת בחטיבת גבעתי במלחמת השחרור בחזית המצרית.
בשנת 1950 עלו ארצה אמו ואחיותיו, מרים ולאה.
עבד במכס בחיפה, תחילה בחיפה, ומאוחר יותר עבר לירושלים. היה המנהל הכללי של המכס במשך שתים עשרה שנים. היה מן הגורמים החשובים בחיים הכלכליים של המדינה. במהלך שירותו כמנהל המכס התחלפו שמונה שרים לענייני כלכלה. היה ראש צוות ההקמה של מערכת מס ערך מוסף ב-1975.
התחתן בשנת 1960, יש לו שלושה בנים וחמישה נכדים.
יצא לפנסיה אחרי ארבעים שנות שירות המדינה, חי גם כיום בירושלים.

שאנדור ברגר [Berger Sándor]

מקום ושנת לידה: ברטיואויפאלו, 1925
הוריו: יוזיף [József] ברגר ואסתר קליין. אביו היה סוחר עורות ופרוות באויפאלו. היו להם חמישה ילדים: אירן [Irén], קלרה [Klára], שאנדור, מארגיט [Margit] ולאסלו [László]. ההורים ולאסלו נרצחו באושוויץ.
בשנת 1949 עלה ארצה עם אשתו, אילוש מושקוביץ [Moskovits Ilus], ועם שני בניו. היה חייט בתל אביב. כיום הם גרים בפתח-תקווה. יש להם חמישה נכדים.

יעקב בלום-פרנקל [Blum-Frenkel]

מקום ושנת לידה: ברטיואויפאלו, 1930
אביו, דוד פרנקל, היה דיין באויפאלו. סבו היה הרב בן-ציון בלום. הם היו שישה אחים. מהגטו של נאגיוואראד הגיעו לבודפשט ב"רכבת של קסטנר", לבית המוגן ברחוב קולומבוס. סבו נפטר בגטו.
בשנת 1947 עלה ארצה. קודם לכן שהה עשרה חודשים במחנה בקפריסין. תחילה למד בבית ספר לחקלאות "מקווה ישראל", אחר כך התגייס לצבא.
משנת 1963 גר עם אישתו במושב ניר גלים. יש להם ארבעה ילדים ושמונה עשר נכדים. שניים מילדיהם התיישבו בשטחי יהודה ושומרון.

ישראל דוד

מקום ושנת לידה: קולוזנאגיידא [Kolozsnagyida], 1920
אביו, יוזיף [József] דוד, התחתן באויפאלו ונעשה שותף של חמיו, אלברט קפש [Kepes Albert], בסיטונאות של ליקר.
הוריו ואחיו נספו בשואה.
בספטמבר 1939, בהיותו בן תשע עשרה, עלה ארצה. תחילה היה טכנאי, ולאחר מכן שירת בצבא הבריטי בין השנים 1942 ו-1948. התחתן פעמיים. מנישואיו הראשונים נולדו לו שני ילדים. כיום חי בחיפה.

לאסלו פרקש [Farkas László]

מקום ושנת לידה: ברטיואויפאלו, 1912
מקום ושנת פטירה: חיפה, 1976
אביו, מוריץ [Móric] פרקש, היה בעל אחוזות עשיר.
בשנת 1949 עלה ארצה יחד עם אחיו, שאנדור [Sándor]. תחילה היה חלבן. הוא היה אוהד כדורגל נלהב ונעשה שופט ידוע.

שאנדור פרקש [Farkas Sándor]

מקום ושנת לידה: ברטיואויפאלו, 1916
מקום פטירה: ישראל
אביו, מוריץ [Móric] פרקש, היה בעל אחוזות עשיר.
בשנת 1949 עלה ארצה יחד עם אחיו, לאסלו [László].
כאיש חקלאות התחיל לעבוד בסוכנות. הוא עבר בין המושבים וייעץ לחקלאים בתחום שיטות לשיפור תועלת העבודה. הכיר את אשתו בקיבוץ מעגן. שניהם תרמו רבות להתפתחות החקלאות בארץ.
נולדה להם בת אחת. ליד אשקלון היה להם משק עצמאי, שניהם נפטרו שם.

יעקב פוירשטיין [Feuerstein Jankó]

מקום לידה: ברטיואויפאלו
הוריו הגיעו לאויפאלו מפולין בשנת 1923. אביו היה מלמד בחדר. היו להם עשרה ילדים, ארבע בנות ושישה בנים. רוב המשפחה נספתה באושוויץ, רק יעקב ואחותו הגדולה נשארו בחיים.
בשנת 1948 עלה ארצה.
אחרי שירותו הצבאי התיישב במושב תפרח, ליד באר שבע. אשתו, לאה, ילידת בקשצ'אבא [Békéscsaba].
בשנת 1953 עברו לניר גלים, שם הם חיים עד היום. יש להם חמישה ילדים, שלוש בנות ושני בנים. יש להם יותר מעשרים וחמישה נכדים.

קלרה פישר [Fischer Klára]

מקום ושנת לידה: ואנצ'וד [Váncsod], 1922
הוריה היו חקלאים וניהלו מסעדה. למשפחת פישר הייתה קרבה משפחתית למשפחת ברנאת [Bernáth] וצ'יללאג [Csillag].
לאחר ההגליה הגיעה קלרה לקולוז'וואר [Kolozsvár], התחתנה ועברה עם בעלה לנאג'וואראד [Nagyvárad].
בשנת 1962 עלו ארצה. הם התיישבו בפרדס חנה והיא חיה שם גם כיום. בעלה נפטר בשנת 1994.

מרים גיל [Schwartz Ilona]

מקום ושנת לידה: ברטיואויפאלו, 1925
לאמה קראו מארגיט שטראוסמן [Strauszmann Margit], לאביה הייתה חנות תבלינים באויפאלו. הם היו שישה אחים ושלושה מהם נספו בשואה.
בשנת 1948 אילונה, ששם הכינוי שלה היה פוסי [Pöszi], עלתה ארצה, יחד עם אחותה מאגדא [Magda], ששם הכינוי שלה היה סוסי [Szöszi]. אילונה התחתנה בארץ עם גיל פנחס [Glück Ernő] ששירת בצבא הבריטי. מאוחר יותר שירת בהגנה ובצה"ל. לאחר שחרורו הוא עבד בעירייה עד שיצאה לפנסיה.
יש להם בן ושלושה נכדים.

טובה גלעדי [Weisz]

גדלה בברטיואויפאלו. לאביה הייתה שם חנות. הוא נלקח לאוקראינה לעבודת כפייה ונספה שם.
בשנת 1948 עלתה יחד עם אמה ושני אחיה לאחר שהות במחנה שבויים בקפריסין.
התחתנה בארץ ועסקה בחקלאות עם בעלה. יש להם ארבעה ילדים ושנים עשר נכדים. הם גרים במושב מגשימים.

פנחס גולן [Goldstein Endre]

מקום ושנת לידה: האידובאגוש [Hajdúbagos], 1924
אמו ושני אחיו נספו בשואה, הוא שירת בעבודת כפייה.
בשנת 1948 עלה ארצה ומיד התגייס לצבא, הוא השתתף בקרבות על ירושלים. היה קצין בקבע במשך עשרים וארבע שנים. הוא למד ציור, פיסול ופילוסופיה באוניברסיטת בר-אילן. הנושא העיקרי של ציוריו הוא אזכור זיכרונם של חללי השואה. חי ועובד בהרצליה.

צבי גרינוולד [Grünwald Imre]

מקום לידה: ברטיואויפאלו
מקום פטירה: ישראל
הוא היה מורה דת בבית הספר היסודי היהודי ובבית הספר המחוזי, לימד את התלמידים היהודים שיעורי דת.
בשנת 1939 עלה ארצה ועבד בסוכנות.
היה פעיל בארגון "ברטיואויפאלו – דרצ'קה וסביבתם" [Berettyóújfalu – Derecske és környéke]. באזכרות הוא נאם בעברית, ולאחר מותו של הרב ד"ר ברג צבי נאם גם בהונגרית. הוא חנך במרתפי השואה את לוח הזיכרון של ברטיואויפאלו ודרצ'קה. חי ונפטר בירושלים.
אשתו חיה בירושלים ושלושת בניו החקלאים התיישבו בגליל.

בלא הרץ [Hercz Béla]

מקום ושנת לידה: ברטיואויפאלו, 1913
מקום ושנת פטירה: ישראל, 1969
גם הוריו, פרקש הרץ [Hercz Farkas] ומאירא גאץ' [Gács Mária], נולדו באויפאלו. לאביו היה מפעל לעיבוד בשר ואטליז.
הוריו וארבעת אחיו נספו בשואה. בלא היה במחנות ריכוז בדאכאו [Dachau] ובוכנוואלד [Buchenwald]. לאחר שובו, יחד עם רוז'י [Rózsi] הרץ, אחותו היחידה שהצליחה לשרוד בשואה, הפעיל בלא מחדש את העסק המשפחתי עד ההלאמה.
בשנת 1956 עלה ארצה, והתיישב בבאר שבע. היה לו אטליז. הוא חלה במחלה קשה ונפטר בטרם עת.

דני אילוביץ' [Ilovits Tibor]

מקום לידה: ברטיואויפאלו
אביו היה השוחט של הכפר והיה אף החזן – הועסק על ידי הקהילה. דני שירת בעבודת כפייה.
בשנת 1949 עלה ארצה וחתם על שירות קבע בצבא. הוא כותב שירים וחי עם אישתו באשקלון.
שתי אחיותיו גרות בנתניה.

מיקלוש קאין [Kain Miklós]

מקום ושנת לידה: הנצידא [Hencida], 1925
לאביו, מיקשא [Miksa] קאין הייתה חנות כל-בו בהנצידא. שם אמו: אירן בוקסבאום [Buxbaum Irén]. היו להם שבעה ילדים. ההורים נספו באושוויץ.
בשנת 1951 היגר מיקלוש קאין לאוסטרליה. היה לו מלון והוא ניהל עסקי מטלטלין. בשנת 1959 נשא לאישה את אגנש [Ágnes].
בשנת 1969 עלו ארצה. הוא ניהל עסקי מטלטלין גם בארץ, אחד משלושת ילדיהם גר בארץ ושניים באוסטרליה. כיום הם גרים בנתניה.

צבי קפש [Kepes Eri]

מקום ושנת לידה: בודפשט, 1919
אביו היה סיטונאי של דלק ושמן. צבי למד באויפאלו בבית ספר יסודי ובחטיבת הביניים ולאחר מכן למד בגימנסיה היהודית בדברצן [Debrecen].
בשנת 1939 עלה ארצה יחד עם לאסלו אסטאלוש ושאנדור ליבשטיין. התיישב במושב שדמות דבורה שהוקם על ידי יוצאי גרמניה. בזכות שליטתו בשפה הגרמנית נבחר למנהל כלכלי. שם הכיר את מרים, ובשנת 1942 נשא אותה לאישה. נולדו להם שני בנים.
בשנת 1949 קיבל עבודה בנצרת מטעם משרד החקלאות. הוא היה אחראי על הרכוש העזוב והנטוש של הערבים. היו לו יחסים טובים עם התושבים הערבים והנוצרים.
בשנת 1954 מונה למנהל הסניף החדש של בנק הפועלים בנצרת.
בשנת 1964 מונה למנהל הבנק בנתניה ונשאר פעיל בניהול עניינים בנקאיים משותפים של ישראלים וערבים.
הבן הבכור מת לאחר מלחמת ששת הימים. בנו השני נפצע קשה במלחמת יום הכיפורים כאשר חזר מלימודיו מקנדה כדי להתנדב לצבא. הוא חי כיום בקנדה עם משפחתו.
לבקשת הבנק, משנת 1982 ועד ליציאתו לפנסיה, עבד צבי בסניף של מונטריאול. בארץ הוא חי בנתניה, אך רוב הזמן נמצא עם בנו ומשפחתו בקנדה.

יאנקו קרטס [Kertész-Kohn Jankó]

מקום ושנת לידה: ברטיסלאווה, 1898
מקום ושנת פטירה: ישראל, 1990
הוא הלך בעקבות אביו וניהל את הסנדלרייה המשגשגת שלו. יאנקו היה שחקן כדורגל מצליח בקבוצת "בושה" [BUSE] וקיבל מינוי כבוד של הקבוצה. אחיו, אימרה [Imre], היה סוחר ונספה בשואה. אשתו הראשונה, מארגיט לוב [Löw Margit] ושני ילדיו של יאנקו נרצחו באושוויץ.
בשנת 1946 נשא לאישה את לילי קרייזלר [Kreisler Lili] שגם הוריה נספו באושוויץ.
בשנת 1951 עברו לגור בבודפשט, שם נולדה בתם, אניקו [Anikó].
בשנת 1957 עלו ארצה, התיישבו בנתניה והוא המשיך לעבוד במקצועו.
לילי ואניקו עם בעלה ובנם גרים גם כיום בנתניה.

אברהם קליין

מקום ושנת לידה: ברטיסלאווה, 1920
אביו היה בעל מפעל לייצור חומץ וסיטונאי עורות. אברהם למד בישיבה באויפאלו ובניירגיהאזא [Nyíregyháza]. ההורים וחמשת ילדיהם נלקחו לאושוויץ ורק שני בנים שרדו.
בשנת 1948 עלה אברהם ארצה והתגורר בחיפה. התחתן, ומשנת 1950 עבד במשטרה. מילא מספר תפקידים עד שנת 1978, ויצא לאזרחות בדרגת תת ניצב. עשרים שנים נוספות עבד בקרן הקיימת לישראל.
יש לו שני בנים ושבעה נכדים, הוא חי בחיפה גם כיום.

מארגיט [Margit] קליין [Berger Baba]

מקום ושנת לידה: ברטיסלאווה, 1929
בשנת 1949 עלתה ארצה. התחתנה בארץ, נולדו לה שתי בנות. יש לה שישה נכדים. עבדה כקוסמטיקאית. היא חיה בחיפה.

רוזי [Rózsi] קליין

מקום לידה: ואנצ'וד [Váncsod]
היא נישאה בברטיסלאווה לאימרה [Imre] קליין שהיה נהג מונית.
בשנת 1948 הם עלו ארצה, אימרה עבד כטכנאי במפעלי יונה. יש להם בן ושלושה נכדים. בעלה נפטר בשנת 1990. רוזי חיה בכרמיאל.

שלום לבקוביץ' [Levkovits Sándor]

מקום ושנת לידה: ברטיסלאווה, 1925
אביו, ארתור [Artúr] לפקוביץ', נולד בניו-יורק ובגיל שנה, בשנת 1891, חזר עם הוריו לאויפאלו. אביו ואחיו נספו בשואה.
בשנת 1949 עלה ארצה. הוא עבד כעצמאי בחיפה. הוא חי שם גם כיום.

יעקב ליבשטיין [Liebstein Jenő]

מקום ושנת לידה: ברטיסלאווה, 1918
אביו לאיוש [Lajos] ליבשטיין היה בעל אחוזות ומאוחר יותר סוחר בדים בברטיסלאווה.
בשנת 1939 עלה ארצה אחרי אחיו, שאנדור [Sándor], ועם שלושה חברים נוספים. הוא התגייס לצבא הבריטי כמתנדב. שירת במצרים ובאיטליה. השתחרר בשנת 1946. ינו התחיל לעבוד בחברת דר, בית חרושת לכפתורים, ומאוחר יותר נעשה המנהל של החברה.
בשנת 1948 התחתן עם מאגדא ווייס [Weisz Magda], נולד להם בן. יש להם שלושה נכדים והם חיים ברמת גן כפנסיונרים.

לאסלו לוי [Löwy László]

מקום ושנת לידה: גאבוריאן [Gáborján], 1923
התחיל את לימודיו בברטיסלאווה וסיים אותם בתיכון האזרחי.
אמו נספתה באושוויץ ואביו נקבר בגאבוריאן.
חזר לאויפאלו מהשבי ברוסיה ועבד כנהג מונית.
בשנת 1948, יחד עם אשתו ובתו בת השנה, הגיע לארץ דרך יוגוסלביה באונייה יוונית בשם "קפלוס" [Kefalosz].
הוא עבד ארבעים שנה במפעלי שימורים "יונה", ונלחם בכל מלחמות ישראל. כיום הם חיים בטירת הכרמל.

יעקב מארקוביץ' [Markovits]

מקום ושנת לידה: נאג'לטרא [Nagylétra], 1922.
אביו היה מורה דת בסגהאלום [Szeghalom]. הם חיו באויפאלו והייתה להם חנות כשרה. חמישה מתוך שבעת בני המשפחה נרצחו באושוויץ. יעקב שרד במחנה עבודה ואחיו חזר מאושוויץ.
בשנת 1946 עלה ארצה ומיד התגייס לצבא.
עבד קודם כבנאי, ולאחר מכן נעשה רואה חשבון ועבד בראשון לציון, ביקב. אחר כך עבד בסוכנות וקיבל את פני העולים החדשים באזור יבנה, אשקלון ולוד. מעבודה זו יצא לפנסיה.
יש לו שלושה ילדים ואחד עשר נכדים. הוא חי בראשון לציון.

דוד נשר [Ács András]

מקום ושנת לידה: בודפשט, 1951
אביו, יוזף [József] אדלר, היה מדפיס ובעל בית דפוס בברטיסלאויפאלו, ומאוחר יותר היה המזכיר הראשי של הקהילה היהודית בבודפשט. אמו, ג'ורג'י זילברר [Silberer Györgyi] הייתה תופרת.
בשנת 1973 עלה ארצה, נשוי ואב לשניים. עצמאי.
חי עם משפחתו בחיפה.

שמעון לאסלו פאל [Pál Simon László]

מקום ושנת לידה: ברטיסלאויפאלו, 1922
מקום ושנת פטירה: ישראל, 1994
אביו, פאל [Pál Samu], היה ספר באויפאלו. לאחר הגלייתם הוא ורעייתו, אדית אולמכר [Ölmacher Edit], נספו בשואה. יחד אתם נרצחו שניים מילדיהם, יוזף [József] ולילא [Lilla].
בשנת 1948 עלה ארצה יחד עם אישתו, סורי [Szuri].
הוא פתח מספרה בחיפה. שמות ילדיהם: דינה ושמואל. שמואל עובד בבנק הפועלים. יש להם שישה נכדים.

אנצי פולאק [Pollák Anci]

מקום ושנת לידה: ברטיסלאויפאלו, 1912
היא נולדה במשפחת פלדמן [Feldmann]. אביה היה סוחר בדים, הם היו חמישה אחים. אמה ושניים מהאחים שלה נספו בשואה. שלוש הבנות חזרו מההגליה.
בשנת 1950 עלתה ארצה יחד עם אחותה, מאגדא [Magda]. שמה של אחותה לאחר נישואיה: שטיינר [Steiner]. אנצי עבדה במפעל שוקולד של "עלית".
יש לה בן ושני נכדים, היא חיה בתל אביב.

מרים רייך

מקום לידה: ברטיסלאויפאלו
סבא שלה, דוד רייך, היה בעל חנות כלים. לדוד שלה, יוזף [József], הייתה חנות של מסגרות לתמונות.
מאוחר יותר עברו חלק מבני המשפחה לנאג'ווראד [Nagyvárad]. כל בני המשפחה שנשארו באויפאלו נספו בשואה.
בשנת 1945 היא עלתה ארצה מבוקרשט. היא פרנסה את משפחתה מעבודות ניקיון. יש לה שני ילדים ושבעה נכדים.

גיזי רוזנפלד [Rosenfeld Gizi]

מקום לידה: ביהארקרסטש [Biharkeresztes]
קרובי משפחה שלה חיו באויפאלו. משפחתה נספתה בשואה, רק היא חזרה לבודפשט.
בשנת 1957 עלתה ארצה. יש לה בן, בת וחמישה נכדים.
היא חיה כיום בגבעת עדה.

קתלין שוורץ [Schwartz-Reiner Katalin]

מקום ושנת לידה: ברטיסלאויפאלו, 1935
אביה, אלאדר ריינר [Reiner Aladár], היה סוחר בדים. אמה, רוזי [Rózsi], הייתה בת למשפחת הרץ [Hercz] מאויפאלו. כל המשפחה סבלה בשואה, אביה ואחיה נספו. האם שרדה יחד עם שתי בנותיה, קתלין וטרז [Teréz]. טרז חיה כיום בבודפשט.
בשנת 1957 עלתה קתלין ארצה יחד עם אמה. האם נפטרה בארץ בשנת 1979. לאחר העלייה קיבלה קתלין עבודה ברכבת ישראל והייתה האישה הראשונה שעבדה כטכנאית-מתכננת. כאות הוקרה על עבודתה החרוצה קיבלה ציון לשבח לאחר מלחמת יום הכיפורים.
היא נישאה לטכנאי שניים בשם אישטוואן [István] שוורץ. כדי לטפל בבעלה החולה נאלצה לצאת לפנסיה מוקדמת לאחר עשרים ושמונה שנות עבודה. בעלה נפטר בשנת 1987.
לאחר שנת 1989 עבדה מספר שנים בקופת חולים כמזכירה רפואית.
כיום גרה בחיפה.

רוזה זינגר [Singer Róza]

מקום ושנת לידה: ברטיסלאויפאלו, 1915
אביה היה סנדלר. שניים מתוך חמישה אחים נספו בשואה. היא נישאה בדברצן [Debrecen] לאדולף שוורץ [Schwartz Adolf]. לאחר גירושיה בשנת 1953 התחתנה שנית עם פרנץ [Ferenc] זינגר.
בשנת 1957 עלו ארצה. נולד להם בן, יצחק.
הם גרים בקרית חיים.

מקום ושנת לידה: ברטיואויפאלו, 1921
מקום ושנת פטירה: ישראל, 1996
הוריו: מור [Mór] שנר ואסתר רוזנברג [Rosenberg]. כבר סבו וסבתו נולדו בברטיואויפאלו. לאביו הייתה נפחייה. היה גם סוחר מכונות דישה.
אמו ורוב בני משפחתו נספו בשואה. בושקה מושקוביץ [Moskovits] חזרה מאושוויץ ופאל שניר חזר ממאוטהאוזן [Mauthausen].
בשנת 1946 הם התחתנו ופתחו חנות בדים.
בשנת 1948 עלו ארצה. בחיפה הייתה להם תחילה מסעדה, ומאוחר יותר בית קפה וחנות לממתקים. פאל היה הקופאי של הארגון "ברטיואויפאלו וסביבתה", יד ימינו של שאנ'י ליבשטיין [Liebstein Sanyi].
אשתו חיה בחיפה.

יעקב שדה [Grünfeld]

מקום ושנת לידה: ברטיואויפאלו, 1925
אביו, שמואל גרינפלד, היה סנדלר. הם היו שישה אחים - ארבע בנות ושני בנים. ההורים, ארבע הבנות, בעליהן וילדיהן נספו בשואה.
יעקב התחתן בשנת 1947.
בשנת 1949 עלו ארצה. תחילה גר במושב ומאוחר יותר פתח חנות נעליים בקרית שמונה. לאחר מכן פתחו בחיפה חנות לכלי מיטה.
הם חיים בתל אביב, יש להם שתי בנות ושלושה נכדים.

ג'ורג' וייס [Weisz György]

מקום ושנת לידה: נאג'ווארד [Nagyvárad], 1911
מקום ושנת פטירה: ישראל, 1975
כילד קטן, הגיע יחד עם הוריו לאויפאלו. הוא למד להיות מדפיס בבית הדפוס "אדלר" [Adler] ועבד שם עד גיוסו לעבודת כפייה. חזר מדאכאו [Dachau] ונשא לאישה את קתלין [Kati] שחזרה מאושוויץ.
בשנת 1948 עלו ארצה. במשך עשר שנים עבד במקומות שונים בארץ בסלילת כבישים. בשנת 1958 הקים את בצפת את בית הדפוס שלו. בשנת 1952 נולדה בתם, רחל.
אשתו נפטרה בשנת 1992. בתם, יחד עם שלושת ילדיה, גרה בצפת.

אדית-דושי ויינר [Wiener Edit-Dusi]

מקום ושנת לידה: ברטיואויפאלו, 1920
היא נולדה במשפחת קרייזלר [Kreisler]. אח שלה היה מורה ולאחר מכן מנהל בית ספר בדברצן. הוא נפטר שם בגיל צעיר. רוב בני משפחתה גרו בדברצן ונספו בשואה יחד עם הסב בן התשעים ושש. אחותה לילי קרטס [Kertész Lili].
בשנת 1939 עלתה ארצה עם אנייה של עולים בלתי-חוקיים. היא הייתה יחד עם קרובי המשפחה שלה ועם בעלה לעתיד.
הם התיישבו בירושלים, נולדו להם שני בנים. אדית חיה כיום בקרית חיים בחיק משפחתה האוהבת.

האידובאגוש [Hajdúbagos]

האידובאגוש הוא כפר במרחק שישה עשר ק"מ מדרום לבירת מחוז האיידו [Hajdú], העיר דברצן [Debrecen]. בתקופה הנידונה היה שייך למחוז ביהאר [Bihar]. אילו השתייך באגוש למחוז האיידו, בהתאם לתחילת של שמו, ייתכן שמשפחותינו לא היו נשלחות לאושוויץ, אלא כמו חלקים ממחוז האיידו, למקומות אחרים.
אוכלוסיית באגוש מנתה כ-1800 נפשות. רובם היו נוצרים קאלוויניסטים ומעטים קתולים ובפטיסטים. ככלל, לא הורגשה אנטישמיות בבאגוש. לעתים אפשר היה לשמוע הערות אנטישמיות, אך רק מצעירים שיכורים מן השוליים. היהודים הרגישו ביחס חם בלתי-מסויג מצד הבפטיסטים.
בעת הגירוש חיו בבאגוש חמש עשרה משפחות יהודיות ומשפחה מעורבת אחת.
ככל הידוע, פנחס אורנשטיין [Orenstein József] היה היהודי הראשון שהתיישב בבאגוש[9]. בתו הבכורה, אסתר (סבתי), נולדה בבאגוש בשנת 1866. בסך הכל היו לפנחס שישה ילדים. אסתר, ברוך ושמואל חיו בבאגוש כל השנים. אימרה [Imre] הקים משפחה בנאגילטא [Nagyléta], ואילו הרמינה [Hermina] בבידסנטמיהאיי [Büdszentmihály]. הבן איגנאץ [Ignác] נפל במלחמת העולם הראשונה. הוא השאיר אחריו אישה וילדים. אשתו היגרה לארצות הברית, ולפני שהצליחה להעביר את הילדים, נפטרה שם ממחלה. הילדים, שני בנים ושתי בנות, גדלו אצל הדודים בבאגוש, והקימו משפחות בערים שונות, אך כולם נספו בשואה.
לפי גרסה לא ודאית, הגיע פנחס (או הוריו) מסביבות פיאומה [Fiume] לאזור. פנחס רכש אדמות והקים משק חקלאי. הוא נפטר בשנת 1920 בערך.
אחד החדרים בביתו של שמואל אורנשטיין שימש בית כנסת מאולתר עוד מימי פנחס, אביו. תפילות התקיימו בשבתות ובחגים, ובימי חול כאשר למישהו הייתה אזכרה. בחגים ובשבתות מיוחדות היו מצטרפים לתפילה גם שלושת המשפחות היהודיות מן הכפר הסמוך שאראנד [Sáránd], מרחק קילומטרים אחדים מבאגוש. אחת לשבוע היה מגיע שוחט מן הכפר הוסופאיי [Hosszúpályi] ברכיבה על אופניים ועובר בכל בתי היהודים.
כמו בשאר הכפרים בסביבה גם בבאגוש לא היה חשמל ואף לא מים זורמים. בכל בית היה תנור בנוי מיוחד, וכל עקרת בית הייתה אופה מדי שבוע לחם וחלות לשבת יחד עם עוגות שמרים.
בעניין ההגליה, מבין אלה שבעת ההגליה נמצאו בבאגוש, לא נותרה שום נפש חיה שיכולה להעיד על כך עדות ישירה. צעירי המקום סיפרו לי שדרך צינורות הפיקוד של שירות לאימון טרום צבאי בשם ה"לבנטה" [levente] הוטל על חלק מהם לשמור בלילה על בתי היהודים כדי למנוע אפשרות של בריחה. את הפקודה הזו הם קיבלו במעטפות חתומות ונצטוו לפתוח אותן רק בחצות הלילה. בבוקר התייצבו עגלות הסוסים ליד הבתים, והיהודים נדרשו לצאת מבתיהם. כך הם הובלו ככל הידוע, ישר לנאג'ווארד [Nagyvárad].

[9] אפשר היה לאמת סברה זו או לשלול אותה על פי המצבות בבית העלמין, אך הן נעלמו בתקופת המשטר הקומוניסטי. עניי הכפר הפכו אותן למדרכות ליד בתיהם.

משפחת ברוך אורנשטיין [Orenstein Béla]

ברוך [Bórek bácsi] נולד בשנת 1869. רעייתו, בטי צ'ילאג [Csillag Betti], נולדה בשנת 1869 בבוקוני [Bökönу]. ילדיהם: גיזי [Gizi] נולדה בשנת 1897 ולאחר שנישאה גרה בהנצידא [Hencida], זינקא [Zsenka] נולדה בשנת 1903 לאחר נישואיה גרה בסובוסלו [Szoboszló], הבן בלא [Béla] נולד בשנת 1905, אף הוא התגורר בסובוסלו. מנדי [Margit] נולדה בשנת 1908 עברה לבודפשט, ארנו [Ernő] נשאר באגוש.

הנכדים: מהבת גיזי – מאני [Manyi] ואיצא [Ica]. מהבת זינקה – באנדי [Bandi], הוא נולד בערך בשנת 1926 ואוצי [Ócsi] נולד בשנת 1928 בערך. לבלא נולדו טומי ואניקו [Anikó].

בלא ובאנדי נספו בפלוגות העבודה. האחרים נספו באושוויץ. מכל המשפחה ניצלו רק אלה: מנדי ובנה אנדריש [Andris] והם חיים היום בניו-יורק, הבנות של גיזי - מאני גרה ברמת השרון ואיצא בגבעתיים, ובעלה של זינקא, יושקא [Jóska] קליין, נפטר בארגנטינה בשנות התשעים.

לברוך היו אדמות חקלאיות וגם חנות כל-בו עם מכולת ובית מרזח. בית המרזח נסגר בשנת 1942 בערך, עם שלילת רשיונות בתי המרזח מיהודים.

ברוך שימש ראש הקהילה היהודית הקטנה. הוא היה איש חכם ומעורר כבוד, וזכה להערכה מצד יהודים ולא-יהודים כאחד. למרות מעמדו הכלכלי הטוב הוא ניהל אורח חיים צנוע, ובעת הצורך לא היסס להפשיל שרוולים ולעשות גם את העבודות הפשוטות והשחורות. כך קרה שאיבד עין מפגיעת הקרן של אחת מפרותיו, כשעבד ברפת בהיותו כבן שבעים שנה.

משפחת ארנו אורנשטיין [Orenstein Ernő]

ארנו אורנשטיין נולד בשנת 1907 ורעייתו בורישקא [Boriska] נולדה בשנת 1909 בבורשודגסט [Borsodgeszt]. בתם אילדי [Ildi] נולדה בשנת 1939.

ארנו ניהל את חנות הכל-בו של המשפחה. הוא היה איש נעים הליכות ומוכשר במיוחד. בין היתר ניגן יפה בכינור. זכורה לי הופעתו עם קבוצת חובבים בהצגה "ברון הצוענים" בבית התרבות המקומי.

ארנו גויס לפלוגות העבודה בשנת 1942, עבר את אוקריינה ונספה בקוסג [Kőszeg]. בורישקה ואילדי נספו באושוויץ.

משפחת שמואל אורנשטיין [Orenstein Sámuel]

שמואל צבי [Samu bácsi] נולד בשנת 1875. רעייתו ציפורה שניצר [Snitzer Cecilia] נולדה בשנת 1889 בקוטאי [Kótaj]. ילדיהם: ליפא אלעזר [Lajos] (ראה פרטים בהמשך), שרה אילונקא [Ilonka] נולדה בשנת 1911, לאחר נישואיה גרה בוונצ'וד [Váncsod]. בתה מאריקא [Marika] נולדה בשנת 1938. ברוך אנדור [Andor] נולד בשנת 1915, אולגה [Olga] בשנת 1917 והתגוררה בדברצן [Debrecen]. פנחס יושקא [Jóska] נולד בשנת 1923 ורבקה קלארי [Klári] בשנת 1925.

אנדור הגיע עם פלוגות העבודה לאוקראינה ולא ידוע מה עלה בגורלו. בעלה של אולגא, טיבי [Tibi] קליין, נספה בברגן-בלזן [Bergen-Belsen]. ימים ספורים לפני השחרור, קלארי נורתה למוות באחד ממסעי המוות אי-שם בכבישים של פולין או גרמניה. בעלה של אילונקא, מישקא קאצנדר [Kacender Miska], כבר נפטר. אולגה גרה בלונדון ויושקא בדברצן.

כל שאר בני המשפחה נספו באושוויץ.

שמואל היה חקלאי ועיבד את אדמותיו יחד עם בניו, ובעת הצורך עם כמה עובדים שכירים. כבר הוזכר שאחד החדרים בביתו של שמואל שימש בית כנסת. שמואל היה גם הגבאי של בית הכנסת. בקיץ, לפני תפילת מנחה בשבתות או בין שעת מנחה למעריב, נהג הקהל הקטן להתאסף סביב ספסל בחזית הבית ולשוחח על העניינים האקטואליים. גם בחורף נהגו כך, ובאופן טבעי ביותר התקהלו בחדר המגורים של המשפחה. זה היה "בית פתוח וחם" וכולם הרגישו בו בנוח. אגב, בחגים שימש חדר זה 'עזרת נשים' ודלת פתוחה למחצה הייתה מקשרת בינו לבין חדר התפילה.

משפחת אליעזר אורנשטיין [Orenstein Lajos]

ליפא אליעזר נולד בשנת 1910. רעייתו, גם ילידת הכפר, מרים-מארגיט [Margit] נולדה בשנת 1915. בנם, שמשון-גיורי [Gyuri] נולד בשנת 1941. אליעזר גויס לפלוגות העבודה בשנת 1942 או בתחילת 1943 ונשלח לאוקראינה. כנראה הוא נהרג בעת פיצוץ רכבת. מארגיט והילד הקטן נרצחו באושוויץ.

משפחת גרוזינגר [Grosinger]

צבי-פרנץ [Ferenc] נולד בשנת 1880 בערך, ורעייתו רוזה לבית פולופ [Fülöp] נולדה בשנת 1885. ילדיהם: ארנו [Ernő] נולד בשנת 1916 בערך, אילונקא [Ilonka] נולדה בשנת 1919 בערך, אירמא [Irma] בשנת 1921 בערך, בלא [Béla] בשנת 1926 בערך והבת הקטנה, איבויא נולדה [Ibolya] בשנת 1928 בערך.

לאב הייתה טחנת קמח. מכיוון שבמקצועו היה מכונאי, הפעיל את הטחנה בעצמו בעזרת מסיק אחד. כמעט תמיד הוא היה מפויח ונראה שגם נהנה מכך. אחת מהנאותיו הייתה לשיר קטעי חזנות אל תוך גלגל התנופה הענק תוך כדי סיבובו שהיה מרעיד את קולו. במלחמת העולם הראשונה שירת בצבא האוסטרו-הונגרי בדרגת סמל ראשון.

אילונקא הייתה נשואה לגוי, אלק הורוואט [Horvát Elek], ולכן לא גורשה. היא נפטרה מסרטן בשנות החמישים. בלא נספה בפלוגות העבודה. (על ארנו - פרטים בהמשך) ההורים, אירמא ואיבויא נספו באושוויץ.

משפחת ארנו גרוזינגר [Grosinger Ernő]

ארנו נולד בשנת 1916. לאחר נישואיהם חיו הוא ורעייתו (שמה לא זכור) בבאגוש וסמוך לגירוש עברו לדברצן [Debrecen]. כך היא לא הגיעה לאושוויץ. ארנו היה בפלוגות העבודה. שניהם ניצלו. לא היו להם ילדים.

ארנו נפטר מגידול במוח בדברצן בשנות השישים.

משפחת וייס [Weisz]

דוד וייס ורעייתו נולדו בשנת 1874 בערך. שתיים מבנותיהם, גיזי[Gizi] וג'ונג'י [Gyöngyi], היגרו לארצות הברית עוד בשנות השלושים. טיבי [Tibi], בנה של ג'ונג'י, היה אז כבן שש. בשנות השישים הגיע למעמד של חבר מועצת העיר ניו-יורק, אולם מאוחר יותר נפטר. הבן יוז'ף [József] הקים משפחה בבאגוש (ראה המשך), הבת סרן [Szerén] נולדה בשנת 1911 בערך. היא נותרה רווקה. הבת מארגיט [Margit] נישאה לאליעזר אורנשטיין.

דוד, ראש המשפחה, עסק במסחר בנוצות ובגרוטאות ברזל.

מלבד הבנות שבארצות הברית ניצל רק יוז'ף. האחרים נספו באושוויץ.

משפחת יוז'ף וייס [Weisz József]

יושקא נולד בשנת 1907 בערך, ורעייתו פירי [Piri] בשנת 1909 בערך. היו להם שתי ילדות. בעת ההגליה הן היו בנות שמונה ועשר שנים.

יוז'ף, כאביו, עסק במסחר בנוצות. הוא סבל מעקמת בעמוד השדרה. פירי הייתה תופרת. היא נספתה עם שתי בנותיה באושוויץ. יוז'ף היה בפלוגות העבודה וחזר. הוא הצטרף לאחיותיו בארצות הברית ובשנות השישים נפטר שם ממחלה.

משפחת וידר [Vider]

ראובן-לאיוש [Lajos] וידר נולד בשנת 1900 בערך, ורעייתו נולדה בשנת 1902. ראובן עבד כמנהל משק חקלאי מחוץ לכפר.

בנם היחיד, לאצי [Laci], התאבד בהיותו בן שמונה עשרה בערך בשל אהבה נכזבת, בשנת 1941. ההורים נספו באושוויץ.

משפחת זולדאן [Zoldán]

דבורה זולדאן לבית רוט [Róth] (ילידת ברת'יאויפאלו) התאלמנה מבעלה יעקב זולדאן בשנת 1921 בערך. היא גידלה את ילדיה לבד. שלושה מילדיהם שגרו מחוץ לבאגוש לאחר נישואיהם: אסתר בריינדל [Breindel], נולדה בשנת 1907 והיו לה שני ילדים. שאול-ארי [Ári] נולד בשנת 1909, סימה [Szima] נולדה בשנת 1915 (היה לה ילד אחד). חוה-הלן [Helen] נולדה בשנת 1917 וגרה בבאגוש אחר נישואיה גם. (ראה משפחת שוואַרץ). משה יוסף נולד בשנת 1913 וברוך בשנת 1919 בערך.

שאול-ארי נספה בפלוגות העבודה. משה וברוך הצליחו לחזור משם. כל האחרים, גם אלה שגרו מחוץ לבאגוש, נספו באושוויץ. משה עלה לישראל והקים משפחה. הוא נפטר בשנת 1999 בבני ברק. ברוך חי בארצות הברית.

האם ניהלה חנות מכולת בעזרת ילדיה שעדיין היו בבית. הבנים למדו תקופות שונות בישיבה. בשלב מסוים ויתר ברוך על המשך לימודיו בישיבה כדי לעזור לאמו בחנות. זאת הייתה המשפחה החסידית היחידה בבאגוש.

משפחת לוי [Lőwy]

חיים יוסף לוי [Lőwy bácsi], 1942 -1965, רעייתו אסתר [Eszti néni] לבית אורנשטיין, 1866/7- 1943.

היו להם שישה ילדים: סרנא [Szeréna], ישראל [Izidor], הרמינה [Hermina], אדל [Adél], שלמה [Sanyi] וברטא [Berta].

ישראל נפל במלחמת העולם הראשונה בחזית האיטלקית. שלמה נפטר מדלקת קרום המוח בשנות העשרים לחייו. ברטא נפטרה כשהייתה נערה צעירה מהרעלת דם בגלל פצע קטן שהזדהם. שלוש הבנות הנותרות נישאו ורק אדל נשארה בבאגוש לאחר מכן.

בעלה של סרנא, דז'ו בוניש [Bónis Dezső], היה איש מוכשר ומבוסס. בתקופת החוקים האנטישמיים הוא נתקף בחרדה ובדיכאון והתאבד. הם גרו ביישוב טיסאסנטאימרה [Tiszaszentimre]. סרנא החולנית שרדה את השואה אך נפטרה בדברצן [Debrecen] בשנת 1952 בערך. ממשפחתה של הרמינא ניצלו רק יעקב ולאה מבין חמשת הילדים.

רבי חיים יוסף היה בוגר ישיבת פרסבורג ובעל התואר "מורה מורינו". בבית הכנסת נהג לדרוש דרשה מדי כמה שבתות. אנשי הקהילה פנו אליו גם בשאלות הלכתיות והוא תמיד נענה ברצון. לפרנסת המשפחה הוא עסק במשך שנים רבות, בעזרת המשפחה, בייצור מי סודה. הוא היה מחלק את הסיפונים עם סוס ועגלה בבאגוש וגם בכפר הסמוך. מאוחר יותר עסק רק בעיבוד הכרם, עיבוד חלקת האדמה ובגידול פרות לחלב.

הוא ורעייתו זכו ללכת לעולמם עוד לפני ההגליה.

משפחת גולדשטיין [Goldstein]

נפתלי הרצקה-פרנץ [Hercke-Ferenc] נולד בשנת 1897 ונפטר בשנת 1976. רעייתו, אדל [Adél] לבית לוי, נולדה אף היא בשנת 1897. היו להם שלושה בנים: פנחס [Endre], נולד בשנת 1924, אברהם [József], נולד בשנת 1934 וגדליהו [Emil], נולד בשנת 1935.

המשפחה גרה בבאגוש בשתי תקופות לסירוגין. נפתלי היה בעל קול ערב ושימש בעל תפילה במקומות שונים במיוחד בחגים. במשך מספר שנים הוא היה גם שוחט. האם עסקה בהדפסת דוגמאות לסריגה כסיוע לפרנסת המשפחה.

האם ושני הבנים הקטנים נספו באושוויץ. האב ופנחס היו בפלוגות העבודה וחזרו. נפתלי נפטר בירושלים בשנת 1976 . פנחס גר בהרצליה.

משפחת שטרן [Stern]

ראובן [Rudolf] שטרן נולד בשנת 1877. הוא התאלמן מאשתו. שתי בנותיו, בושקה [Böske] (ראה משפחת ציטרום) וגיזלא [Gizella] (ראה משפחת שוואַרץ), נישאו וחיו בבאגוש. ראובן שטרן הגיע לבאגוש מהאיידושאמשון [Hajdúsámson]. הוא היה סנדלר ועסק בתיקון נעליים. נספה באושוויץ.

משפחת ציטרום [Citrom]

אנדור [Andor] ציטרום נולד בשנת 1902 בנאגיווראד [Nagyvárad]. רעייתו בושקה [Böske] לבית שטרן נולדה בשנת 1905. שלוש בנותיהם: גבריאלה נולדה בשנת 1929, באבא [Baba] בשנת 1931 ואדית [Edit] בשנת 1933.

אנדור היה חייט וניהל בית מלאכה וחנות לקונפקציה. בשנת 1942 בערך הוא גויס לפלוגות העבודה ונשלח לאוקראינה. אשתו המשיכה לנהל את בית המלאכה ואת החנות. מעניין לציין שהעובדים בחייטות היו בעיקר יהודים ובפטיסטים ושררו ביניהם יחסים מצוינים ואמון הדדי.

איש מהמשפחה לא ניצל.

משפחת נאנדור שוואַרץ [Schwartz Nándor]

נאנדור נולד בשנת 1904 ורעייתו, גיזי [Gizi], נולדה בשנת 1907. היו להם שני בנים, מיקי [Miki], נולד בשנת 1936 ולאצי [Laci] נולד בשנת 1939 בערך.

נאנדור היה סוחר נוצות ואשתו הייתה תופרת. הוא הגיע לבאגוש מהכפר נאדאודוואר [Nádudvar], הוא היה גבוה במיוחד ולכן כינו אותו "השווארץ הארוך" [Hosszú Schwartz]. הוא גויס לפלוגות העבודה ונשלח לאוקראינה. שם נהרג. אשתו והילדים נספו באושוויץ.

משפחת בלא שוואַרץ [Schwartz Béla]

בלא נולד בשנת 1910. רעייתו חיה-הלן [Helén] לבית משפחת זולדאן נולדה בשנת 1911. בתם רוזא [Róza] נולדה בשנת 1937 בערך. הייתה להם חנות מכולת.

האם והבת נספו באושוויץ. בלא היה בפלוגות העבודה וחזר.

משפחות יהודי שאראנד [Sáránd]

בשאראנד חיו שלוש משפחות יהודיות. למרבה הצער יש רק מידע חלקי עליהם.

משפחת לייטנר [Leitner]

איגנאץ [Ignác] לייטנר ורעייתו, הבן גיורי [Gyuri] ובת.

הם היו בעלי בית מרזח בקצה הכפר על אם הדרך לכיוון דברצן [Debrecen]. כנראה רק גיורי חזר. הוא גר בשאראנד ונפטר שם בשנת 2000.

משפחת ארנפלד [Ehrenfeld]

לזוג ארנפלד היו שניים או שלושה בנים גדולים וכנראה גם שתי בנות. הם ניהלו במרכז הכפר חנות מכולת וטקסטיל, ככל הנראה.

ההורים לא שבו, גורל הבנים אינו ידוע. הבנות, לפי מידע לא ודאי, ניצלו ועלו לישראל.

משפחת הרשקוביץ [Herskovitz]

האב ניהל חווה חקלאית. לזוג הרשקוביץ היו שני בנים ובת אחת. לפי המידע שנמסר, ההורים נספו באושוויץ ולא ידוע אם היו ניצולים מבין הילדים.

סוף דבר

אנו, יוצאי העיירה ברטיואויפאלו והיישובים שבסביבתה, המפורטים בתחילת ספר זיכרון זה, החלטנו להוציא ספר זה לשתי מטרות: א. כדי שזיכרון יקירינו לא ייעדר מתוך ים ספרי הזיכרונות שהופיעו במרוצת השנים, ב. כדי להציג לילדינו ולדורות הבאים את עברנו שהוא גם עברם. רצינו לספר להם מאין באנו, מי היו הסבים והסבתות החביבים שלהם, שגורל כה אכזרי פקד אותם. מה היו חייהם, מאווייהם ותקוותיהם שעלו באש השטן באכזריות ושנאה תהומיות ובלתי רציונליות שאינן ניתנות להסבר – בידי בני עוולה. יהודים יקרים אלה, בעלי אמונה תמימה, גאים ביהדותם, השתדלו בכל כוחם לקיים מוסדות קהילתיים מפוארים למרות הסביבה העוינת. חיי הקהילה היו מאורגנים להפליא, בראשם שמנה וסולתה של האינטליגנציה היהודית, בהם רבנים ותלמידי חכמים מפורסמים בעולם היהודי. הם היו ישרי דרך, צדיקים, ראשי ישיבות גדולות בהן למדו אלפי תלמידים ברחבי הונגריה. היו להם בתי ספר, בתי מדרש וחיים יהודיים תוססים.

אנו מבקשים בספר זה להעמיד גל-עד לזכרם הקדוש שישמש לפה לנו, המבקשים לקיים את הצו העתיק והקדוש: "למען ספר באזני בנך ובן בנך".

אותיות האש והדם החרוטות בגל-עד זה, תהיינה לזכר עולם לכל הדורות הבאים אחרינו כדי שחלילה לא יישכח מה שעוללו לנו שליחי השטן בתקופה האפלה ההיא, רק בגלל היותנו יהודים.

עם ישראל היום אינו דומה כלל לאותו עם גלותי, מפוחד ונרדף, נתון ל"חסדיהם" – או לאותו חסד – של כל העמים "המארחים" אותנו. מצער אותנו עד מאוד, שיקירינו לא זכו לראות שמזימת אויבינו לא עלתה בידם, ועם ישראל חי וקיים. אודים מוצלים מאש, הצלחנו לקום מתוך העפר הלוהט, על אפם וחמתם של המבקשים למחוק אותנו מעל פני האדמה. על אפם וחמתם קרה הפלא – ומדינת ישראל קמה יש מאין לאחר אלפיים שנות רדיפות, שבהן לא הייתה לעם היהודי הנרדף פיסת קרקע מתחת לרגליו. כלשון חז"ל, שבעים זאבים רצו לטרוף כבשה קטנה אחת, ולא עלה בידם. לאחר אלפיים שנות רדיפות חזרנו לארצנו אותה הבטיח הקב"ה לאבותינו. מדינתנו מוכנה לקלוט את כל היהודים הנרדפים. אנו יכולים להיות גאים בארצנו המפותחת, מעצמה כלכלית, מדעית תעשייתית מודרנית, בצד היותה מבצר ללומדי תורה רבים. למרבה הצער, עדיין איננו יכולים לשבת "איש תחת גפנו ואיש תחת תאנתו" כי מסביבנו ים של מאה מיליון אויבים חורקים שיניים להשמידנו. אנו עדיין בבחינת "באחת ידינו עושים במלאכה ואחת מחזקת השלח". מדינת ישראל עדיין נאבקת קשה על ביטחון אזרחיה. גדול הכאב שלנו על כך שיקירינו לא זכו לראות את הפלא הזה, שעם ישראל חי!

תודתנו נתונה למר דוד נשר, Ács András, הרוח החיה והמנוף הבלתי נלאה להוצאת ספר זה. בלעדי פועלו, חזונו, חכמתו ונחישותו לא יכול היה ספר זה לראות אור בתקופה שהרוב הגדול של חברינו, בני עיירותינו, כבר אינם בין החיים, ואלה שעדיין עמנו כבר אינם בקו הבריאות כדי להטות שכם להופעתו.

בחרדת קודש אנו מקדישים ספר זה לזכרם של הורינו, אחינו, אחיותינו ולכל אנשי עיירותינו, אנשים, נשים וטף. יהי זכרם ברוך – ארץ אל תכסי דמם ואל יהי מקום לזעקתם.

ויהיו נשמותיהם צרורות בצרור החיים – אמן.